

1. POLOHA ÚZEMIA A JEHO GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA

Predmetné územie o rozlohe 5199 km² sa nachádza na severovýchode Slovenska a predstavuje kompaktné územie pozdĺž slovensko – poľskej hranice. Najvýchodnejší bod predmetného územia je zároveň najvýchodnejším bodom Slovenska – leží v obci Nová Sedlica (22°34' v.g.d.) v okrese Snina. Najzápadnejší bod sa nachádza v bývalom vojenskom obvode Javorina (20°10' v.g.d.) v okrese Kežmarok, najsevernejší v obci Becherov (49°28' s.g.š.) v okrese Bardejov a najjužnejší v katastrálnom území obce Valaškovce v rámci vojenského obvodu (48°50' s.g.š.) v okrese Humenné.

Vymedzenie územia je podmienené administratívno-správnym členením Slovenska. Skladá sa z ôsmich okresov Prešovského samosprávneho kraja – Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina. Na severe a severozápade je jeho hranica totožná s priebehom štátnej slovensko-poľskej hranice, na východe s priebehom štátnej slovensko-ukrajinskej hranice. Južnú hranicu tvoria hranice okresov Snina, Humenné, Stropkov, Svidník, Bardejov, Stará Ľubovňa a Kežmarok. Východná časť hranice je zároveň hranicou medzi Prešovským samosprávnym krajom a Košickým samosprávnym krajom.

Charakteristickou črtou vymedzeného územia je jeho prihraničná poloha a marginálnosť vo vzťahu k centráram a rozvojovým osiam. Nachádzajú sa tu aj dva okresy – Kežmarok a Svidník, ktoré sú začlenené do skupiny 12 najmenej rozvinutých okresov Slovenska¹. Rozloha regiónu je 5199 km², čo predstavuje približne 58% z rozlohy Prešovského kraja. Územne najväčším okresom je okres Bardejov (936 km²), nad 700 km² majú aj okresy Stará Ľubovňa, Humenné a Snina. Rozlohou najmenším je okres Stropkov (389 km²).

Mapa 1: Poloha územia

Administratívny vývoj a členenie

Od 13. storočia do roku 1948 patrilo územie do troch stolíc: Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej. Po zmene stolíc na župy (až do roku 1922) boli začlenené do rovnomenných žúp. Niektoré obce v západnej časti územia sa v stredoveku včlenili do samostatných provincií 13 spišských miest a 11 spišských miest a do stolice 10 spišských kopijníkov. Mestá Podolíncec, Hniezdne a Stará Ľubovňa, ako aj Ľubovnianske panstvo boli v rokoch 1412 – 1770 zálohované Poľsku.

Po vzniku samostatnej Československej republiky (1918) sa župné zriadenie s určitými zmenami zachovalo. V rokoch 1923 – 1928 bolo územie začlenené do dvoch žúp: západné okresy (Stará Ľubovňa, Kežmarok a Spišská Stará Ves) patrili do Podtatranskej župy a zvyšok skúmaného územia do Košickej župy. V roku 1928 župné zriadenie zaniklo a bolo nahradené krajským zriadením, ktoré ostalo v platnosti do roku 1938. V marci 1939 zanikol okres Snina, pričom územie východne od Sniny bolo obsadené Maďarskom a západná časť bola pričlenená k okresu Humenné. V rokoch 1940-1944 boli okresy na východe územia (Humenné, Medzilaborce, Stropkov, Giraltovce, Vyšný Svidník, Bardejov) súčasťou Šariško-zemplínskej župy a zvyšné 3 okresy (Stará Ľubovňa, Kežmarok a Spišská Stará Ves) súčasťou Tatranskej župy. Najvýznamnejšie zmeny v administratívnom vývoji v rokoch 1923-1944 sa dotkli okresov Stropkov a Svidník, resp. Vyšný Svidník. V rokoch 1923-1925 Okres Stropkov bolo zriadený až v roku 1925, a to z okresov, resp. ich častí – Vyšný Svidník, Giraltovce, Humenné a Vranov nad Topľou. V roku 1942 bol z časti územia okresu Stropkov vyčlenený okres Vyšný Svidník, a to v odlišných hraniciach, ako existoval v období 1923-1925.

Po obnovení Československa v roku 1945 územné členenie rešpektovalo okresy z roku 1938. V roku 1949 v rámci administratívnych zmien vznikli kraje ako nová administratívna jednotka. Okresy skúmaného územia boli začlenené do dvoch krajov: Prešovského (Snina, Humenné, Medzilaborce, Stropkov, Svidník, Giraltovce, Bardejov, Stará Ľubovňa a Spišská Stará Ves) a Košického (Kežmarok a časť okresu Starý Smokovec). Tento stav trval do roku 1960. V tomto roku zanikli okresy Medzilaborce, Stropkov, Giraltovce, Svidník, Stará Ľubovňa a Kežmarok, a to rozdelením ich územia medzi okresy Bardejov, Humenné, Vranov nad Topľou, Prešov a Poprad. Došlo k redukcii počtu krajov, v dôsledku čoho celé skúmané územie sa stalo súčasťou Východoslovenského kraja. V roku 1968 došlo k znovuoobnoveniu okresu Svidník a Stará Ľubovňa.

K ďalším zmenám v administratívnom usporiadaní došlo v roku 1990, kedy boli zrušené kraje. V roku 1996 bolo prijaté nové krajské zriadenie, v rámci ktorého pripadli okresy skúmaného územia do Prešovského kraja. Okrem toho sa zmeny prejavili aj vo vzniku nových okresov – Kežmarok, Stropkov, Medzilaborce. Po ďalšej reforme štátnej správy a samosprávy v roku 2001 bolo zriadených 8 samosprávnych krajov (VÚC), ktoré boli

¹ Podľa zákona č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon“), ktorý nadobudol účinnosť 15. decembra 2015 sa za NRO považuje okres, v ktorom miera evidovanej nezamestnanosti vypočítaná z disponibilného počtu uchádzačov o zamestnanie, ktorú Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny ústredie práce vykazuje, bola v období za aspoň deväť kalendárnych štvrtí rokov počas predchádzajúcich dvanástich po sebe nasledujúcich kalendárnych štvrtí rokov vyššia ako 1,6-násobok priemernej miery evidovanej nezamestnanosti v Slovenskej republike za rovnaké obdobie.

územne identické s kraji v rámci štátnej správy. Celé skúmané územie sa stalo súčasťou Prešovského samosprávneho kraja. V roku 2003 došlo k zrušeniu okresov ako jednotiek územnej štátnej správy. Okresy boli zachované už len vo forme štatistických jednotiek. V roku 2013 boli okresy, resp. okresné úrady ako jednotky miestnej štátnej správy opäť obnovené.

Skúmané územie z hľadiska administratívneho a teritoriálneho členenia v priebehu necelých sto rokov dynamickými zmenami. Súčasná štruktúra okresov v predmetnom území s vybranými kvantitatívnymi ukazovateľmi je uvedená v tab. 1.

Tab. 1 Základné údaje o okresoch v predmetnom území

Okres	Rozloha (km ²)	Počet obyv. (2016)	Hustota zaľudnenia (ob./km ²)	Počet vidieckych obcí	Počet miest
Stará Ľubovňa	707,866	53 544	75,64	42	2
Stropkov	388,931	20 637	53,06	42	1
Svidník	549,607	32 893	59,85	66	2
Bardejov	935,988	77 774	83,09	85	1
Humenné	754,238	63 024	83,56	61	1
Kežmarok	629,923	73 433	116,57	38	3
Medzilaborce	427,252	12 126	28,38	22	1
Snina	804,744	37 071	46,07	33	1
Územie spolu	5198,550	370 502	68,28	389	12
Prešovský kraj	8 972,971	821 503	91,55	642	23

Zdroj: Štatistický úrad SR (statistics.sk)

Doprava

Doprava K 1.1.2015 bolo v Prešovskom kraji spolu 3 148,9 km ciest, čo na dĺžke cestnej siete Slovenskej republiky predstavuje 17,5 %-ný podiel. Z celkovej dĺžky cestnej siete v kraji cesty I. triedy pokrývajú 19,8 %, cesty II. triedy 16,5 % a cesty III. triedy 60,8 % siete SR. Diaľnice predstavujú v rámci ciest kraja iba 2,6 %-ný podiel. Z hľadiska celoslovenského merítka predstavujú diaľnice v Prešovskom kraji 19,5 %-ný podiel na celkovej dĺžke diaľnic v SR. Cesty, ktoré sú súčasťou: „E“ ťahov, trás „TEM“ a multimodálnych a doplnkových koridorov „TEN-T“ majú dĺžku 195,2 km, čo je 6,1 % z celkovej dĺžky cestnej siete kraja. Diaľnica D1 je najvýznamnejším diaľničným prepojením naprieč územím SR v západo-východnom smerovaní a tvorí chrbticovú os cestnej siete. Diaľnica D1 je súčasťou vetvy multimodálneho koridoru vedenom v trase Bratislava – Žilina – Užhorod a súčasťou základnej siete „TEN-T“. Po dobudovaní bude spájať 6 krajských miest a 8 z desiatich najväčších miest na Slovensku a ich priľahlých regiónov. Významne tak prispeje k zlepšeniu vzájomnej dostupnosti týchto miest a zároveň k zlepšeniu spojenia s Ukrajinou a bude poskytovať potrebnú kapacitu v týchto dopravných smeroch. Stav cestnej infraštruktúry v Prešovskom kraji sa vyznačuje relatívne veľkou hustotou, avšak s relatívne nízkym podielom ciest vyšších tried. Hustota cestnej siete v kilometroch na km² je 0,351. Prešovský kraj sa zaraďuje na štvrté miesto v hustote cestnej siete v rámci krajov SR. Najnižšia hustota cestných sietí v rámci kraja je v okresoch Kežmarok, Humenné a Snina, čo je podstatne ovplyvnené reliéfom terénu. Dobudovanie cestných sietí v Prešovskom kraji výrazne zaostáva. Stále nie je vybudované súvislé diaľničné prepojenie kraja s hlavným mestom republiky. Nevyhovujúce je aj severo - južné prepojenie Prešovského kraja smerom na hranicu s Poľskou republikou a Maďarskou republikou. Vzhľadom na významný objem nákladného tranzitu medzi Poľskom a Maďarskom v tomto regióne, kapacitne a bezpečnostnými parametrami nevyhovujúce súčasné prepojenie po cestách I. triedy, je potrebné riešiť toto prepojenie dobudovaním rýchlostnej cesty R4, ktorá bude slúžiť medzinárodnej tranzitnej doprave v tomto smere a zároveň zlepšiť vzájomnú dostupnosť Košíc a Prešova s Miškovcom, Budapešťou a Rzeszówom. Táto trasa je tiež súčasťou súhrnnej siete TEN-T. V Prešovskom kraji je

železničná sieť málo rozvinutá. Tvorí ju 420 km železničných tratí a 41 km tatranskej elektrickej železnice. Prešovský kraj má na celkovej dĺžke železničných tratí v Slovenskej republike (3 592 km) 11,69 % podiel, z celoslovenského pohľadu patrí Prešovskému kraju v tomto ukazovateli v rámci krajov 4. miesto. Hustota železničnej siete na území kraja v km na 1 000 km² je 46,75 km. Priemerná hustota železničných tratí v SR je 73,26 km na 1 000 km² a Prešovský kraj v tomto ukazovateli výrazne zaostáva, dosahuje v rámci krajov SR najnižšiu hodnotu. Železničné prepojenie chýba v severovýchodnej časti územia, v okresoch Stropkov a Svidník. Z hľadiska leteckej dopravy má v Prešovskom kraji dominantné postavenie medzinárodné verejné letisko Poprad – Tatry, ktoré je súčasne najvyššie položeným letiskom v strednej Európe. V súčasnosti sa z tohto letiska vykonáva nepravidelná (charterová) letecká doprava. Zároveň sa na území Prešovského kraja nachádza vojenské letisko Prešov a tiež letiská pre všeobecné letectvo a to vnútroštátne verejné letisko Svidník, vnútroštátne neverejné letiská Ražňany a Kamenica nad Cirochou.

Sociálno-ekonomické pomery

Celkový počet obyvateľov je 370 502 (2016), čo predstavuje 45% z celkovej ľudnatosti kraja. Vo veľkostnej kategórii nad 50 000 obyvateľov sa nachádzajú okresy Bardejov, Kežmarok, Humenné a Stará Ľubovňa. Tvoria majoritný podiel na počte obyvateľstva v skúmanom regióne (72%). Najľudnatejší je okres Bardejov, ktorý sa podieľa viac ako 20%, najmenej ľudnatým okresom je okres Medzilaborce (podiel len 3%).

Vývoj počtu obyvateľov v predmetnom území od roku 1991 zaznamenal kontinuálny rast, ale zároveň sa prejavuje fenomén postupného spomaľovania demografického vývoja. V porovnaní rokov 1991 a 2016 počet obyvateľov stúpol o 30 059, čo predstavuje v indexe rastu hodnotu 110. Najvýraznejší prírastok bol zaznamenaný v okresoch Kežmarok a Bardejov. Naopak úbytok obyvateľstva sa prejavil v okresoch Medzilaborce a Snina. Tento proces súvisí jednak so zmenami reprodukčných pomerov a so starnutím populácie, ale aj s migračnými pohybmi v dôsledku nepriaznivej ekonomickej situácie. Index starnutia dosahuje najvyššie hodnoty v okresoch Medzilaborce (124,8) a Snina (105,5), najnižšie v okresoch Kežmarok (39,3), Stará Ľubovňa (53,8) a Bardejov (76,3).

Rozmiestnenie obyvateľstva je v dôsledku viacerých fyzickogeografických, historických a politickogeografických faktorov nerovnomerné. Nad celoslovenským priemerom (111 ob./km² v roku 2016) je len okres Kežmarok. Celkovo hustota zaľudnenia v jednotlivých okresoch nedosahuje ani priemernú hodnotu Prešovského kraja. Priemerná hustota zaľudnenia v skúmanom území je vyše 68 ob./km². Medzi husto zaľudnené okresy, ktoré prekračujú uvedenú hranicu, patria okresy Bardejov, Humenné a Stará Ľubovňa. Výrazne nízku hodnotu vykazujú okresy Medzilaborce (28 ob./km²).

Tab. 2 Veľkostné kategórie obcí podľa okresov (2016)

Okres	do 199 ob.	200-499 ob.	500 - 999 ob.	1000- 1999 ob.	2000- 4999 ob.	nad 5000 ob.	Spolu obcí
Stará Ľubovňa	10	10	9	10	4	1	44
Stropkov	24	13	5	0	0	1	43
Svidník	33	23	8	2	1	1	68
Bardejov	18	31	26	8	2	1	86
Humenné	15	22	19	4	1	1	62
Kežmarok	6	9	7	8	8	3	41
Medzilaborce	12	8	2	0	0	1	23
Snina	15	7	7	2	2	1	34
Územie spolu	133	123	83	34	18	10	401
Prešovský kraj	171	190	154	84	47	19	665

Zdroj: Štatistický úrad SR (statistics.sk)

V štruktúre veľkostných kategórií obcí až 85% obcí je zaradených v kategórii do 1000 obyvateľov (tab. 2). Počet obyvateľov v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí ovplyvňovali najmä demografické a migračné zmeny, ako aj územnosprávne zásahy do administratívneho systému najčastejšie v podobe zlučovania, rozdeľovania, prípadne zániku obcí (Bačík 2013).

Územie vykazuje výrazné znaky vidieckosti. Väčšina obyvateľstva žije vo vidieckych sídlach, ktoré dominujú v sídelnej štruktúre okresov. Podiel mestského obyvateľstva regiónu dosahuje hodnotu len 45%, čo je o niečo menej ako v rámci celého kraja (48%) a výraznejšie nižšia hodnota v porovnaní so slovenským priemerom (54%). Najväčšími mestami v regióne sú Humenné (33 803 obyv.) a Bardejov (32 806 obyv.), ktoré

zaznamenávajú od roku 2011 pokles v počte obyvateľov. K mestám s miernym nárastom obyvateľstva patrí Stará Ľubovňa. K najdynamickejšie sa rozvíjajúcim mestám regiónu patrí mesto Spišská Belá v okrese Kežmarok, v ktorom sa v rokoch 2006-2016 zvýšil počet obyvateľov zo 6 260 na 6 619. Najnižší podiel mestského obyvateľstva majú okresy Kežmarok (35%) a Stará Ľubovňa (36%). Aj napriek tomu, že sa v okrese Kežmarok nachádzajú 3 mestské sídla (Kežmarok, Spišská Belá a Spišská Stará Ves), vidiecky charakter okresu ovplyvňujú najmä veľké vidiecke obce ako Ľubica (4 451 obyv.), Rakúsy (3 146 obyv.), Podhorany (2 730 obyv.). Najmenším mestom v regióne aj v celom Prešovskom kraji je Spišská Stará Ves (2 279 obyv.)².

Z ekonomického hľadiska existujú v skúmanom území značné nerovnosti v dôsledku odlišných geografických a historických podmienok, umocnených periférnou polohou. Medzi hlavné ekonomické problémy patrí odchod ekonomicky aktívneho obyvateľstva do rozvinutejších oblastí v rámci Slovenska, príp. aj do zahraničia v dôsledku nedostatočných pracovných príležitostí a vysokej miery nezamestnanosti, úpadok ekonomickej základne v malých a stredných mestách, úpadok poľnohospodárskej výroby a slabý rozvoj nepoľnohospodárskych aktivít vo vidieckych oblastiach (vrátane cestovného ruchu). Významným ukazovateľom ekonomickej sily regiónu je priemerná mesačná mzda. Najvyššia priemerná mesačná mzda je v okresoch Stará Ľubovňa (793 €) a Humenné (763 €), ale nedosahuje priemernú hodnotu na Slovensku (912 €) v roku 2016. Z hľadiska štruktúry priemernej mesačnej mzdy sa dosahovali najvyššie hodnoty v sektore dopravy, priemyslu a stavebníctva (v intervale 750-800 €). Výrazne nižšia priemerná mesačná mzda bola v sektore ubytovacích a stravovacích služieb, ktorá sa pohybovala na úrovni asi 550 €.

Cestovný ruch je jedným z najvýznamnejších faktorov rozvoja poľsko-slovenského pohraničia. Predmetný región je pomerne málo pretvorený hospodárskou činnosťou človeka, čo súvisí s jeho periférnou lokalizáciou voči hlavným ekonomickým a politickým centram. Cestovný ruch sa sústreďuje do oblasti Karpát, ktorá je svojou osobitosťou unikátna v rámci stredoeurópskeho kontextu. Kultúrne a historické pamiatky, sakrálna architektúra, pôvodná hospodárska architektúra zachovaná v skanzenoch alebo v jednotlivých sídlach, pestrá etnická, jazyková a religiózna štruktúra tvoriaca pomyselný stret medzi západným a východným civilizačným okruhom vytvárajú z tohto regiónu jednu z najunikátnejších oblastí svojho druhu v stredoeurópskom priestore. Jednou z oblastí, ktorá bola doteraz málo využívaná, je vidiecky cestovný ruch realizovaný najmä vo forme agroturistiky a ekoturistiky.

2.1. FYZICKO-GEOGRAFICKÉ POMERY

Geomorfologické pomery

Geomorfologické členenie slovenskej časti skúmaného územia vychádza z geomorfologického členenia Mazúr-Lukniš (1980). Západnú časť skúmaného územia zaberá geomorfologická oblasť **Východné Beskydy**, ktorá patrí do **subprovincie Vonkajšie Západné Karpaty**. **Ľubovnianska vrchovina** na západe hraničí s Pieninami, na juhu so Spišsko-šarišským medzihorím a Čergovom a na východe s Ondavskou vrchovinou. Geomorfologicky pokračuje na poľskej strane ako Beskid Sadecki. Vo východnej časti pohoria prechádza po hlavnom hrebeni štátna hranica v línii Obručné - Nad dolinkou - Kamenný hrb - Pustá - Javor - Kurovské sedlo - Polianka - Dzielec (v Poľsku). Ďalším horským celkom je **Čergov**, ktorý je orientovaný od severu na juhovýchod. Najvyšším vrcholom je Minčol (1 157,2 m n. m.), ktorý je zároveň najvyšším vrhom Východných Beskyd. **Pieniny** predstavujú krajinný celok geomorfologickej oblasti Východné Beskydy. V rámci Slovenska sú jediným samostatným pohorím, ktoré je celé tvorené bradlovým pásmom. Najvyšším vrchom sú Vysoké skalky, dosahujúce 1 050 m n. m. Na poľskej strane sú najznámejšie vrchy Sokolica (747 m n. m.) a Tri Koruny (Trzy Korony 982 m n. m.). Na slovenskej strane sú hodnotným územím vápencové bralá Haligovských skál a krásny Prielom Dunajca (národná prírodná rezervácia vyhlásená r. 1967, 360 ha). Prielom Dunajca sa nachádza medzi obcami Červený Kláštor a Lesnica. Je charakteristický svojimi hlbokými kaňonmi, meandrami zakliesnenými hlboko do skál, skalnými výtvarmi a neprístupnými bralami.

V rámci **subprovincie Vnútorne Západné Karpaty** čiastočne zasahujú do skúmaného územia celky Spišská Magura a Levočské vrchy, ktoré patria do Podhŕno-magurskej oblasti.

Podstatnú časť severovýchodného Slovenska zaberá **subprovincia Vonkajšie Východné Karpaty**, ktorú tvoria oblasti Nízke Beskydy a Poloniny. **Nízke Beskydy** (poľsky *Beskid Niski*) sú krajinná oblasť suprovincie Vonkajšie Východné Karpaty, nachádzajúce sa v severovýchodnej časti Slovenska a v južnom Poľsku. Najvyšším vrchom je Busov (1002 m n. m.). Celková rozloha je skoro 3 700 km². Nízke Beskydy tvoria priečnu morfoštruktúrnú depresiu medzi Východoslovenskou nížinou a Sandomierskou kotlinou. Sú v nich zastúpené len 2 základné tektonické jednotky Karpát – vonkajšie flyšové pásmo na severe a bradlové pásmo na juhu. Z

² Údaje o počte obyvateľov miest sa vzťahujú k roku 2016

geomorfologického hľadiska sa pohorie člení na nasledovné celky: na slovenskej strane sú to Beskydské predhorie, Ondavská vrchovina, Laborecká vrchovina a Busov. V Poľsku sú to geomorfologické celky Góry Grybowskie, Góry Hańczowskie, Beskid Gorlicki, Pasma Magurskie, Beskid Dukielski, Wzgórza Rymanowskie, Bukowica, Gniazdo Jawornika a Kiczera Długa. **Poloniny** sa rozprestierajú predovšetkým na Ukrajine a v Poľsku, na Slovensko zasahujú len okrajovo, zaberajú severovýchodný cíp Slovenska. **Bukovské vrchy** sú krajinný celok Polonín, veľkú časť Bukovských vrchov tvorí Národný park Poloniny. Bukovské vrchy sú na západe ohraničené Laboreckou vrchovinou, na juhu Beskydským predhorím, na východe štátnou hranicou s Ukrajinou a na severe štátnou hranicou s Poľskom. Územie Bukovských vrchov je budované vonkajším flyšom (Duklianska jednotka), ktorý tu nadobúda mohutný pieskovecový vývoj. Najvyšším vrchom Bukovských vrchov je Kremenec, ktorý meria 1 221 m n. m..

Do skúmaného územia čiastočne zasahujú aj **Vnútorne Východné Karpaty**. Ide o južnú časť okresov Humenné a Snina. Zasahujú tu **Vihorlatské vrchy** (krajinný celok Vihorlatsko-gutínskej oblasti), ktoré na juhu a západe hraničia s Východoslovenskou pahorkatinou, na severe s Bukovskými vrchmi, Laboreckou vrchovinou a Beskydským predhorím. Z geologického hľadiska ide o vulkanické pohorie.

Tab. 0 Geomorfologické členenie skúmaného územia

PODSÚSTAVA	PROVINCIA	SUBPROVINCIA	OBLASŤ	PODOBLASŤ
KARPATY	ZÁPADNÉ KARPATY	Vonkajšie Západné Karpaty	Východné Beskydy	Pieniny
				Ľubovnianska vrchovina
				Čergov
		Vnútorne Západné Karpaty	Podhŕňo-magurská oblasť	Levočské vrchy Spišská Magura
	VÝCHODNÉ KARPATY	Vonkajšie Východné Karpaty	Nízke Beskydy	Ondavská vrchovina
				Laborecká vrchovina
				Beskydské predhorie
				Busov
				Poloniny
		Vnútorne Východné Karpaty	Vihorlatsko-gutínska oblasť	Vihorlatské vrchy

Zdroj: spracované podľa Mazúr, Lukniš 1980

Geologické pomery

Z geologického hľadiska tvorí skúmané územie predovšetkým flyšové pásmo. Na poľskej strane sa na stavbe podieľa Magurská a Krosnianska jednotka. V rámci slovenskej časti dominujú flyšové pohoria, čiastočne z juhu zasahuje sopečné pohorie Vihorlat, južným okrajom prechádza úzky pás bradlového pásma a v západnej časti zasahujú pohoria centrálno-karpatského paleogénu.

Flyšové pásmo predstavuje mohutný akrečný klin s príkrovovou stavbou. V rámci nášho skúmaného územia sem patria pohoria: Čergov, Busov, Ľubovnianska vrchovina, Ondavská vrchovina a Laborecká vrchovina a Bukovské vrchy. Typický pre flyš je mätko modelovaný reliéf a nepriepustnosť podložia pre zrážkovú vodu. Pohoria budujú niekoľko tisíc metrov mocné vrstvy striedajúcich sa pieskovecov a ílovcov, menej zlepcov. Flyš vytvára horninové prostredie, v ktorom prevláda povrchový odtok vôd nad infiltráciou. Napriek pomerne dobrej priepustnosti pieskovecov, ovplyvňujú priepustnosť flyšu ílovce, ktorých priepustnosť je veľmi nízka. Zdrojom väčšiny podzemnej vody sú atmosférické zrážky. Flyš podlieha pomerne rýchlo erózii. Flyšové pásmo je chudobné na nerastné suroviny. Ťaží sa tu predovšetkým pieskovec, ktorý sa používa na stavebné účely. Vo flyšovom pásme rozlišujeme dve hlavné tektonické jednotky, ktoré reprezentujú skupiny príkrovov. Vonkajšiu tzv. **krosnenkú jednotku** a vnútornú - **magurskú jednotku**. Magurská jednotka je presunutá na krosnenkú jednotku.

Skúmaným územím (jeho južným okrajom) prechádza bradlové pásmo. **Bradlové pásmo (Oravikum)** je tektonicky a orograficky výrazné pásmo oblúkovitého tvaru a tvorí hranicu medzi Vonkajšími a Centrálnymi Západnými Karpatmi. Vyznačuje sa výskytom pevnejších, hlavne vápencových skalísk - bradiel, vyčnievajúcich zo spravidla menej odolných slienitých a flyšových súvrství tvoriacich bradlový obal (Veľký et al. 1978). Ide o úzky pruh (19 až 0,4 km) a dlhý viac ako 600 km.

Klimatické pomery

Skúmané územie sa nachádza v severnom miernom pásme. Pre toto pásmo sú charakteristické štyri ročné obdobia. Charakteristika klimatických pomerov skúmaného územia vychádza z klimatickej klasifikácie podľa Končeka 1961-2010 (Klimatický atlas Slovenska 2015). Podstatná časť územia patrí predovšetkým do mierne teplej a chladnej klimatickej oblasti. Len južné okrajové časti zasahujú do teplej oblasti.

Do **teplej oblasti** patrí južná časť územia, kde priemerná ročná teplota dosahuje 8-10°C. Patria sem doliny riek približne do výšky 400 m n. m., južná časť Ondavskej a Laboreckej vrchoviny, Beskydské predhorie. Južná časť Laboreckej vrchoviny zasahuje do okrsku T9 teplý, vlhký, s chladnou zimou (január $\leq 3^{\circ}\text{C}$, Iz = 60 až 120). Južná časť Ondavskej vrchoviny a Beskydské predhorie patria do okrsku T7 teplý, mierne vlhký, s chladnou zimou (január $\leq 3^{\circ}\text{C}$, Iz = 0 až 60).

Stredná časť územia s nižšími pohoriami patrí do **mierne teplej oblasti**, kde priemerná ročná teplota sa pohybuje od 4 do 8 °C. Patrí sem Ľubovnianska vrchovina, Spišsko-Šarišské medzihorie, Ondavská a Laborecká vrchovina. Ľubovnianska vrchovina patrí do okrsku M6 mierne teplý, vlhký, vrchovinový (júl $\geq 16^{\circ}\text{C}$, LD < 50, Iz = 60 až 120). Bukovské vrchy a severovýchodná časť Laboreckej vrchoviny patria do okrsku M7 mierne teplý, veľmi vlhký, vrchovinový (júl $\geq 16^{\circ}\text{C}$, LD < 50, Iz ≥ 120). Zvyšok Laboreckej vrchoviny, Ondavská vrchovina a Spišsko-Šarišské medzihorie zasahujú do okrskov M3 mierne teplý, mierne vlhký, pahorkatinový až vrchovinový (júl $\geq 16^{\circ}\text{C}$, LD < 50, Iz 0 až 60) a M5 mierne teplý, vlhký, s chladnou až studenou zimou, dolinový/kotlinový (január $\leq 3^{\circ}\text{C}$, júl $\geq 16^{\circ}\text{C}$, LD < 50, Iz = 60 až 120).

Do **chladnej oblasti** patria najvyššie časti územia nad 800 m n.m. Patrí sem Spišská Magura, Čergov, Busov a vrcholové oblasti Nízkych Beskýd. V rámci tejto oblasti zasahuje do predmetného územia len okrsk C1 mierne chladný (júl $\geq 12^{\circ}\text{C}$ až < 16°C)³.

Hydrologické pomery

Z hydrografického hľadiska leží skúmané územie na **hlavnom európskom rozvodí**. Prevažná časť územia patrí k **úmoriu Čierneho mora** (povodie Bodrogu), kým severozápadná časť územia patrí k **úmoriu Baltského mora** (povodie Popradu a Dunajca).

Povodie Popradu

Osou sústavy, ktorá odvádza vodu z územia Slovenskej republiky do Baltského mora je Dunajec. **Dunajec** je typickou horskou riekou s premenlivým vodným stavom. Patrí medzi najčistejšie rieky strednej Európy. Vzniká sútokom Bieleho Dunajca a Čierneho Dunajca pod severnými svahmi Vysokých Tatier neďaleko Nového Targu. Územím Slovenska preteká v dĺžke 17 km, vytvára slovensko-poľskú štátnu hranicu od Lysej nad Dunajcom po Lesnicu. Od Lysej nad Dunajcom tečie na krátkom úseku na východ, preteká severne od mesta Spišská Stará Ves, kde priberá Rieku sprava, vytvára veľký meander (s prístaviskom plťí). Pri obci Majere sa opäť stáča na východ, vytvára veľký riečny ostrov, sprava priberá Jordanec, oblúkom sa pri obci Lesnica stáča na sever a sprava priberá Havku. Ďalej preteká popri obci Červený Kláštor, sprava priberá Lipník a veľkým meandrom sa zarezáva do vápencového masívu bradlového masívu Troch korún, pričom utvára výraznú tiesňavu Prielom Dunajca. V Poľsku pri Novom Saczi priberá sprava svoj najväčší 169 km dlhý prítok Poprad (Michaeli 2006).

Rieka **Poprad** vzniká vo Vysokých Tatrách ako sútok Hincovho potoka a Krupej, vytekajúcej z Popradského plesa vo výške 1310 m n. m. Má slabó vyvinutú riečnu sústavu. Režim odtoku je prevažne snehový s maximom v máji-júni, minimom v januári-februári. Od prameňa tečie južným smerom a v Popradskej kotline sa stáča na severovýchod. Štátne územie opúšťa vo výške 390 m n.m. pri Mníšku nad Popradom (Michaeli 2006). Z celkovej dĺžky 31,1 km tvorí v dvoch úsekoch slovensko-poľskú hranicu. Medzi Ruskou Voľou nad Popradom a Muszynou (dĺžka 5,1 km) a medzi Legnavou a Mníškom nad Popradom (dĺžka 26 km).

Povodie Bodrogu

Ondava je rieka na východnom Slovensku. Prostredníctvom svojich prítokov odvodňuje územie okresov Bardejov (väčšina územia), Svidník, Stropkov, Vranov nad Topľou, Medzilaborce (juhozápadná časť), Humenné (západná časť), Michalovce (najzápadnejší pás územia) a Trebišov (sever územia). Spoločne s ľavostrannou Latoricou vytvára riekou Bodrog, ich sútokom pri obci Zemlín v nadmorskej výške 94,5 m n. m. Podľa dĺžky je 8. najdlhšou riekou Slovenska.

Topľa je pravostranný prítok Ondavy. Odvodňuje povodie veľké 1 506 km², má dĺžku 129,8 km a je vrchovinovo-nížinným typom rieky. Pramení v pohorí Čergov pod Minčolom asi 2 km juhozápadne od obce Livovská Huta. V katastrálnom území obce Parchovany z pravej strany ústí do Ondavy. Ondava postupne preteká cez celky Ondavská vrchovina, Beskydské predhorie.

Cirocha je rieka na severovýchode Slovenska, preteká územím okresov Snina a Humenné. Je to ľavostranný prítok Laborca, meria 56,6 km a je tokom VI. rádu. Pramení v Bukovských vrchoch pod Ruským sedlom (795 m n. m.) v nadmorskej výške 765 m n. m., v blízkosti slovensko-poľskej štátnej hranice. Východne od Humenného sa vlieva do Laborca v nadmorskej výške okolo 149 m n. m.

³ LD - počet letných dní, letný deň – denné maximum teploty vzduchu $\geq 25^{\circ}\text{C}$; júl – júlsový priemer teploty vzduchu, január – januárový priemer teploty vzduchu, Iz – zrážkový index

Laborec je slovenská rieka dlhá 135,5 km - 10. najdlhšia rieka na Slovensku. Laborec pramení v Nízkych Beskydách na území Slovenska v nadmorskej výške 682 m n. m. a je dlhý 129 km. Priberá prevažne ľavostranné, pomerne rozvinuté prítoky Výravu, Udavu a Cirochu, s ktorými nad Humenným spolu vytvárajú vejár tokov. Ďalej rieka obteká pohorie Vihorlat a prechádza do nížiny, kde zmierňuje svoj sklon. Po dlhšom bezprítokovom úseku sa zlieva s veľkým ľavostranným prítokom Uhom, ktorého väčšia časť povodia sa nachádza v Zakarpatskej Ukrajine (1 613 km², čo je 61%).

Z umelých vodných plôch ma špecifický význam vodná nadrž Starina v Bukovských vrchoch na Ciroche (zásobovanie pitnou vodou) a vodná nadrž Domaša (viacúčelové využitie).

Pôdne pomery

Na základe Atlasu krajiny SR (2002) a Atlasu pôd (Granec, Šrina 1999) pôdy skúmaného územia z väčšej časti spadajú do tzv. flyšovej oblasti. Najrozšírenejším pôdnym typom sú kambizeme. V oblasti Pienin sa nachádzajú rendziny. Materským substrátom pôd Pienin sú zvetraliny z rôznych vápencov, slieňov a slieňovcov, vápnných a nevápnných ilovcov (bridlic), z prachov a pieskocov vápnných i nevápnných a zo sprašových hĺn. Vyskytujú sa tu rendziny typické i kambizemné, lokálne i pararendziny kambizemné. Pararendziny sa v našom území vyskytujú ostrovčekovite na karbonátovo-silikátových horninách vo flyšovom a bradlovom pásme. Fluvizeme a pseudogleje sa vyvinuli pozdĺž väčších vodných tokov. V priterasových depresiách a na podmáčaných podsvahových zvetralinách, s pomalým odtokom podzemnej vody, sú rozšírené hydromorfné pôdy ako gleje a organozeme (rašelinové pôdy). Organozeme a gleje sú typické pôdy pre mokraďové ekosystémy (rašeliniská, lužné lesy, jelšové lesy a pod). Z hľadiska bonity (produkčnej schopnosti poľnohospodárskych pôd) ide o pôdy so strednou až nízkou produkčnou schopnosťou. Na skúmanom území sa výraznejšie prejavuje aj erodovanie pôd. Flyšové pohoria sú vo všeobecnosti značne postihnuté eróziou.

Biogeografické pomery

Podľa **fyto geografického členenia** (Futák 1985; Atlas krajiny SR 2002) patrí skúmané územie do holoarktickej floristickej oblasti (Holoarctis), jej eurosibírskej podoblasti a stredoeurópskej provincie. Podstatná časť predmetného územia patrí do **obvodu západokarpatskej flóry (Carpaticum Occidentale)**, konkrétne do *podobvodu východobeskydskej flóry (Beschidicum Orientale)*, do *podobvodu vysokých Karpát (Eucarpaticum)* patria v rámci skúmaného územia len Pieniny. Do **obvodu východikarpatskej flóry (Carpaticum Orientale)** sú zaradené len Bukovské vrchy s veľkým podielom endemických a reliktných druhov.

Do podobvodu **východobeskydskej flóry (Beschidicum Orientale)** v rámci skúmaného územia patria: Ľubovnianska vrchovina, Ondavská a Laborecká vrchovina, Čergov, Busov a Beskydské predhorie. Je to územie floristicky málo pestré. Pôvodné spoločenstvá tvorili bukové lesy. V Laboreckej a Ondavskej vrchovine prevládajú bukové lesy s prímiesou jelše na vlhkých miestach. V Beskydskom predhorí dubové, hrabové a dubovo-hrabové lesy, v okolí Bardejova sú väčšie plochy jedlín. V Čergove prevažujú bukové lesy a na juhovýchodnom úpätí je pás dubovo-hrabovo-jedľovo-bukových lesov (Michaeli 2006).

Do podobvodu **vysokých Karpát (Eucarpaticum)** patria v rámci skúmaného územia Pieniny. Rastlinstvo Pienin je druhovo bohaté a pestré. Podmieňuje to jednak vápencové podložie, veľká členitosť územia, a tým aj veľké mikroklimatické rozdiely. Začiatky botanického výskumu Pienin spadajú do obdobia **frátra Cypriána**, lekára kamaldulských rehoľníkov v Červenom kláštore, ktorý už v roku 1764 zostavil prvý pomerne rozsiahly herbár. K najvýznamnejším rastlinným druhom patrí chryzantéma pieninská (*Dendrathera pieninicum*), horčičník pieninský (*Erysimum pieninicum*), nevädza Triumfettova pieninská (*Centaurea triumfetti subsp. pieninica*). Pozoruhodnou zvláštnosťou Pienin je tavoločník prostredný (*Spiraea media subsp. media*).

Obvod **východikarpatskej flóry (Carpaticum Orientale)** zaberá len Bukovské vrchy. Rastie tu veľa druhov známych len odtiaľ, napr. iskerník karpatský (*Ranunculus carpaticus*), silenka pochybná (*Silene nutans ssp. dubia*), fialka odchýlená (*Viola declinata*), pichliač Waldsteinov (*Cirsium waldsteinii*). Územie Bukovských vrchov pokrývajú bukové a jedľobukové lesy s prímiesou smreka (Michaeli 2006).

Tab. 0 Vymedzenie skúmaného územia v rámci floristických oblastí

OBLASŤ	PODOBLASŤ	PROVINCIA	OBVOD	PODOBVOD
Holoarktická (Holoarktis)	Eurosibírska	Pontickopanónska	Pannonicum	Eupanonicum
				Matricum
		Stredoeurópska	Carpaticum occidentale	Praecarpaticum
				Eucarpaticum
				Intercarpaticum
				Beschidicum occidentale
				Beschidicum orientale
			Carpaticum orientale	

Zdroj: spracované podľa Michaeli 2006

Podľa **zoogeografického členenia** (Maraň 1958) zasahuje skúmané územie do **západokarpatskej a východokarpatskej subprovincie** v rámci **provincie listnatých lesov Karpát**. Podľa doplneného členenia (Jedlička – Kalivodová 2002; Atlas krajiny SR 2002) bola vyčlenená **provincia stredoeurópskych pohorí**, v rámci ktorej Bukovské vrchy patria do **východokarpatského úseku**.

Geograficky je **západokarpatská subprovincia** listnatých lesov územím značne heterogénnym. Zahŕňa pohoria Slovenskej republiky a stredovysočiny a stredne i vysoko položené kotliny do výšok približne 750 m n. m. V rámci skúmaného územia sem patria: Spišská Magura, Pieniny, Ľubovnianska vrchovina a Čergov. Je to územie druhovo veľmi bohaté. Prináleží sem celý rad cicavcov, napr. jeleň obyčajný stredoeurópsky (*Cervus elaphus*), srnec hôrny (*Capreolus capreolus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), kuna hôrna (*Martes martes*), jazvec obyčajný (*Meles meles*) (Barabas, Labunová 2009).

Druhovú rozmanitosť pieninskej fauny podobne ako rastlinstvo ovplyvňuje značná geomorfologická členitosť, striedanie rôzne exponovaných svahov, kaňonovitých roklín, skalnatých stráňí, súvislých lesov a náhorných plání a lúk. Z Pienin sa udáva len jeden endemický druh - chvostoskok (*Onychiurus carpenteri*). K vzácnym druhom patrí kobyľka pieninská (*Isopha pienensis*). K preglaciálnym reliktom patrí z hmyzu koník belasonohý (*Posisma pedestris*) a jasoň červenooký (*Parnassius apollo*).

Východokarpatská subprovincia zaberá na území Slovenskej republiky vonkajšie a vnútorné Východné Karpaty do výšky 750 m n. m. Územie sa vyznačuje výskytom faunisticky významných druhov evertebrat, z ktorých niektoré patria k druhom zvláštnym pre faunu Slovenskej republiky. Vzácnym je zo Stuzice drobník, (*Stenus maculinger*), ďalej tu žije stonožka (*Dicelophorus corniolensis*), terciérny relik. Z glaciálnych relikto sa tu nachádza behúnik (*Duvalius subterraneus*). Na väčších potokoch tu žije vydra riečna (*Lutra lutra*), ďalej jeleň obyčajný karpatský (*Cervus e. montanus Botezat*) a v posledných rokoch prechádza na naše územie z Poľska zubor hôrny (*Bison bonasus*) a vlk obyčajný (*Canis lupus*).

2.2. EKOSOLOGICKÝ VYZNAMNÉ ÚZEMIA

Poloha Slovenska na styku Karpát a Panónskej nížiny je kľúčovým predpokladom pre výskyt rôznorodých prírodných prvkov. Horské oblasti s členitou geologickou stavbou aj rozsiahle nížiny sú domovom diverzifikovaných foriem života. Prírodné prostredie na území Slovenska je zastúpené až 40% lesa a stále veľkú časť predstavujú lúky a pasienky. Čoraz väčší dôraz sa kladie na ochranu významných území či už prírodného alebo kultúrneho charakteru. Na území Slovenska sa nachádza 8 národných parkov, 14 chránených krajinných oblastí, 40 chránených vtáčích území a 1004 maloplošných chránených území. Druhové bohatstvo je zastúpené výskytom viac ako 3350 druhov cievnatých rastlín, 3500 druhov motýľov, 349 druhov vtákov. Unikátny je aj výskyt veľkých šeliem – medveďa, vlka či rysa.

V súčasnosti je veľký dôraz kladený najmä na oblasti s minimálnymi vplyvmi antropogénnej činnosti. Slovensko-poľské pohraničie predstavuje z tohto pohľadu ideálne prostredie pre štúdium len málo ľudskou činnosťou narušených, pozmenených alebo degradovaných ekosystémov. Práve preto je toto územie predmetom záujmu nášho výskumu.

Materiál a metódy

Záujmové územie je už dlhobojšie objektom výskumu autorov štúdie (Bobuľská et al., 2015; Kaličenská, Demková 2016; Oboňa et al., 2016; Hrivniak et al., 2015; Manko 2006). Relatívne nízka úroveň poznania chránených elementov v tejto oblasti bola podnetom pre inventarizáciu, syntézu a monitoring záujmových území. Cieľom štúdie bolo:

- podrobná rekognoskácia vytipovaných chránených lokalít,
- monitoring a inventarizácia súčasného stavu týchto lokalít,
- vytvorenie podrobnej fotodokumentácie záujmových území,
- aktuálne zhodnotenie stavu lokalít z turisticko-rekreačného aspektu,
- výskum vybraných zoo a fytocenóz.

Výsledkom práce je ucelená štúdia obsahujúca maloplošné aj veľkoplošné chránené územia, s dôrazom na, pre širokú verejnosť, menej známe lokality. Autori sa snažia vyzdvihnúť najzaujímavejšie (najvzácnejšie) lokality a zároveň poukázať na lokality, ktorých význam z hľadiska ochrany zaniká.

Ekosozologicky významné územia v okrese Bardejov

V okrese Bardejov sa nachádza 8 chránených území z toho 4 národné prírodné rezervácie a 4 prírodné rezervácie.

Becherovská tisina - národná prírodná rezervácia

Národná prírodná rezervácia Becherovská tisina, s rozlohou 24,13 ha bola vyhlásená v roku 1954 za účelom ochrany najväčšieho pôvodného výskytu chráneného Tisu obyčajného (*Taxus baccata*). Táto prísne chránená prírodná rezervácia (podľa kritérií IUCN) leží v katastrálnom území obce Becherov (49°26'29,12"S; 21°16'48,66"V). Celkovo sa v rámci národnej prírodnej rezervácie, ktorá sa rozprestiera na strmých svahoch Javoriny, vyskytovalo približne 230 kusov tejto dreviny, v súčasnosti je toto číslo pravdepodobne nižšie. Jej význam však stále spočíva najmä v tom, že ide o najväčší výskyt tejto dreviny vo flyšovej oblasti na Slovensku. Kým v minulosti bol tis, ako vzácny treťohorný relikv, v drevinovom zložení našich porastov relatívne hojne zastúpený, v súčasnosti je vplyvom ľudskej činnosti vytlačený na strmé, skalnaté lokality, ktoré nie sú intenzívne obhospodarované (Jankov, Nič 2009). V tejto NPR sú okrem tisov, často v krovitej a plazivej forme typickej pre extrémne strmé stanovišťa a terasy s vystupujúcimi pieskovcovými bridlicami, zastúpené aj buky, jedle, javory, jasene a bresty. Na ich odumretom dreve sa tu vyskytujú nápadné, no zriedkavo sa vyskytujúce huby čeľade koralovcovité - koralovec bukový *Hericium coralloides* a koralovec jedľový *Hericium alpestre*. Okrem samotnej tisiny za zmienku stojí aj spodná časť tejto lokality, kde je možné nájsť zvyšky naukladaného lomového kameňa. Pieskovec sa tu ťažil v tridsiatych rokoch minulého storočia a mal byť využitý na výstavbu cesty. Údajne je tam pripravených okolo 1000 m³ kameňa postupne zarastajúcich machom, čo vytvára veľmi špecifickú scenériu aj mezo a mikrohabitaty pre rôzne organizmy obvykle viazané na sutiny.

Livovská jelšina - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Livovská jelšina (49°15'58.9"S; 21°05'42.3"V) (Obrázok 1) o rozlohe 13,17 ha bola vyhlásená v roku 1986 Zahŕňa územie v poriečnej nive rieky Tople od Livova smerom k Lukovu. Táto prísne chránená prírodná rezervácia bola vyhlásená za účelom ochrany fytogeograficky vzácnych karpatských potôčnych jelšín, ktoré sú v tejto časti zachované a výnimočne cenné. Okrem porastov jelše sivej (*Alnus incana*) je chránený aj vzácny perovník pštrosí (*Matteuccia struthiopteris*), ktorého listy dosahujú dĺžku až 1,5 m. Perovník rastie v okolí potoka až k obci Lukov, najväčšie zastúpenie však má práve v rezervácii, kde miestami tvorí súvislé porasty značných rozmerov, ktoré vytvárajú neobyčajnú scenériu. Jelšový porast je schopný viazať dusík zo vzduchu vďaka symbiotickým koreňovým baktériám a transportovať ho do pôdy. Jelša je tiež schopná (ako leguminózna rastlina) distribuovať dusík pre okolité rastliny a tým ich podporovať v raste. Spolu s organickými sedimentmi, vysokým stupňom zatienu, jarnými záplavami a vlhkosťou pôdy v tejto NPR takto vznikli mimoriadne vhodné podmienky pre rast nitrofilných bylín a perovníka, často viazaného na jelšové porasty.

Obrázok 1 Prírodná rezervácia Livovská jelšina
(foto: Peter Manko)

Pod Beskydom – prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Pod Beskydom o rozlohe 8,45 ha (49°24'27,3"S; 21°24'41,1"V) sa nachádza v katastrálnom území obce Nižná Polianka, po ľavej strane cesty k hraničnému prechodu Nižná Polianka - Ozenna (Poľsko). Bola vyhlásená v roku 1988 za účelom ochrany zachovalých spoločenstiev slatinných lúk Nízkych Beskýd. Na zamokrených lúkach sa vyvinula celá škála lúčnych slatinných spoločenstiev, ktoré sú charakteristické pre oblasť flyšu na severovýchodnom Slovensku. Najvzácnejším druhom týchto spoločenstiev je papraď jazyk hadí (*Ophioglossum vulgatum*). Tento druh, podľa kritérií IUCN takmer ohrozený (Turis et al. 2014), dáva týmto lúkam významnú hodnotu. Vzácny je hlavne kvôli tomu, že väčšina podobných biotopov nielen na východnom Slovensku zanikla zmenou využívania krajiny, zásahmi do hydrologického režimu (odvodňovanie). Vzhľadom na to, že cez rezerváciu nevedie žiadny značkovaný turistický chodník je lokalizácia tejto prírodnej rezervácie pre bežného turistu náročnejšia.

Pramenisko Tople - národná prírodná rezervácia

Národná prírodná rezervácia Pramenisko Tople (49°13'41,3"S; 21°00'27,2"V) sa nachádza v závere doliny rieky Tople v nadmorskej výške 975 až 1 070 metrov v katastrálnom území obce Livovská Huta. Táto prísne chránená prírodná rezervácia bola vyhlásená v roku 2002 za účelom zabezpečenia ochrany prameniska rieky Tople s jej prirodzenými podrastami jedľobučín a príľahlých horských lúk hlavného hrebeňa. Po ľavej strane rieky Topľa rastie bukový les s občasným výskytom jedle (*Abies alba*). Po pravej strane dominuje jedľobučina s hojným zastúpením javora horského (*Acer pseudoplatanus*). Veľmi zaujímavé sú vodné a podmáčané biotopy so špecifickou flórou a faunou. Podobne ako viaceré iných oblastí v Čergove je toto územie významné aj pre hniezdenie lesných druhov vtákov, napríklad sovy dlhochvostej (*Strix uralensis*), kivička vrabcieho (*Glaucidium passerinum*), či pôtika kapcavého (*Aegolius funereus*). K národnej prírodnej rezervácii vedie turistický chodník (horná časť NPR), aj lesná cesta (dolná časť). Samotná NPR nesie pozostatky nedávneho hospodárskeho využívania lesa, turistických aktivít a ovplyvňuje ju aj (neraz intenzívny) zber lesných plodov (najmä pod hrebeňom).

Regetovské rašelinisko - národná prírodná rezervácia

Rašelinisko predstavuje špecifický druh ekosystému na trvalo zamokrených stanovištiach, v ktorom sa za obmedzeného prístupu kyslíka hromadia odumreté organické zvyšky v rôznom stupni rozkladu, čím vzniká rašelina. Charakteristický je tu výskyt machov rašelinníkov (rad Sphagnales). Tieto špecifické stanovišťa umožňujú existenciu významných, zväčša vzácne sa vyskytujúcich rastlinných a živočíšnych spoločenstiev. NPR Regetovské rašelinisko (49°25'25,9"S; 21°16'39,4"V) bola vyhlásená v roku 1979 za účelom ochrany ojedinelých zachovalých rašeliniskových spoločenstiev s výskytom viacerých zriedkavých a vzácnych druhov rastlín na vedeckovýskumné ciele. Rozloha rašeliniska je 2,55 ha a leží v katastrálnom území obce Regetovka v pohorí Busov v nadmorskej výške 520 - 550 metrov nad morom. Samotné rašelinisko leží v centrálnej časti zamokrenej znížiny súvisle porastenej rašelinníkom (*Sphagnum* spp.). Z rastlinných druhov tu dominujú kroviny, najmä jelša lepkavá (*Alnus glutinosa*) vŕby (*Salix* spp.) a lúčne spoločenstvá najmä ostrice (*Carex* spp.). Medzi významné druhy patrí aj vachta trojlístá (*Menyanthes trifoliata*), „mäsožravá“ rastlina – rosička (*Drosera rotundifolia*), papraď hrebenistá (*Dryopteris cristata*), vstavač májový (*Dactylorhiza majalis*) a skutočným klenotom je veľmi vzácny diablik močiarny (*Calla palustris*), ktorý sa okrem Regetovského rašeliniska na východnom Slovensku nevyskytuje. Zo zaujímavých živočíchov boli v tejto NPR potvrdené napríklad oba druhy našich dulovníč – dulovníca menšia (*Neomys anomalus*) a dulovníca väčšia (*N. fodiens*), stenoekných zástupcov piskorovitých viazaných na vodné a podmáčané biotopy (Baláž & Ambros 2007). Zaujímavosťou lokality je, že tu bola pomocou peľových analýz (archeobotanikou) zrekonštruovaná história vegetačného krytu, ale aj ľudských aktivít (Wacnik 1995). Prístup k rašelinisku vedie z obce Regetovka po dobre značenom turistickom chodníku.

Slatina pod Lieskovcom - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Slatina pod Lieskovcom (49°17'44,6"S; 21°20'08,1"V) sa nachádza v katastrálnom území obce Bardejov v okrese Bardejov. Územie bolo vyhlásené za chránené v roku 1979 na rozlohe 0,71 ha za účelom ochrany typickej lúčnej slatinnej vegetácie flyšovej oblasti Nízkych Beskýd s bohatým výskytom vzácnej chránenej rastliny – vachty trojlístej (*Menyanthes trifoliata*), ako aj ďalších charakteristických druhov, na študijné a vedeckovýskumné ciele. Územie je ľahko prístupné z hlavnej cesty smerujúcej z Bardejovskej Novej Vsi v smere do Komárova. Počas návštevy lokality v júni 2017 sme nezaznamenali vachtu, lokalita bola vyschnutá a na okrajoch biotopu sa prejavuje sukcesia náletmi a nárastami drevín.

Stebnícka Magura – národná prírodná rezervácia

Stebnícka Magura (49°21'47,0"S 21°14'28,2"V) je prísne chránená prírodná rezervácia o rozlohe 76 ha vyhlásená v roku 1964 za účelom ochrany prirodzených, až pralesovitých lesných porastov buka, jedle a javora. Nachádza sa v nadmorskej výške 650-900 m nad morom v katastrálnom území obcí Stebník a Zborov na severných svahoch vrchu Stebnícka Magura v pohorí Busov. Význam územia spočíva vo výskyte vzácnych rastlinných spoločenstiev a prirodzených, miestami až pralesovitých lesných porastov a na nich viazanú faunu. Predovšetkým pralesovité porasty, ktoré sú v danej oblasti veľmi zachovalé, predstavujú fytoecologicky a floristicky jedinečnú ukážku pôvodných spoločenstiev vyšších polôh. V tejto NPR sa vyskytujú hlavne v strmých, neprístupných a sutinových svahoch. Z drevín prevláda buk lesný (*Fagus sylvatica*) doplnený ďalšími druhmi ako javor horský (*Acer pseudoplatanus*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*) alebo jedľa biela (*Abies alba*). Práve na odumretých, rozkladajúcich sa kmeňoch jedle sa vyskytuje vzácna huba koralovec jedľový (*Hericium alpestre*). Z krovinatých porastov dominuje baza čierna (*Sambucus nigra*), baza červená (*Sambucus racemosa*), kalina obyčajná (*Viburnum opulus*) či egreš obyčajný (*Grossularia uva-crispa*). Charakteristické je veľké zastúpenie papradín ako napríklad

papraďovec laločnatý (*Polystichum aculeatum*), papraď samčia (*Dryopteris filix-mas*), papradka samičia (*Athyrium filix-femina*), papraď ostnatá (*Dryopteris spinulosa*) alebo výskyt východokarpatského druhu skopólie kranskej (*Scopolia carniolica*). Na jar tu hromadne kvitnú chochlačka dutá (*Corydalis cava*), snežienka jarná (*Galanthus nivalia*), krivec žltý (*Gagea lutea*) a pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis* subsp. *officinalis*). Z pohľadu fauny poskytuje táto NPR útočisko viacerým vzácnym a chráneným druhom vtákov, napríklad sove dlhochvostej (*Strix uralensis*), sluke lesnej (*Scolopax rusticola*), či kvičkovi vrabčiemu (*Glaucidium passerinum*). Priamo cez NPR vedie turistický chodník, dostupnosť lokality zvyšuje aj prístup asfaltovou cestou priamo na hrebeň (k vysielacu).

Zborovský hradný vrch - prírodná rezervácia

Zborovský hradný vrch (49°19'34"S; 21°16'38"V) je prírodná rezervácia s rozlohou 25,51 ha v katastrálnom území obce Zborov. Zároveň je najstaršou prírodnou rezerváciou v Bardejovskom okrese a jednou z najstarších chránených území na Slovensku. Vyhlásená bola v roku 1926 za účelom ochrany zachovalej typickej vegetácie jedľových bučín výraznej krajinskej dominanty vo flyšovej oblasti Nízkych Beskýd. Do ochranného pásma tejto prísne chránenej prírodnej rezervácie spadá zrúcanina hradu Zborov a príľahlý les. Územie je tvorené jedľovo - bukovým porastom s výskytom duba, hrabu, lipy, brestu aj jaseňa a z bylenných porastov bol zaznamenaný výskyt veternice hájnej (*Anemone nemorosa*), jarmanky väčšej (*Astrantia major*), krkonošky chlpacej (*Chaerophyllum hirsutum*) ako aj ďalších rastlinných unikátov. Chránené územie je súčasťou náučného chodníka Bardejovské kúpele – Zborovský hradný vrch. Na Zborovskom hradnom vrchu sa nachádza pomerne zachovalá zrúcanina hradu, ktorá spolu s príľahlými biotopmi vytvára ideálne podmienky pre plazy, z ktorých je tu najbežnejšia jašterica krátkohlavá (*Lacerta agilis*). Zborovský hradný vrch má viac charakteru turistickej a rekreačnej lokality ako NPR. Vplyv človeka sa najviac prejavuje v oblasti zrúcaniny, prenáša sa však aj na okolie poznačené ruderálnou vegetáciou, odpadkami a nelegálnym výrubom.

Ekosozologicky významné územia v okrese Kežmarok

V okrese Kežmarok sa nachádzajú dve národné prírodné rezervácie, tri prírodné pamiatky a sedem národných prírodných rezervácií. Do okresu Kežmarok zasahujú dva národné parky: Tatranský národný park a Národný park Pieniny.

Tatranský národný park

Najstarší národný park a zároveň symbol Slovenska o celkovej rozlohe 738 km² (vlastné územie) bol vyhlásený v roku 1949. S ochranným pásmom zasahujúcim príľahlé kotliny je jeho rozloha 1 045 km². Spolu s poľským národným parkom sú Vysoké Tatry od roku 1993 Biosférickou rezerváciou UNESCO. Tatranský národný park zasahuje do 4 okresov (Liptovský Mikuláš, Poprad, Tvrdošín a Kežmarok). Ochrana sa sústreďuje na zachovanie rozmanitosti rastlinných a živočíšnych druhov a zachovanie tatranskej prírody. Na území Tatier sa nachádza obrovské množstvo rozličných druhov rastlín, z ktorých tu má viacero jediné miesto výskytu na Slovensku prípadne v celých Západných Karpatoch. Medzi najznámejšie tatranské endemity rastlinného charakteru patrí (*Oxytropis campestris* subsp. *tatrae*), zvonček hrubokoreňový (*Campanula serrata*), očianka tatranská (*Euphrasia tatrae*), zvonček tatranský (*Campanula tatrae*), bodliak laločnatolistý (*Carduus lobulatus*), kostrava tatranská (*Festuca tatrae*), voskovka holá tatranská (*Cerinth glabra* subsp. *tatica*), lyžičník tatranský (*Cochlearia tatrae*), mak tatranský (*Papaver taticum*), pakrálik alpský tatranský (*Leucantheum alpine* subsp. *tatrae*). Zachovalo sa tu viacero glaciálnych reliktov (pozostatky z ľadových dôb), ako napríklad medvedík alpský (*Arctous alpine*), ostrica čiernohnedá (*Carex atrofusca*), sitina gaštanová (*Juncus castaneus*), lomikameň zohnutolistý (*Saxifraga retusa*).

Belianske lúky - národná prírodná rezervácia

Rašelinisko Belianske lúky (49°12'54.8"S; 20°23'11.7"V) je národná prírodná rezervácia o rozlohe 89,42 ha, nachádzajúca sa v okrese Kežmarok v katastri mesta Spišská Belá. Územie bolo vyhlásené v roku 1983 za účelom ochrany a zachovania krovinných biocenóz s veľkým krajinárskym významom v podtatranskej poľnohospodárskej krajine. Navyše ide o jediné väčšie nedotknuté rašelinisko v Popradskej kotline. Jeho vznik sa datuje na obdobie pred 1000 rokmi (Hájková a kol. 2009; Grootjans a kol., 2005). Na Belianskych lúkach sa nachádza 266 druhov cievnatých rastlín, z toho 55 je v rámci Slovenska považovaných za ohrozené. Flóru slatinného rašeliniska formuje špecifické prostredie, ktoré je chudobne na živiny, ale bohaté na vápnik. Význam rašeliniska spočíva vo výskyte mnohých vzácných rastlinných druhov a spoločenstiev, napr. *Pedicularis sceptrum-carolinum*, *Carex limosa*, *C. diandra*, *C. dioica*, viacero taxónov rodu *Dactylorhiza* a ich krížencov. Z nižších rastlín predovšetkým *Calliargon trifarium* (jediná recentná lokalita v SR) a *Meesia triquetra*. Okrem toho tu nájdeme prvosienu pomúčenú (*Primula farinosa*), vachtu trojlístú (*Menyanthes farinosa*). Na menej vlhkých miestach sú porasty rastlín vyššie.

Na konci mája dominujú rozsiahle porasty žltohlavu najvyššieho (*Trollius altissimus*). Zo živočíchov sú najbohatšou skupinou mäkkýše, z ktorých bolo na lokalite zaznamenaných až 19 druhov. Medzi najdôležitejšie organizmy, ktoré sú zaradené do zoznamu európsky významných druhov patrí výskyt pimprlíka mokradňového (*Vertigo angustior*) a pimprlíka močiarného (*V. geyeri*). Vhodné podmienky na život a hniezdenie tu našlo aj mnoho druhov mokradňových vtákov. Obvyklý je cibík chochlatý (*Vanellus vanellus*), zriedkavá je prítomnosť močiarnice mekotavej (*Gallinago gallinago*). V minulosti bolo celé rašelinisko ručné kosené. Nástupom mechanizácie v druhej polovici 20. storočia, sa tento tradičný spôsob kosenia skončil čo viedlo k následnej sukcesii. Národná prírodná rezervácia Belianske lúky je prístupná po turisticko-náučnom chodníku, ktorý začína pri cyklotrase medzi Spišskou Belou a Tatranskou Kotlinou. Chodník má dĺžku 800 metrov a v jeho závere sa nachádza nadzemný drevený chodník o dĺžke 250 m.

Beliansky potok – prírodná pamiatka

Prírodná pamiatka Beliansky potok (49°12'04"S; 20°24'50"V) o rozlohe 25 201 m² sa nachádza na toku Belianskeho potoka. Potok pramení v Belianskych Tatrách v nadmorskej výške okolo 1 015 m a pokračuje cez Tatranské podhorie, Kežmarskú pahorkatinu, mesto Spišská Belá a následne ústi do rieky Poprad. Prírodná pamiatka Beliansky potok bola vyhlásená v roku 2012 za účelom ochrany druhu európskeho významu mihule potočnej (*Lampetra planeri*). Tento druh živočicha je považovaný za bioindikátora čistej vody. Všetky druhy mihúl majú vysokú ochrannú hodnotu, pretože sú na Slovensku kriticky ohrozené. Okrem stavovcov žije v potoku aj zaujímavé spoločenstvo bezstavovcov, medzi ktorými bol prednedávnom zistený nový druh dvojkrídlovca pre faunu Slovenska (*Hilara curtisi*) (van der Weele et al. 2016).

Jaskyňa v Skalke – prírodná pamiatka

Jaskyňa v Skalke (49°17'18.87"S; 20°30'14.04" V) je prírodná pamiatka v správe príspevkovej organizácie Správa slovenských jaskýň. Nachádza sa v katastrálnom území obce Toporec v okrese Kežmarok. Územie bolo vyhlásené v roku 1994, novelizované v roku 2008 za účelom zotavenia a poznávania prírodných a historických hodnôt. Jaskyňa je pre návštevníkov voľne prístupná.

Jazero - prírodná pamiatka

Prírodná pamiatka Jazero (49°19'04.6"S; 20°15'19.0"V) o rozlohe 14,36 ha sa nachádza na južnom okraji katastrálneho územia obce Osturňa v nadmorskej výške 832 - 945 m n.m. Vyhlásená bola v roku 1984 za účelom ochrany významného geomorfologického útvaru, ako aj typických lesných fytoocenóz s celým radom vzácných rastlinných druhov na vedecko-výskumné a náučné ciele. Jazero je výsledkom svahových deformácií pri ktorých sa vytvorila rozsadlina vyplnená vodou. Jazero je bezodtokové, zásobované zrážkovou vodou. Výška hladiny ako aj samotnej vodnej plochy závisí od množstva zrážok a výparu. Počas výdatných dažďov zaberá plochu 0,4 ha. Okolie jazera tvorí les s dominantným výskytom smreka (*Picea abies*) a jedle bielej (*Abies alba*). Významný je tiež výskyt porastov močiarky vodnej (*Batrachium aquatile*), červenca plávajúceho (*Potamogeton natans*) a plavúnika splošteného (*Diphysastrum complatatum*). Fauna tohto dystrofného jazera je chudobná, no podmienky na rozmnožovanie tu nachádzajú obojživelníky, z vzácnějších napr. kunka žltobruchá (*Bombina variegata*).

Jezerské jazero - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Jezerské jazero (49°16'58.1"S; 20°20'48.6"V) (Obrázok 2) o rozlohe 2,18 ha sa nachádza v katastrálnom území obce Jezersko v Spišskej Magure. Samotné jazero má rozlohu 0,60 ha s maximálnou dĺžkou 110 m a šírkou 74 m. Vyhlásené bolo v roku 1967, je to prísne chránená prírodná rezervácia. Vzniklo prirodzeným zosuvom flyšových hornín a má dobre zachovanú vodnú hladinu. Vytvorilo podmienky pre život vzácnym vodným živočíchom, z ktorých niektoré patria k endemitom Karpát. Leží v nadmorskej výške 919 m n. m. Predmetom ochrany je jazero zosuvného pôvodu v súvislosti s komplexom smrekových lesov pod hrebeňom Spišskej Magury. Geomorfologicky veľmi významné územie s výskytom niektorých vzácných druhov rašeliníkov. Jazero je dobre prístupné z obce Jezersko, odkiaľ vedie k jazeru značkovaný turistický chodník. Okolie jazera je porastené smrekmi. V jazere a jeho bezprostrednej blízkosti bol zaznamenaný výskyt zriedkavých druhov rašeliníkov, porastov močiarky niťovolistej (*Batrachium trichophyllum*), žeruchy horskej, záružlia močiarného (*Cardamo-Chyosplenium-alternifolii*). Zo živočíšnych druhov tu boli zaznamenané významné endemity - mlok vrchovský (*Triturus alpestris*) a mlok karpatský (*Triturus montadoni*) (Vološčuk 1992). Na lokalite dochádzalo v posledných desaťročiach ku zmenám podmienok, ktoré boli spôsobené okrem iného aj veternými kalami, čo ovplyvnilo aj vývin spoločenstva vodných bezstavovcov. V rámci prieskumu boli na lokalite zaznamenané napríklad chránená vážka *Coenagrion hastulatum*, miniatúrna vodná bzdocha *Plea minutissima*, vodné chrobáky *Hydroporus planus*, *Hydrobius fuscipes*, či potočník *Limnephilus rhombicus* (Manko 2006).

Obrázok 2 Prírodná rezervácia Jezerské jazero (foto: Lenka Bobuľská)

Kút - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Kút (49°08'57.4"S; 20°21'18.6"V) vyhlásená v roku 1991, sa nachádza v Popradskej kotlinovej pahorkatine a zasahuje do katastrálnych území obcí Huncovce a Malý Slavkov. Z fytoecologického hľadiska patrí k prechodnému typu medzi rašeliniskovými lúkami a vrchoviskami. Jej význam spočíva vo výskyte chránených druhov rastlín, z ktorých sú viaceré kriticky ohrozené. Rozloha prírodnej rezervácie je 11,22 ha.

Malé jazerá - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Malé jazerá (49°20'24.9"S; 20°12'14.6"V), známa tiež ako Malé osturnianské jazerá patrí so svojou rozlohou 7,06 ha k menším prírodným rezerváciám. Nachádza sa v katastrálnom území obce Osturňa v pohorí Spišská Magura v blízkosti hranice s Poľskom v nadmorskej výške 885 m n.m. Vyhlásená bola v roku 1984. Ide o jeden z mála príkladov zahradených jazier v dôsledku plazivých deformácií svahov vo flyšových horninách Západných Karpát. Význam tejto prísne chránenej prírodnej rezervácie spočíva tiež vo výskyte biologicky vzácných azonálnych spoločenstiev prechodných rašelinísk vo vrcholových častiach flyšových pohorí s veľmi ohrozenými taxónmi flóry SR. V rezervácii sa nachádza niekoľko nestálych jazierok s hĺbkou nepresahujúcou jeden meter. Navyše je ich vodná hladina nestála. Vyskytujú sa tu rastlinné a živočíšne druhy viažuce sa na biotopy močarísk a rašelinísk ako ostrica oblasťná (*Carex diandra*), všivec močiarny (*Pedicularis palustris*), vachta trojlístá (*Menyanthes trifoliata*) a v okolitých smrečinách soldanelka karpatská (*Soldanella carpatica*). Zo živočíchov boli na lokalite zistené napríklad chránené pavúky (*Mioxena blanda*), dvojkridlovce (*Anasimyia lineata* a *Parhelophilus versicolor*), kunky žltobruché (*Bombina variegata*), mloky karpatské (*Lissotriton montandoni*), chránená a ohrozená vážka *Coenagrion hastulatum* (Hrivniak et al. 2015).

Mokriny - národná prírodná rezervácia

Národná prírodná rezervácia Mokriny (49°11'07.9"S; 20°19'09.9"V) o rozlohe 883 ha sa nachádza v katastrálnom území obcí Rakúsy a Vysoké Tatry. Táto prísne chránená prírodná rezervácia bola vyhlásená v roku 1991 za účelom ochrany glaciáluviálnych kužel'ov na flyšovom podloží so vzácnymi zvyškami rašelinnej flóry, ktorá v minulosti lemovala celé úpätie Vysokých Tatier. V dôsledku rozdielnych podmienok ich vodného režimu je tu vyvinutá pestrá mozaika vzácných rašeliniskových fytoecoz, ktoré prechádzajú do typických lesných spoločenstiev podpolia Vysokých Tatier. Flóra tohto územia je mimoriadne vzácna, nachádzajú sa tu reliktné, endemické, chránené, ako aj kriticky ohrozené taxóny. V rezervácii sú najrozšírenejším lesným spoločenstvom borovicové smrečiny (64 %), ktoré sa mozaikovite striedajú so spoločenstvami smrekových jedlín (10 %), smrečín s jedľou, brezových jelšín a jelšinou. Jedľa a smrek tu majú vysokú genofundovú hodnotu, lebo predstavujú génovú bázu pre selekciu a reprodukčnú kapacitu. Faunu rezervácie reprezentuje zachovalý súbor typických zoocenóz rašeliniskových biotopov. Vyskytujú sa tu vzácne druhy všivca žezlovitého (*Pedicularis sceptrum-carolinum*), rojovníka močiarného (*Rhododendron tomentosum*) a reliktné breziny.

Pálenica - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Pálenica (49°14'27.6"S; 20°19'02.4"V) o rozlohe 291 ha leží v katastrálnom území obcí Tatranská Lomnica a Lendak. Vyhlásená bola v roku 1991 za účelom ochrany flóry, je to prísne chránená prírodná rezervácia. Geologicky ju tvoria dolomity, na ktorými sa nachádzajú horniny prestúpené pestrými ílovcovými bridlicami a ílovcami. Dolomitový podklad podnietil pestrosť rastlinných druhov a územie rezervácie je významnou botanicou lokalitou súvisiacou s Belianskymi Tatrami. Na malom priestore sú zastúpené teplomilné reliktné fytoecozy, ako aj fytoecozy horské v chladných inverzných polohách, aj fragmenty fytoecoz vysokohorských. Významná je najmä asociácia seslerio-pinetum, ktorá má v celých Tatrách a Západných Karpatoch jedinú lokalitu. Vyskytujú sa tu aj významné dealpínske, vápnomilné, xerothermné a chránené druhy. Faunu reprezentuje zachovalý súbor charakteristických zoocenóz dolnej časti montánneho vegetačného stupňa.

Poš - prírodná rezervácia

Menšia prírodná rezervácia Poš (49°07'55.6"S; 20°17'20.2"V) o rozlohe 20,82 ha bola vyhlásená v roku 1991 za účelom ochrany jedného z mála zachovaných biotopov rašelinísk prechodného a slatinného typu. Vyskytuje sa tu viacero ohrozených, vzácných ako aj endemických taxónov flóry a tiež zvyšky lesných porastov podmáčaných brezových jelšín a borovicových smrečín. Nachádza sa v katastrálnom území obce Vysoké Tatry a Stará Lesná.

Slavkovský jarok – prírodná rezervácia

Slavkovský jarok (49°09'27.0"S; 20°20'34.8"V) je prírodná rezervácia vyhlásená v roku 1991 za účelom ochrany veľmi ohrozeného taxónu kosatca sibírskeho (*Iris sibirica*), ktorý má v podtatranskej oblasti len tri známe lokality výskytu. Územie o rozlohe 2,48 ha sa nachádza v katastri obce Malý Slavkov.

Veľké osturnianske jazero - prírodná rezervácia

Veľké osturnianske jazero (49°20'42.3"S; 20°13'05.2"V) (Obrázok 3) je prírodná rezervácia o rozlohe 49 ha vyhlásená v roku 1984. Je to prísne chránená prírodná rezervácia, nachádza sa v katastrálnom území obce Osturňa a predstavuje jeden z mála príkladov zahradených jazier v dôsledku plazivých deformácií svahov vo flyšových horninách Západných Karpát. Z hľadiska ochrany prírody je rezervácia zaujímavá vďaka výskytu rastlín a živočíchov typických pre vodné biotopy a rašeliniská. Z významnejších druhov flóry sa tu vyskytuje mnoho ohrozených a vzácných zástupcov vodných biotopov a prechodných rašelinísk, napr. vachta trojlistá (*Menyanthes trifoliata*), všivec močiarny (*Pedicularis palustris*), ostrica oblastá (*Carex diandra*) a mäsožravá rosička okrúhlohlístá (*Drosera rotundifolia*). Zo živočíchov sa tu vyskytujú dva významné endemické druhy - mlok vrchovský (*Triturus alpestris*) a mlok karpatský (*Triturus montandoni*). Potvrdené tu boli aj vzácne a ohrozené dravce, sovy, ale aj rybárik obyčajný (*Alcedo atthis*), hlucháň obyčajný (*Tetrao urogalus*), či tetrov hôľniak (*Lyrurus tetricus*), z hlodavcov glaciálny relikv myšovka vrchovská (*Sycista betulina*). Z bezstavovcov sme na lokalite zaznamenali chránenú a ohrozenú vážku *Coenagrion hastulatum* (Hrivniak et al. 2015).

Obrázok 3 Prírodná rezervácia Veľké Osturnianské jazero (foto: Jozef Oboňa)

Ekosozologicky významné územia v okrese Stará Ľubovňa

Okres Stará Ľubovňa výskytu chránených území k veľmi bohatým a rôznorodým okresom. Nachádza sa tu päť prírodných rezervácií, jeden chránený areál, dve národné prírodné rezervácie a dve prírodné rezervácie. Do okresu zasahuje aj Pieninský národný park, ktorý má okrem prírodných bohatstiev množstvo historických a umeleckých pamiatok.

Pieninský národný park

Pieninský národný park je druhým najstarším a zároveň najmenším národným parkom Slovenska. Jeho rozloha je 37,5 km² a ochranné pásmo zaberá plochu 224,44 km². Zasahuje do okresov Kežmarok a Stará Ľubovňa. Vyhlásený bol v roku 1967 a jeho hranice boli upravené v roku 1997.

Endemity a subendemity vyskytujúce sa v Pieninách rozdeľujeme na pieninské, západokarpatské a karpatské (Dugas 2011). K najznámejším endemitom patrí púpava pieninská (*Taraxacum pienanicum*) a horčičník pieninský (*Erysimum pienanicum*), ktoré sa zatiaľ objavili len na poľskej strane Pienin. Za najvýznamnejší druh endemitov bola považovaná chryzantéma pieninská (*Dendranthema zawadskii*), no neskôr sa našla aj v okolí Kurska, Orla a pri Archangelsku. Medzi veľmi zaujímavý a cenný druh patrí borievka netatová (*Juniperus sabina*), je to kontinentálny druh, ktorý tvorí severnú hranicu rozšírenia v Európe. Predstavuje relikv z doby predľadovej (Benčaťová 2001).

Charakter fauny v Pieninskom národnom parku podmieňuje geografická poloha. Na území sa nachádza rôznorodé biotopy, ku ktorým patria toky a riečne nivy, polia a lúky, skalný terén, lesy s rozdielnym druhovým a výškovým členením. Samotná poloha naznačuje rozšírenie druhov chladnomilných – boreálnych, montánnych, glaciálnych relikvov a druhmi teplomilnými – mediteránnymi, pontickými, západoázijskými, ale aj alpsko-karpatskými a západokarpatskými s východokarpatskými druhmi. V Pieninách je jeden endemický druh, a to chvostoskok (*Onychiurus carpenteri*). Pôvodne sa k endemitom zaraďovala i kobylka pieninská (*Isophya pienensis*), no objavili ju aj v Belianských Tatrách. Neobyčajný je aj výskyt netopiera lietavca sťahovavého (*Miniopterus schreibersi*) v jaskyni Aksamitka. Tento druh netopiera má centrum svojho výskytu v tropických oblastiach. Pieniny obývajú pestré spoločenstvá bezstavovcov. V teplomilnej stepi sa nachádza vidlochvost feniklový (*Papilio machaon*), či bystruška fialová (*Carabus violaceus*). V skalných sutinách môžeme nájsť zákonom chráneného jasoňa červenookého (*Parnassius apollo*). V týchto lokalitách sa vyskytuje nápadný pestrofarebný pavúk – skákavka červenopása (*Philaeus chrysops*). V blízkosti vodných tokov sa môžeme stretnúť so 14 druhmi vážok, ktoré sú zaradené do národného červeného zoznamu (Dugas 2011).

Aksamitka - národná prírodná rezervácia

Národná prírodná rezervácia Aksamitka (49°22'57.7"S; 20°27'13.7"V) bola vyhlásená v roku 1979 a nachádza sa v katastrálnom území obce Haligovce v nadmorskej výške 756 m n.m. Predmetom ochrany je jaskyňa s dĺžkou 335 m s narušenou krasovou výzdobou, ako aj výskytom netopierov. Navyše je jaskyňa archeologickým náleziskom, keďže sa tu už v roku 1874 našiel hrot zo sobieho parohu a zvyšky čepelovej industrie. Známe sú tiež nálezy kostrových pozostatkov jaskynných medveďov (*Ursus spelaeus*). Jaskyňa má veľmi priaznivé

mikroklimatické pomery vďaka čomu je vhodným prostredím pre rôzne druhy netopierov. V jaskyni zimujú 4 druhy netopierov a to podkovár malý (*Rhinolophus hipposideros*). Menej početný je netopier obyčajný (*Myotis myotis*) a zácny lietavec sťahovavý (*Miniopterus schreibersii*). Na stenách jaskyne sa vyskytujú troglofilné pavúky (*Meta menardi* a *Metellina merianae*). V súčasnosti je vnútorná časť jaskyne poškodená, najmä pokiaľ ide o kvapľovú výzdobu. Z toho dôvodu je prístupový turistický chodník k jaskyni zrušený, jaskyňa je oficiálne pre verejnosť neprístupná a samotnú jaskyňu je problematické nájsť.

Čergovský Minčol – národná prírodná rezervácia

Národná prírodná rezervácia Čergovský Minčol (49°13'56.1"S; 20°59'46.8"V) bola vyhlásená v roku 1986 a zaberá vrcholové časti Minčola (1157,2 m n.m), ktorý je najvyšším vrchom pohoria Čergov. Táto prísne chránená prírodná rezervácia sa rozprestiera v katastrálnom území obcí Kamenica, Kyjov a Livovská Huta. Celková rozloha chráneného územia je 171,08 ha. Rezervácia bola vyhlásená za účelom ochrany typickej horskej karpatskej kveteny, v ktorej sú zastúpené východokarpatské prvky a lesné spoločenstvá. Značnú časť národnej rezervácie zaberajú horské lúky, ktoré boli vytvorené v dôsledku odlesňovania a využívali sa ako pasienky. Dnes sú porastené čučoriedkami, brusnicami ako aj bohatými lúčnymi spoločenstvami v ktorých dominuje psica tuhá (*Nardus stricta*), chlana lesná (*Luzula sylvatica*), lipnica Chaixová (*Poa chaixii*), ale aj rôzne iné druhy tráv. Bohatý je tu aj výskyt cesnaku hadieho (*Allium victorialis*), podbelice alpínskej (*Homogyne alpina*), horca luskáčovitého (*Gentiana asclepiadea*), horca luskáčovitého bieleho (*Gentiana asclepiadea „alba“*) či praslice jednoúborovej (*Hypochoeris uniflora*) (Klíment 1998). Celkovo bolo na horských lúčach pozorovaných 277 taxónov vyšších rastlín, z ktorých je až 15 druhov zaradených do Červeného zoznamu IUCN. V západnej časti rezervácie sa kvalita lesa postupne zhoršuje, prevládajú hospodárske lesy a smrekové monokultúry. Zo živočíšnych druhov európskeho významu má tu svoje zastúpenie chrobák fúzač alpský (*Rosalia alpina*), z obojživelníkov kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), z vtákov sova dlhochostá (*Strix uralensis*), výr skalný (*Bubo bubo*), orol skalný (*Aquila chrysaetos*), orol kríľavý (*Aquila pomarina*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), bocian čierny (*Ciconia nigra*), tetrov európsky (*Tetrao tetrix*) a ďateľ čierny (*Dryocopus martius*), vyskytli sa tu aj penica jarabá (*Sylvia nisoria*) a myšiak hrdzavý (*Buteo rufinus*). Z cicavcov sa tu pravidelne vyskytuje vlk dravý (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), v posledných rokoch medveď hnedý (*Ursus arctos*) a vzácné horné časti tokov vyhľadáva vydra riečna (*Lutra lutra*). Mozaiku cicavcov európskeho významu dopĺňajú netopiere – netopier obyčajný (*Myotis myotis*) a podkovár malý (*Rhinolophus hipposideros*). Územie je bohaté na prameniská, zvieracie chodníky, turistické chodníky, staré lesné cesty či poľovnícke chodníky. Ochrana územia je narúšaná najmä pešou turistikou a zberom lesných plodov.

Jaskyňa v Čube – prírodná pamiatka

Jaskyňa v Čube (49°17'47"S; 20°31'15"V) (Obrázok 4) je prírodná pamiatka vyhlásená v roku 1994. Návštevníkom je voľne prístupná za účelom zotavenia a poznávania prírodných a historických hodnôt. Nachádza sa v katastrálnom území obce Podolíneček v nadmorskej výške 750 m n.m. Vchod do jaskyne sa nachádza na juhovýchodnom okraji vrchu Čuba nad Panskými lúčkami. Celková dĺžka jaskyne je 18 metrov a bola vytvorená činnosťou podzemných vôd v tmavosivých strednotriasových vápencoch križňanského príkrovu. Neskôr sa premodelovali priesakovými vodami obohatenými o oxid uhličitý. Skromnú sintrovú výzdobu tvoria drobné bradavicové výrastky pokrývajúce steny a záclonkovité náteky v jej vstupných častiach.

Obrázok 4 Prírodná pamiatka Jaskyňa v Čube

Kyjovské bradielko - prírodná pamiatka

Kyjovské bradielko (49°13'31.3"S; 20°56'13.8"V) je prírodná pamiatka v oblasti Pieninského národného parku v katastrálnom území obce Kyjov. Územie bolo vyhlásené v roku 1989 na rozlohe 0,64 ha. Objekt je chránený pre svoj geomorfologický tvar a estetickú krajinársku hodnotu. Okrem estetickej a krajinárskej funkcie poskytuje možnosti na vedecké, výskumné, študijné a náučné využitie.

Litmanovský potok – prírodná pamiatka

Litmanovský potok (49°19'58.3"S; 20°38'33.4"V) je prírodná pamiatka nachádzajúca sa v katastrálnom území obce Jarabina, Kamienka, Stará Ľubovňa, Litmanová a Hniezdne. Územie bolo vyhlásené v roku 1990 na rozlohe 14,4 ha za účelom ochrany potoka horského typu s mimoriadne zachovalým spoločenstvom pôvodnej ichtyofauny, ako aj ostatných zložiek spoločenstva tohoto vodného biotopu. Zároveň ide o esteticky a biologicky hodnotné a nenarušené prostredie. Významný je početný výskyt hlaváča bieloplutvého (*Cottus gobio*). Zaznamenaný bol aj výskyt pstruha potočného (*Salmo trutta m. fario*), lipňa tymiánového (*Thymallus thymallus*), čerebfe pestréj (*Phoxinus phoxinus*), jalca hlavatého (*Leuciscus cephalus*), ostrieža zelenkavého (*Perca fluviatilis*) a slíža severného (*Barbatula barbatula*). Okrem rýb sa tu vyskytujú aj významné druhy vtákov ako rybárik obyčajný

(*Alcedo atthis*) – európsky významný druh, vodnár obyčajný (*Cinclus cinclus*), trasochvost horský (*Motacilla cinerea*) a z cicavcov vydra riečna (*Lutra lutra*) a bobor vodný (*Castor fiber*). Vzácná je tam aj drevinová vegetácia so *Salix eleagnos* a lužné vrbovo-topoľové a jelšové lesy.

Lysá hora - prírodná pamiatka

Prírodná pamiatka Lysá hora (49°13'14.0"S; 20°56'41.9"V) o rozlohe 1,13 ha sa nachádza v katastrálnom území obce Kyjov. Vyhlásená bola v roku 1989 za účelom ochrany skalných a vápencových bradiel, ktoré sú z časti holé a z časti porastené vápnomilnou vegetáciou. Ide o skupinu štyroch bradlových tvrdošov vysokých 10-20 metrov. Tieto bradlá sú dominantou nie len obce Kyjov ale aj celého okolia. Územiu dominuje vápnomilná vegetácia.

Okrúhly kopec - prírodná pamiatka

Okrúhly kopec (49°14'31.0"S; 20°54'03.7"V) je prírodná pamiatka o rozlohe 5,49 ha v katastrálnom území obce Šarišské Jastrabie. Územie bolo vyhlásené v roku 1989 za účelom ochrany morfológicky nápadného, takmer pravidelného kruhového bradla s nadmorskou výškou 628 m na ktorého zložení sa podieľajú biele a červené krinoidné vápence. Bohaté zastúpenie tu má vápnomilná kvetena so zvončekom kľbkatým (*Campanula glomerata*) a ľanom žltým (*Linum flavum*).

Plavečské štrkoviská - chránený areál

Plavečské štrkoviská (49°16'02.0"N 20°51'22.0"E) je chránený areál o rozlohe 66,14 ha v katastrálnom území obce Plaveč. Územie bolo vyhlásené v roku 1990 za účelom ochrany lokality, na ktorej má výborné životné podmienky bobor európsky (*Castor fiber*). Tento vzácny druh veľkého hlodavca, ktorý u nás v 19. storočí úplne vyhynul sa opäť usadil na niektorých miestach východného Slovenska migráciou z poľských hraníc. Okrem neho sa tu v rieke Poprad vyskytujú chránené a vzácne ryby – hlaváč bieloplutvý (*Cottus gobio*) a hlavátka podunajská (*Hucho hucho*), vydra riečna (*Lutra lutra*), nad vodnými biotopmi loví netopier vodný (*Myotis dasycneme*). Faunistický prieskum v roku 2015 potvrdil na lokalite aj vzácne a chránené druhy živočíchov, napríklad pavúkov (*Alopecosa striatipes* a *Hahnia helveola*), podeniek (*Oligoneuriella rhenana* a *Ecdyonurus insignis*), vážky (*Onychogomphus forcipatus*) a dvojkřídlovcov (*Arctoconopa melampodia*, *Atherix ibis* a *Hexatoma bicolor*) (Hrivniak et al. 2015).

Jarabinský prielom – prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Jarabinský prielom (49°20'55,56"S; 20°38'51,44") (Obrázok 5), vyhlásená v roku 1967 na rozlohe 5,55 ha sa nachádza v katastrálnom území obce Jarabina. Rezerváciu tvorí kaňonovitá dolina, ktorú vytvoril potok Malý Lipník a okolité kopce, horniny magurského flyšu bradlového pásma. Samotná tiesňava má dĺžku 100 m. Na vodné biotopy prielomu je viazaná zaujímavá vodná fauna, pri nedávnom prieskume tu boli zistené nové druhy dvojkřídlovcov pre faunu Slovenska - *Empis ciliatopennata* (van der Weele et al. 2016) a *Chelifera aperticauda*, ktorá je veľmi vzácna v celej Európe (Oboňa et al. 2016). V roku 2015 boli pri inventarizačnom prieskume fauny tejto PR nájdený aj ohrozené a chránené druhy - pavúk (*Alopecosa pinetorum*), chrobáky - bystrušky (*Carabus variolosus* a *Carabus auronitens escheri*) (Hrivniak et al. 2015) a priamo v prielome uhynutý jedinec bobra európskeho (*Castor fiber*). Steny kaňona dosahujú výšku 10-20 metrov. V okolí prielomu je možné okrem populácie chráneného koníka slovanského (*Stenobothrus eurasius*) nájsť skamenelé amonity a lastúrniky z jurských čias. Zaujímavý a pomerne dobre viditeľný je rastlinný odtlačok veľký asi 20 cm. Jarabinský prielom je prístupný z obce Jarabina.

Obrázok 5 Prírodná rezervácia Jarabinský prielom (foto: Peter Manko)

Rebrá – prírodná pamiatka

Prírodná pamiatka Rebrá (49°13'47.5"S; 20°55'22.1"V) sa nachádza v katastrálnom území obci Kyjov a Šarišské Jastrabie na rozlohe 8,21 ha. Vyhlásená bola v roku 1989 za účelom ochrany výrazného bradlového geomorfologického útvaru a vysoko estetického krajinného fenoménu ojedinelého typu. Koncentrujú sa tu bradlá s výskytom kriedových vrstiev, zastúpených škvrtitými ilovcami a slienitými vápencami. Jeho hodnota spočíva aj vo výskyte chránených druhov a ohrozených karpatských malakocenóz.

Skalná ihla – prírodná pamiatka

Prírodná pamiatka Skalná ihla (49°17'43.6"S 20°45'17.0"V), známa tiež pod názvom Čertová skala sa nachádza v katastrálnom území obce Chmeľnica na nive rieky Poprad. Vyhlásená bola v roku 1989 na ploche 0,14 ha za účelom ochrany morfológického útvaru, ktorým je osamelé jurské bradlo, ktoré vzniklo selektívnou eróziou

krinoidných a hľuznatých vápencov v doline Popradu. Existencia tejto prírodnej pamiatky je ohrozená eróziou brehov rieky Poprad. Prírodná pamiatka je prístupná po poľných cestách z obcí Chmeľnica a Hajtovka.

Slatina pri Šarišskom Jastrabí – prírodná rezervácia

Slatina pri Šarišskom Jastrabí (49°13'33.0"S; 20°54'21.1"V) je prírodná rezervácia vyhlásená v roku 1980 na rozlohe 2,14 ha za účelom ochrany slatinných spoločenstiev so zriedkavými druhmi rastlín na vedeckovýskumné, náučné a kultúrno-výchovné ciele. Zároveň ide o posledný takýto zachovalý ekosystém v Lubovnianskej vrchovine. Chránená lokalita sa nachádza v katastrálnom území obce Kyjov.

Údolské skalky - prírodná pamiatka

Údolské skalky (49°17'07.5"S; 20°48'38.9"V) je prírodná pamiatka v katastrálnom území obce Údol. Vyhlásená bola v roku 1989 na rozlohe 0,75 ha za účelom ochrany skupiny 8 bradiel s výškou 3-13 m. Päť týchto bradiel je porastených vápnomilnou flórou a tri sú takmer holé. Okolie je porastené vápnomilnými bukovými a borovicovými lesmi. Význam lokality spočíva aj v tom, že je paleontologickým náleziskom, so vzácnymi nálezmi amonitov. Ide o skupinu hlavonožcov, ktoré v období druhohôr žili vo veľkých počtoch v moriach. Zaujímavý je aj samotný kontrast bradiel s okolitou krajinou.

Ekosozologicky významné územia v okrese Stropkov

Z hľadiska lokalizácie ochranných významných oblastí patrí okres Stropkov k chudobnejším okresom. Nachádza sa tu jeden chránený areál, a do katastrálneho územia okresu patrí aj Chránené vtáčie územie Laborecká vrchovina, ktorá zasahuje aj do okresov Snina, Medzilaborce a Svidník.

Driečna - chránený areál

Driečna (49°18'38"S; 21°74'53"V) je chránený areál o rozlohe 0,38 ha. Nachádza sa v katastrálnom území obce Vladiča. Územie bolo vyhlásené v roku 1990 ha za účelom ochrany zriedkavého slatinného ostricovo-machového spoločenstva s výskytom vachty trojlístej (*Menyanthes trifoliata*), patriacej medzi chránené a ohrozené druhy rastlín.

Udava – prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Udava (49°10'40"S; 22°13'21"V) sa nachádza v pohorí Bukovské vrchy v katastrálnom území obcí Osadné a Hostovice. Vyhlásená bola v roku 1982 na rozlohe 391 ha za účelom ochrany prirodzených procesov a neobmedzeného vývoja rastlinných a živočíšnych spoločenstiev a lesných porastov bukového a jedľovo-bukového lesného vegetačného stupňa. Je to prísne chránená prírodná rezervácia.

Chránené vtáčie územie – Laborecká vrchovina

Chránené vtáčie územie má rozlohu 102 813 ha a zasahuje do okresov Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov a Svidník. Účelom ochrany je zabezpečenie priaznivého stavu biotopov druhov vtákov európskeho významu a biotopov sťahovaných druhov vtákov. Listnaté lesy Laboreckej vrchoviny, priľahlej poľnohospodárskej krajiny a krovinatých porastov vytvárajú optimálne podmienky pre široké spektrum vtákov. Predmetom ochrany sú najmä orol krikl'avy (*Aquila pomarina*), haja červená (*Milvus milvus*), strakoš červenochrbtý (*Lanius collurio*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), penica jarabá (*Sylvia niosoria*), chriaštel' poľný (*Crex crex*), d'ateľ čierny (*Dryocopus martinus*), d'ateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), žlna sivá (*Picus cancus*), lelek lesný (*Camprimulgus europaeus*), škovránok stromový (*Lullula arborea*) a rybárik riečny (*Alcedo atthis*). Územie je tvorené listnatými lesmi Laboreckej vrchoviny a priľahlou poľnohospodárskou krajinou s krovinatými porastmi, ktoré poskytujú optimálne podmienky širokej palety chránených druhov vtákov.

Ekosozologicky významné územia v okrese Snina

Najvýznamnejším prvkom okresu je určite Národný park Poloniny, ktorý sa nachádza na hranici Slovenska s Poľskom a Ukrajinou. Unikátom sú bukové pralesy kde dominujú nie len 200 ročné buky, ale aj vzácne a ohrozené druhy rastlín a živočíchov. Do okresu Snina patrí okrem spomínaného Národného parku aj 17 prírodných rezervácií, osem národných prírodných rezervácií, jedna prírodná pamiatka, a zasahujú tu dve chránené vtáčie územia.

Poloniny – národný park

Národný park Poloniny sa nachádza na hraniciach s Poľskom a Ukrajinou v Bukovských vrchoch. Vyhlásený bol v roku 1997 na ploche 298 km². Najvyšším vrchom národného parku je vrch Kremeneč (1 210 m n.m). Spolu s

príľahlým chráneným územím Poľska a Ukrajiny je zaradený do siete biosférických rezervácií s názvom Medzinárodná biosférická rezervácia Východné Karpaty. Najväčším bohatstvom národného parku sú človekom nenarušené bukové pralesy, z ktorých najväčší je na Slovensku ležiaci prales Stužica. Tento prales bol spolu s ďalšími chránenými lokalitami (Havešová, Rožok atď.) zapísaný v roku 2011 do Zoznamu svetového prírodného dedičstva. Medzi najvýznamnejšie endemity patrí (*Ranunculus carpaticus*), hadomor ružový (*Scorzonera rosea*), klinček bradatý nakopený (*Dianthus barbatus* subsp. *compactus*), fialka dácka (*Viola dacica*) či mliečnik Sojakov (*Tithymalus sojakii*). Celkovo rastie na území národného parku viac ako 1000 druhov húb, 200 druhov lišajníkov a viac ako 1000 druhov vyšších rastlín. Nachádza sa tu asi 5 000 druhov bezstavovcov a 290 druhov stavovcov. Územie je známe projektom návrat zubrov do voľnej prírody. Národný park je popretkávaný množstvom turistických chodníkov z ktorých najznámejší vedie cez NPR Stužica na Kremenec. Hlavným východiskom pre návštevu Polonín je obec Nová Sedlica.

Bahno – prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Bahno (49°03'32.0"S; 22°28'45.6"V) bola vyhlásená v roku 1988 na rozlohe 2,8 ha za účelom ochrany prirodzených spoločenstiev vrchoviskových a prechodných rašelinísk Bukovských vrchov. Zároveň je jedinou lokalitou rosičky okrúhlostej a druhou známou lokalitou výskytu páperníka pošvatého na území bývalej CHKO Východné Karpaty. Územie tejto prísne chránenej prírodnej rezervácie sa nachádza v katastrálnom území obce Zboj.

Borsučiny - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Borsučiny (49°02'11.4"S; 22°26'00.9"V) vyhlásená v roku 1993 sa nachádza sa v katastrálnom území obce Ruský Potok, Zboj a Uličské Krivé. Rozloha územia je 83,72 ha. Predmetom ochrany prísne chránenej prírodnej rezervácie sú pôvodné pralesovité lesné ekosystémy vnútornej časti Bukovských vrchov na členitom bralnom reliéfe cisnianskych vrstiev flyšového pásma. Ide o spoločenstvá lipových a jedľových bučín a bukových a lipových javorín.

Borsukov vrch - prírodná rezervácia

Borsukov vrch (49°05'24"S; 22°29'00"V) je prísne chránená prírodná rezervácia vyhlásená v roku 2015 na ploche 147 ha. O jej vyhlásenie sa vo veľkej miere zaslúžilo lesoochranárske zoskupenie VLK. Nachádza sa v katastrálnom území obcí Nová Sedlica a Zboj. Prepája dve existujúce národné prírodné rezervácie, Stužicu a Jarabú skalu. Územie prírodnej rezervácie sa prekrýva s územím európskeho významu a s chráneným vtáčím územím Bukovské vrchy. Už od roku 1999 je územie prírodnej rezervácie súčasťou jadrovej zóny trilaterálnej medzinárodnej biosférickej rezervácie Východné Karpaty. Predmetom ochrany sú biotopy európskeho významu. Bukové a jedľovo-bukové kvetnaté lesy, Javorovo-bukové horské lesy a Lipovo-javorové sutinové lesy, ako aj druhy európskeho významu kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), mlok karpatský (*Triturus montandoni*), jariabok hôrny (*Bonasa bonasia*), ďateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), ďateľ čierny (*Dryocopus martius*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), muchárik bieločrký (*Ficedula albicollis*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), žlna sivá (*Picus canus*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), myšovka horská (*Sicista betulina*), zubor hrivnatý (*Bison bonasus*), vlk obyčajný (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), medveď hnedý (*Ursus arctos*) a fuzáč alpský (*Rosalia alpina*).

Bzaná - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Bzaná (49°00'48.4"S; 22°22'53.1"V) (Obrázok 6) bola vyhlásená v roku 1993 na ploche 15,4 ha. Nachádza sa v katastrálnom území obce Klobasov. Predmetom ochrany je súbor druhotných lúčnych a krovískových ekosystémov s bohatou diverzitou, typických pre kultúrnu krajinu Bukovských vrchov. Zachovanie tejto lokality si vyžaduje regulovaný vývoj, ktorý je zabezpečený predovšetkým pravidelnou kosbou lúk.

Obrázok 6 Prírodná rezervácia Bzaná (foto: Radoslav Smoľák)

Ďurova mláka - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Ďurova mláka (48°55'14.7"S; 22°10'00.6"V), ktorá je prísne chránená a je súčasťou chránenej krajinej oblasti Vihorlat, bola vyhlásená v roku 1980 na ploche 2,14 ha za účelom ochrany typických lesných spoločenstiev a najmä rašeliniska malej mocnosti, ktoré tvorí sukcesné štádium vývoja slatinných spoločenstiev. Toto rašelinisko sa vyvinulo v terénnej depresii. Prírodná rezervácia reprezentuje typické prirodzené lesné a rašeliniskové spoločenstvá v pramennej oblasti Čierneho potoka s jazierkami. Rastú tu vzácne spoločenstvá slatín s druhmi ako smlz sivý (*Calamagrostis canescens*), papradník močiarny (*Thelypteris palustris*), vstavačovec

Rutheov (*Dactylorhiza ruthei*) a vlhkomilnými druhmi ostríc (*Carex* sp.). Spolu s Podstávkou, Hypkaňou a Kotlíkom je náučným objektom vývoja slatinno-rašelinných spoločenstiev.

Gazdoraň – prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Gazdoraň (49°03'02.7"S; 22°16'15.3"V) o rozlohe 17,3 ha sa nachádza v katastrálnom území obce Stakčín. Vyhlásená bola v roku 1933 za účelom ochrany xerothermných lúčnych spoločenstiev na flyšových cergovských vrstvách Bukovských vrchov. Významný je výskyt kriticky ohrozeného druhu čermerice purpurovej (*Helleborus purpurascens*) a veľmi ohrozeného vstavača počerného (*Orchis ustulata*).

Grúnik (Hrúnok) - prírodná rezervácia

Grúnik (49°00'49"S; 22°14'07"V) je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Stakčín. Územie bolo vyhlásené v roku 1982 na rozlohe 4,6 ha za účelom ochrany zachovalých spoločenstiev bukových dúbav s fyto geograficky významným výskytom zriedkavých druhov východokarpatskej flóry, napr. čermerice purpurovej (*Helleborus purpurascens*). Významné sú aj pôvodné zárazy kručínôčky kridlatej (*Genista sagittalis*).

Havešová - národná prírodná rezervácia

Havešová (49°00'35.5"S; 22°20'12.2"V) je národná prírodná rezervácia, súčasť Národného parku Poloniny, ktorá je zapísaná vo Svetovom zozname prírodného dedičstva UNESCO. Prales Havešová sa nachádza v katastrálnom území obcí Stakčín, Roztoka a Kalná Roztoka v nadmorskej výške 440-741 m n.m. Je to prísne chránená prírodná rezervácia. Za svetové prírodné dedičstvo UNESCO bolo územie vyhlásené v roku 2007 spolu s tromi ďalšími slovenskými a šiestimi ukrajinskými pralesmi. Samotná rezervácia bola vyhlásená v roku 1964 na ploche 171,32 ha za účelom ochrany vzácných zachovalých porastov pralesa s výskytom unikátnych exemplárov listnatých stromov. Územie je porastené najmä masívnymi bukmami (*Fagus sylvatica*), ale nájdeme tu aj ostatné druhy ako javor horský (*Acer pseudoplatanus*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*) a brest horský (*Ulmus glabra*). Buky dosahujú výšku nad 50 m a hrúbka ich kmeňa v niektorých prípadoch presahuje 100 cm. Podľa Vološčuka (2014) sa jedná o najvyššie a najväčšie buky Európy a sveta. K dominantným karpatským druhom hojne sa vyskytujúcim v tejto lokalite sú kostihoj srdcovitolistý (*Symphytum cordatum*), veronika horská (*Veronica montana*), čerkáč hájny (*Lysimachia nemorum*) a ostatné. Územie obýva fuzáč alpský (*Rosalia alpina*), ktorému vyhovujú odumierajúce stromy pralesa. Na drevo je viazaná aj krásna chránená huba korálec ježovitý (*Hericium erinaceus*), ktorá sa na tejto lokalite vyskytuje. Hniezdia tu holub plúžik (*Columba oenas*), ďateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), muchárík červenohrdlý (*Ficedula parva*), slávik červienka (*Erithacus rubecula*), sýkorka uhliarka (*Parus ater*) a brhlík lesný (*Sitta europaea*). Je to významný hniezdny biotop dravcov, sov a iných vzácných druhov fauny (Pčola 2012).

Hlboké - prírodná rezervácia

Hlboké (49°09'01.8"S; 22°10'14.9"V) je prísne chránená prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Osadné. Vyhlásená bola v roku 1988 na rozlohe 2,28 ha za účelom ochrany spoločenstva kyslých bučín v inverznej polohe Bukovských vrchov. V rámci Národného parku Poloniny predstavujú porasty týchto kyslých bučín veľmi zriedkavé lesné spoločenstvá s malým hospodárskym významom.

Hostovické lúky - prírodná rezervácia

Hostovické lúky (49°07'43.9"S; 22°06'50.2"V) je prírodná rezervácia nachádzajúca sa v katastrálnom území obce Hostovice na nive rieky Udavy. Územie bolo vyhlásené v roku 1980 na rozlohe 4,69 ha za účelom ochrany zriedkavých vlhkomilných nivných lúčnych až slatinných spoločenstiev v poľnohospodárskej krajine Nízkych Beskýd. Mokradňové lúky tejto prírodnej rezervácie na nepriepustnom ilovitom podloží Nízkych Beskýd vytvárajú špecifické podmienky pre vzácné nivné spoločenstvá a význam územia spočíva vo výskyte chránených a ohrozených spoločenstiev, druhov rastlín a živočíchov, z ktorých najznámejší je masový výskyt kosatca sibírskeho (*Iris sibirica*). Z chránených rastlín sa na území vyskytujú zástupcovia čeľade vstavačovité (orchidey), napríklad vstavačovec májový pravý (*Dactylorhiza majalis*). Najlepším obdobím na návštevu tejto lokality je máj - jún, teda obdobie kedy rozkvitnuté kosatce vytvárajú svojimi fialovými kvetmi krásne scenérie. Zo živočíchov boli na lokalite potvrdené druhy európskeho významu, napr. motýľ ohniváček veľký (*Lycaena dispar*), či mlok hrebenatý (*Triturus cristatus*).

Ľovnica - prírodná rezervácia

Prírodná rezervácia Ľovnica (49°00'57.7"S; 22°04'37.5"V) bola vyhlásená v roku 1980 na rozlohe 8,45 ha za účelom ochrany reliktného rastlinného druhu valdštejnky kuklíkovitej (*Waldsteunia geoides*), ktorý patrí medzi

najvzácnejšie rastlinné druhy východného Slovenska na flyšovom podloží. Chránené územie sa nachádza v katastrálnom území obce Adidovce.

Jarabá skala (Rabia skala, Riaba skala) - národná prírodná rezervácia

Jarabá skala (49°05'50.5"S; 22°25'23.4"V) je národná prírodná rezervácia nachádzajúca sa na slovensko-poľskom pohraničnom hrebeni Bukovských vrchov v katastrálnom území obci Zboj, Runina a Stakčín. Zároveň je to tretí najvyšší vrch Bukovských vrchov. Územie bolo vyhlásené v roku 1964 na rozlohe 360 ha za účelom ochrany prirodzeného skalného odkryvu, ktorý je izolovanou lokalitou nelesnej vegetácie, ojedinelou v lesných komplexoch Bukovských vrchov. Významný je tu výskyt biocenóz i druhov flóry a fauny prevažne dáckeho elementu. Zo zriedkavých druhov rastlín možno spomenúť jelení jazyk celolistý (*Phyllitis scolopendrium*) alebo krkoškovec rakúsky (*PleurospERMUM austriacum*). Okrem fytoecnologického významu je územie považované za najtmavšiu oblasť na Slovensku s najmenším svetelným znečistením. Z toho dôvodu tu vznikol prvý park tmavej oblohy na Slovensku (Rapavý & Begeni 2011). Jarabá skala je turisticky veľmi atraktívna lokalita a zo slovenskej strany k nej vedie turistický značkovaný chodník z obce Nová Sedlica alebo z obce Runina.

Motrogon - národná prírodná rezervácia

Motrogon (48°54'43"S; 22°09'42"V) je národná prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Zemplínske Hámre v geomorfologickom celku Vihorlatské vrchy, kde zaberá strmé severné svahy. Táto prísne chránená prírodná rezervácia bola vyhlásená v roku 1980 na ploche 60,63 ha za účelom ochrany suťových svahov porastených prirodzeným porastom bukovej javoriny. Strmé svahy Motrogona prechádzajú do plochých častí, ktoré sú vyplnené jazierkami a rašeliniskami s výskytom významných druhov rastlín ako sú skopólca kranská (*Scopolia cariolica*), kľukva močiarna (*Oxycoccus palustris*), rosička okrúhlostá (*Drosera rotundifolia*), páperovník pošvatý (*Eriophorum vaginatum*). Súčasťou rezervácie je rašelinisko Hypkaňa a jazierko Kotlík.

Pľaša - národná prírodná rezervácia

Národná prírodná rezervácia Pľaša (49°07'06.5"S; 22°23'16.5"V) sa nachádza v katastrálnom území obce Stakčín v národnom parku Poloniny. Vyhlásená bola v roku 1967 na rozlohe 110,8 ha za účelom ochrany pôvodného zachovalého komplexu lesných porastov pralesovitého charakteru s výskytom buka a prímiesou javora, bresta a jaseňa na vedeckovýskumné, náučné a kultúrno-výchovné ciele. Je to prísne chránená prírodná rezervácia.

Pod Ruským - národná prírodná rezervácia

Pod Ruským (48°54'43"S; 22°09'42"V) je národná prírodná rezervácia, ktorá sa nachádza v katastrálnom území obce Stakčín. Územie bolo vyhlásené v roku 1988 na rozlohe 11,14 ha za účelom ochrany vzácných a ohrozených lúčnych spoločenstiev Bukovských vrchov. Tieto lúčne spoločenstvá sa rozprestierajú na riečnej terase rieky Cirochy na flyšovom nepriepustnom podloží preto sú lokálne celoročne zamokrené. Územie je porastené významnými rastlinnými druhmi typickými pre mokrade a vzácnymi rastlinami z čeľade vstavačovité. Medzi vzácne druhy patrí mečík škridlicovitý (*Gladiolus imbricatus*), päťprstnica obyčajná (*Gymnadenia conopsea*) a červenohlav močiarny úhl'adný (*Anacamptis palustris* subsp. *elegans*).

Roztoky - prírodná rezervácia

Roztoky (48°52'33.0"S; 22°17'09.0"V) je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Hrabová Roztoka. Územie bolo vyhlásené v roku 1988 na rozlohe 1,03 ha za účelom ochrany rastlinného spoločenstva so zriedkavým plavúnikom splošteným (*Diphysium complanatum*) vo Vihorlatských vrchoch.

Rožok - národná prírodná rezervácia

Rožok (48°58'37.9"S; 22°27'48.1"V) je malá národná prírodná rezervácia, ktorá sa nachádza v katastrálnom území obce Uličské Krivé v nadmorskej výške 460-780 m n.m. Vyhlásená bola v roku 1965 na rozlohe 67,13 ha za účelom ochrany lesného spoločenstva pralesovitého charakteru. Bukový prales je výškovo aj hrúbkovo diferencovaný a popretkávaný množstvom ležiaceho alebo stojaceho mŕtveho dreva v rôznych štádiách rozkladu. Hlavnou drevinou je teda buk lesný (*Fagus sylvatica*) s čiastočným výskytom javora horského (*Acer pseudoplatanus*). Pôdy sú veľmi bohaté na humus preto vytvárajú ideálne podmienky pre existenciu najproduktívnejšieho bukoveho lesa na území Slovenska so zásobou dreva až 1 029 m³ na hektár. Na území je významný výskyt sovy belavej (*Bubo lacteus*) a ďalších vzácných druhov vtákov (Pčola 2012) a je to jedno z

území s najvyšším známym počtom druhov húb indikujúcich prírodnú hodnotu európskych bukových lesov v Európe (Adamčík et al. 2007). Od roku 2007 patrí rezervácia Rožok do Svetového zoznamu prírodného dedičstva UNESCO. Rezervácia momentálne nie je prístupná po žiadnom značkovanom turistickom ani lesnom chodníku a patrí k prísne chráneným prírodným rezerváciám.

Ruské - prírodná rezervácia

Ruské (49°06'27.8"S; 22°21'20.8"V) je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Stakčín. Územie bolo vyhlásené v roku 1988 na rozlohe 1,46 ha za účelom ochrany teplomilných vlhkých a slatinných spoločenstiev Bukovských vrchov s výskytom ohrozených druhov rastlín na členitom reliéfe. Vzácný a ohrozený je ker kručinôčka krídlatá (*Genista sagittalis*) rozšírená v Nízkych Beskydách a Poloninách.

Stinská - národná prírodná rezervácia

Stinská (49°00'06.3"S; 22°31'29.7"V) je národná prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Zboj. Táto prísne chránená prírodná rezervácia bola vyhlásená v roku 1986 na rozlohe 90,78 ha. Predmetom ochrany sú biocenózy v prechodnej zóne Východných a Západných Karpát s výskytom zriedkavých východokarpatských druhov rastlín, dôležitých z vedeckovýskumného a náučného hľadiska. Najzaujímavejším v tomto smere je jediný zaznamenaný výskyt iskerníka karpatského (*Ranunculus carpaticus*) na Slovensku.

Stužica - národná prírodná rezervácia

Stužica (49°05'01.7"S; 22°32'01.7"V) je národná prírodná rezervácia, pôvodný karpatský prales, ktorý sa rozprestiera v katastrálnom území obce Nová Sedlica. Vyhlásená bola v roku 1965 na rozlohe 761 ha za účelom ochrany prírodných bukových a jedľovo-bukových porastov pralesovitého charakteru so štruktúrou lesa vo všetkých štádiách jeho vývoja. Táto prísne chránená prírodná rezervácia zaberá značné výškové rozpätie od 650 - 1 207 m n.m. Z lesných biotopov sú dominantne zastúpené bukové a jedľovo-bukové kvetnaté lesy. Výskyt jedle je nerovnomerný v niektorých lokalitách úplne chýba v iných má zastúpenie aj 25 %. S nadmorskou výškou pribúda výskyt javora horského (*Acer pseudoplatanus*). Okrem mohutného výskytu 200 ročných bukov (*Fagus sylvatica*) a 300 ročných jedincov jedle bielej (*Abies alba*) sú tu mohutné jedince bresta horského (*Ulmus glabra*). Hustota stromov je veľmi vysoká dosahuje až 560 jedincov na hektár (Vološčuk 2014). Veľký význam tu majú aj horské lúky - poloniny. V pralese žije mnoho pôvodných karpatských aj endemických druhov rastlín aj živočíchov. K východokarpatským rastlinným endemitom patrí napríklad fialka dácka (*Viola dacica*), hadomor ružový (*Scorzonera rosea*), zvonček jedľový (*Campanula abietina*). Zaznamenaných tu bolo 48 druhov vtákov a významný je aj výskyt zubra európskeho (*Bison bonasus*) či losa mokradňového (*Alces alces*). Vo všeobecnosti je tento prales domovom všetkých našich veľkých šeliem. Táto národná prírodná rezervácia je vzhľadom na zachovalosť pôvodného lesa a minimálny vplyv človeka lokalitou, na ktorej prebiehalo množstvo výskumov a boli tu, dokonca aj nedávno, potvrdené prvé nálezy viacerých druhov pre Slovensko (napr. lišajníky – Pišút et al. 2007; roztoče – Starý 2008; dvojkřídlovec – Bulánková 2001; pomálky – Degma & Pečalková 2003). Lokalita je dobre prístupná po turistických chodníkoch. Prales Stužica patrí k lokalitám karpatských bukových pralesov, ktoré boli v roku 2007 zaradené do Zoznamu svetového prírodného dedičstva UNESCO.

Stinská slatina - prírodná rezervácia

Stinská slatina (49°00'06.3"S; 22°31'29.7"V) je prísne chránená prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Zboj. Územie bolo vyhlásené v roku 1988 na rozlohe 2,76 ha za účelom ochrany vzácného biotopu slatinno-rašelinnej vegetácie Bukovských vrchov.

Stružnická dolina - prírodná rezervácia

Stružnická dolina je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Stakčín. Vyhlásená bola v roku 1982 na rozlohe 2,24 ha za účelom ochrany typických porastov lieskových jelšín (*Corylo - Alnetum incanae*) s fytogeograficky významnými populáciami prvosenky bezbyľovej (*Primula acaulis*) na vedeckovýskumné, náučné a kultúrno-výchovné ciele.

Šípková - prírodná rezervácia

Prísne chránená prírodná rezervácia Šípková (49°08'07.0"S; 22°19'21.8"V) bola vyhlásená v roku 1993 na rozlohe 156 ha za účelom ochrany prirodzeného odkryvu v Bukovských vrchoch s výskytom viacerých teplomilných a východokarpatských druhov rastlín. Ide o zriedkavý nelesný ekotop v rámci flyšového územia. Chránené sú aj

príľahlé sutinové a lesné biocenózy. Prírodná rezervácia sa nachádza v katastrálnom území obce Stakčín a leží na hranici s Poľskom.

Udava - prírodná rezervácia

Prísne chránená prírodná rezervácia Udava (49°10'40"S; 22°13'21"V) sa nachádza v katastrálnom území obcí Osadné a Hostovice. Bola vyhlásená v roku 1982 na rozlohe 392 ha za účelom zabezpečenia ochrany prirodzených procesov a neobmedzeného vývoja rastlinných a živočíšnych spoločenstiev a lesných porastov bukoveho a jedľovo-bukoveho lesného vegetačného stupňa na území Bukovských vrchov. Na území je možné pozorovať výskyt medveďa či rysa. Z vtákov sa tu vyskytuje bocian čierny (*Ciconia nigra*), orol kriľavý (*Clanga pomarina*) alebo sova dlhochvostá (*Strix uralensis*). Z rastlinných druhov tu má zastúpenie jazyk jelení (*Asplenium scolopendrium*), starček potočný (*Senecio rivularis*), cesnak medvedí (*Allium ursinum*), kostihoj srdcovitý (*Symphytum cordatum*), popolavec kučeravý (*Tephrosia crispa*) alebo rôsolovka mozgovitá (*Ascotremella faginea*).

Ulička - prírodná pamiatka

Ulička (49°01'01.4"S; 22°21'51.0"V) (Obrázok 7) je prírodná pamiatka vyhlásená v roku 1994 na rozlohe 7,25 ha za účelom ochrany typického riečneho reliéfu podhorského toku Uličky, vodných biocenóz a príľahlých pobrežných a iniciálnych spoločenstiev na štrkopieskových náplavoch vo flyšovom pásme Bukovských vrchov. Nachádza sa v katastrálnom území obce Klobasov.

Obrázok 7 Prírodná pamiatka Ulička (foto: Radoslav Smolák)

Uličská Ostrá - prírodná rezervácia

Prísne chránená prírodná rezervácia Uličská ostrá (48°59'05.5"S; 22°23'54.7"V) bola vyhlásená v roku 1993 na rozlohe 25,24 ha za účelom ochrany prirodzených lesných spoločenstiev, ktoré sa vyvinuli na malom území vplyvom jeho inverznej polohy v zaklesnutom meandri Uličky. Územie sa nachádza v katastrálnom území obce Klobasov a Ulič. Vyskytujú sa tu významné druhy rastlín ako skopólia kranská (*Scopolia carnolica*), čemerica purpurová (*Helleborus purpurascens*), telekia ozdobná (*Telekia speciosa*), razivka smradľavá (*Aposeris foetida*).

Chránené vtáčie územie – Bukovské vrchy

Chránené vtáčie územie Bukovské vrchy bolo vyhlásené na výmere 40 932 ha. Z väčšej časti je pokryté listnatým lesom s krovinatými biotopmi. Ide o jedno z najvýznamnejších území na hniezdenie chriašteľa poľného (*Crex crex*). Pravidelne tu hniezdi aj bocian čierny (*Ciconia nigra*), orol kriľavý (*Aquila pomarina*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), rybárik riečny (*Alcedo atthis*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), žlna sivá (*Picus canus*), ďateľ čierny (*Dryocopus martinus*), ďateľ bieločrťový (*Dendrocopos leucotos*) a mnoho ďalších.

Chránené vtáčie územie – Vihorlatské vrchy

Chránené vtáčie územie zasahuje okrem okresu Snina aj do okresov Michalovce, Sobrance a Humenné. Vyhlásené bolo na území 53 944 ha za účelom zabezpečenia priaznivého stavu biotopov druhov vtákov európskeho významu a biotopov sťahovavých druhov. Vihorlatské vrchy patria k najvýznamnejším územiám na Slovensku pre hniezdenie hadiara krátkoprstého (*Circaetus gallicus*), sovy dlhochvostej (*Strix uralensis*), výrika lesného (*Otus scops*), orla kriľavého (*Aquila pomarina*), jariabka hôrneho (*Bonasa bonasia*), výra skalného (*Bubo bubo*), lelka lesného (*Caprimulgus europaeus*), bociana čierneho (*Ciconia nigra*), chriašteľa poľného (*Crex crex*), ďatľa bieločrťového (*Dendrocopos leucotos*), ďatľa prostredného (*Leiopicus medius*).

Ekosozologicky významné územia v okrese Svidník

Okres Svidník patrí v rámci Slovenska k najmenším okresom. Jeho plocha je limitujúcim faktorom aj pokiaľ ide o výskyt významných chránených území. V okrese sa nachádza jedna národná prírodná rezervácia, tri prírodné rezervácie a jeden chránený areál a zasahuje do neho Chránené vtáčie územie Laborecká vrchovina.

Dranec - prírodná rezervácia

Prísne chránená prírodná rezervácia Dranec (49°23'02.6"S; 21°42'07.6"V) bola vyhlásená v roku 1925 na rozlohe 34,22 ha za účelom ochrany prirodzených pralesovitých spoločenstiev Nízkych Beskýd s významným zastúpením jedle, buka a ostatných cenných listnáčov. Chránené územie sa nachádza v katastrálnom území obce Nižný Komárnik. V národnej prírodnej rezervácii boli pozorované zvyšky jedľovo-bukoveho pralesa, v ktorom sme zaznamenali veľmi staré, mimoriadne objemné stromy jedle, bresty a buky a množstvo odumretého rozkladajúceho

sa dreva. Na odumretej drevnej hmote bol v rezervácii, okrem mnoho iných druhov húb, zistený napríklad aj vzácny trúdnikovec jelení (*Trametopsis cervina*) (Tomšovský 2008). Jedná sa o veľmi zachovalú pralesnú lokalitu, s minimálnym vplyvom človeka a nízkou mierou ohrozenia (Vološčuk 1993), jednu z najvýznamnejších pralesovitých s výraznejším zastúpením jedle (Jurina & Kunca 2014). Pod samotnou národnou prírodnou rezerváciou boli v rámci rekognoskácie v potoku Ladomírka a jeho okolí zistené pobytové znaky (hate a požerky) bobra európskeho (*Castor fiber*).

Komárnická jedlina - národná prírodná rezervácia

Komárnická jedlina (49°22'55.8"S; 21°44'43.6"V) (Obrázok 8) je národná prírodná rezervácia vyhlásená v roku 1984 na ploche 74 ha. Ochrana územia je zameraná na vzácny zachovalý relikv prírodných pralesov jedľo-bučín Východných Karpát s veľmi výraznou hrúbkovou a vekovou diferenciáciou. Najstaršie stromy v rezervácii majú okolo 300 rokov. Územie sa nachádza v katastrálnom území obcí Príkra a Nižný Komárnik. Okraj lokality bol v minulosti ovplyvnený ťažbou, samotný prales sa však nachádza v časti, kde nie sú viditeľné stopy po zásahu. Okrem samotného jedľovo-bukového pralesa je v rezervácii možné pozorovať prímеси jaseňa štíhleho (*Fraxinus excelsior*) a javora horského (*Acer pseudoplatanus*). Štruktúra lesa je značne diferencovaná, okrem množstva stromov rôzneho veku sa na území nachádza aj mŕtve drevo v rôznom stupni rozkladu. Objem mŕtveho dreva tu dosahuje hodnotu okolo 310 m³.ha⁻¹ (Jurina & Kunca 2014). V národnej prírodnej rezervácii boli tiež potvrdené vzácne, chránené a ohrozené druhy húb, rastlín, aj živočíchov, za zmienku stoja napríklad pňovka fialovohnedá (*Panellus violaceofulvus*) (Jancovicová et al. 2016), kuvičok vrabčí (*Glauclidiu passerinum*) (Šotnár et al. 20215), či mlok hrebatý (*Triturus cristatus*) (Kautman & Zavadil 2001). Cez lokalitu nevedie značkovaná turistická trasa, prechádza ňou lesnícky chodník nie veľmi dobre udržiavaný.

Obrázok 8 Národná prírodná rezervácia Komárnická jedlina (foto: Peter Manko)

Miroľská slatina - prírodná rezervácia

Miroľská slatina (49°20'02"S; 21°43'42"V) je prírodná rezervácia vyhlásená v roku 1980 na rozlohe 0,97 ha. Nachádza sa v katastrálnom území obce Miroľa. Predmetom ochrany je vzácna slatinná vegetácia s výskytom suchopýru širokolistého (*Eriophorum latifolium*). Vo vzácnych lúčnych a slatinných spoločenstvách dominujú ostrice, páperník širokolistý (*Eriophorum latifolium*) a na mokrejších častiach aj vachta trojlístá (*Menyanthes trifoliata*).

Radomka - prírodná rezervácia

Radomka (49°07'52.8"S; 21°32'38.4"V) je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Giraltovce a Matovce. Územie bolo vyhlásené v roku 1988 na rozlohe 15,54 ha za účelom ochrany prirodzených lúčnych až slatinných spoločenstiev aluviálnych lúk okolo potoka Radomka v južnej časti Nízkych Beskyd. Okolo potoka je brehový porast vrby a jelše. Územiu dominuje bohatá lúčna vlhkomilná vegetácia.

Radomská slatina – chránený areál

Radomská slatina (49°12'31.8"S; 21°33'54.1"V) je chránený areál v katastrálnom území obce Radoma. Územie bolo vyhlásené v roku 2000 rozlohe 0,998 ha za účelom ochrany aluviálnych lúk s mozaikou mokradných spoločenstiev, s vyvíjajúcou sa halofýtnou vegetáciou a s výskytom chránených a ohrozených druhov rastlín.

Ekosozologicky významné územia v okrese Medzilaborce

Okres Medzilaborce, ktorý v rámci Slovenska patrí k menším okresom nie je veľmi bohatý pokiaľ ide o výskyt chránených území. V okrese sa nachádzajú štyri prírodné rezervácie a jedna národná prírodná rezervácia. Do okresu zasahuje aj chránené vtáčie územie Laborecká vrchovina, v ktorej sa, okrem iných druhov, relatívne hojne vyskytuje napríklad orol krikľavý (*Aquila pomarina*).

Beskyd - prírodná rezervácia

Beskyd (49°12'28.9"S; 22°04'09.2"V) je prísne chránená prírodná rezervácia vyhlásená v roku 1981 na rozlohe 49,44 ha. Predmetom ochrany je ochrana ojedinelého zvyšku zachovalých pôvodných lesov Nízkych Beskyd ako ukážky biodiverzity biocenóz. Územie sa nachádza v katastrálnom území obce Svetlice. Na flyši Laboreckej vrchoviny sa tu vytvorili prirodzené spoločenstvá bučín a javorín s veľkou vegetačnou pestrosťou a výskytom vzácnych a chránených druhov ako prilbica moldavská (*Aconitum moldavicum*), či horec luskáčovitý (*Gentiana asclepiadea*).

Čertíznianské lúky (Mokrú lúky pod Čertízným) - prírodná rezervácia

Čertíznianské lúky (49°20'35.5"S; 21°50'21.3"V) je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Čertízná. Územie bolo vyhlásené v roku 1979 na rozlohe 1,36 ha. Ochranné pásmo nebolo určené. Predmetom ochrany je zachovalá slatinná a rašelinná vegetácia flyšovúch oblasti Nízkyh Beskýd s trávnatými a krovinnými spoločenstvami, na ktoré sa viaže výskyt viacerých zriedkavých a vzácných druhov rastlín ako vachta trojlístá (*Menyanthes trifoliata*) a páperník širokolistý (*Eriophorum latifolium*).

Haburské rašelinisko - prírodná rezervácia

Haburské rašelinisko (49°22'00.3"S; 21°53'17.4"V) je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Habura. Územie bolo vyhlásené v roku 1981 na rozlohe 1,34 ha za účelom ochrany ojedinelých zachovalých slatinno-rašelinných spoločenstiev flyšovej oblasti Východných Karpát. Významný je výskyt rašelinníkov, páperníka pošvatého (*Eriophorum vaginatum*), bezkolenca belasého (*Molinia caerulea*), sedmokvietka európskeho (*Trientalis europaea*). Zastúpené sú aj horské druhy, napr. kamzičník rakúsky (*Doronicum austriacum*), kýchavica lobelova (*Veratrum album* subsp. *lobelianum*). Územie má vhodné podmienky pre existenciu plazov, napr. vretenice obyčajnej (*Vipera berus*). Významný je výskyt hraboša močiarného.

Palotská jedlina - národná prírodná rezervácia

Palotská jedlina (49°16'10.4"; 22°01'30.5"V) sa nachádza v Ondavskej vrchovine na slovensko-poľskom pohraničnom hrebeni v katastrálnom území obce Palota. Územie bolo vyhlásené v roku 1982 na rozlohe 157 ha za účelom ochrany prirodzených pralesovitých jedľových bučín s výskytom pôvodnej jedle. Je to prísne chránená prírodná rezervácia. V pralesových zvyškoch sa zachovali okrem jedľovo-bukových lesov aj prímеси javora horského, bresta a jaseňa štíhleho. Na lokalite sa nachádzajú zvyšky pralesa s množstvom mŕtvej drevnej hmoty, na ktorej bola, okrem iných, potvrdená vzácna huba pňovka fialovohnedá (*Panellus violaceofulvus*) (Ripková et al. 2007). Národná prírodná rezervácia nie je často navštevovaná napriek malej vzdialenosti od Medzilaboriec a obci Paloty.

Jarčiská - prírodná rezervácia

Jarčiská (49°14'17.7"S; 21°50'08.4"V) je prírodná rezervácia v katastrálnom území obce Rošovce. Územie bolo vyhlásené v roku 1982 na rozlohe 0,45 ha za účelom ochrany zriedkavých lúčnych a slatinných fytoocenóz Ondavskej vrchoviny. Ide o močiarny biotyp s výskytom papradníka močiarného (*Thelypteris palustris*).

Záver

Predkladaná štúdia sa snaží odbornej ako aj širokej verejnosti priniesť súhrn informácií o zaujímavých prírodných elementoch slovensko-poľského pohraničia v rámci Prešovského kraja. Očakávame, že tieto informácie budú inšpiráciou pre turistov a milovníkov prírody, ktorí majú záujem spoznať, navštíviť a oddýchnuť si na miestach, ktoré nie sú nadmerne zaťažené antropogénnou činnosťou ani návalom turistov. Rovnako táto práca môže slúžiť ako podkladová štúdia pre odborné a vedecké publikácie. Monitoring a inventarizácia obdobných lokalít je celosvetovo veľmi populárna, obzvlášť keď k jej výsledkom má prístup aj široká verejnosť. Aj takéto štúdie prispievajú k lepšiemu pochopeniu, k úcte a tým pádom aj k samotnej potrebe ochrany cenných biotopov.

Podakovanie

Jergušovi Rybárovi ďakujeme za vlastné postrehy a informácie, ktoré o prírodných rezerváciách Prešovského kraja zhromaždil vo svojej práci k Stredoškolskej odbornej činnosti. Matúšovi Škutkovi za fotky.

2.3. PRAMENE MINERÁLNYCH VÔD

V nasledujúcich častiach tejto kapitoly sú uvedené pramene minerálnych vôd s ich charakteristikami, ktoré sa nachádzajú v jednotlivých obciach predmetného územia. Usporiadanie prameňov nie je celkom možné s ohľadom na jednotlivé okresy, pretože pramene sú podmienené geologickými pomermi, ktoré sa nemusia prekrývať s hranicami okresov.

Pramene minerálnych vôd v okresoch Kežmarok a Stará Ľubovňa

Zdroje uhličítých minerálnych vôd v okrese Kežmarok sú viazané na úsek podtatranského zlomového pásma medzi Lendakom a Toporcom na južnom úpätí Spišskej Magury (na severnom okraji Popradskej kotliny). Vývery sú často využívané na pitie, majú však malé výdatnosti – do 2 l.min⁻¹ (Hanigovská 2008).

Väčšina výverov (cca 40) minerálnych vôd (kyseliek) je rozložená na línii prebiehajúcej cez Výbornú, Slovenskú Ves, Vojňany, Toporec, Vyšné Ružbachy, Lackovú, Kamienku až ku Sulínu. Na týchto zlomových líniiach vystupuje skupina zemitéch a obyčajných kyseliek vo Výbornej s teplotou 8 °C, pH 5,5 – 5,8 a max. obsahom CO₂ 1,59 – 2,70 g.l⁻¹, s mineralizáciou 0,6 – 1,9 g.l⁻¹, s výdatnosťou 0,9 l.min⁻¹ (Košťálik 1982). Rebro (1996) uvádza vo Výbornej 2 pramene s obsahom CO₂ 2,40 g.l⁻¹ a s celkovou mineralizáciou do 2,0 g.l⁻¹. V prostredí Tatranských Matliarov existuje drobný prameň kyselky so slabo uhličitou (1,03 g.l⁻¹ CO₂), tzv. hladnou vodou, s veľmi nízkou mineralizáciou (len 80 mg.l⁻¹) (Rebro 1996). V tatranskej oblasti sa nachádza ešte niekoľko výverov menšej výdatnosti (napr. Šalviový prameň). Niektoré pramene sú neutržiavané, iné sú upravené strieškou, sú tak často cieľom alebo zastávkou turistov.

Šalviový prameň a Prameň Linda

Hensel a kol. (1951) uvádza vo Výbornej prameň v drevenej búde so zásaditou železnatou uhličitou vodou a prameň na lúčke. V Matliaroch uvádza prameň Kyslý s jednoduchou uhličitou vodou. Prameň Kadlub v búdke sa nachádza východne od obce Výborná na zamokrenej lúke, na ľavej strane potoka. Voda vytvára hrdzavý povlak. Prameň Starý kadlub je zaniknutý, ostali len malé vývery na zamokrenej lúke. V blízkosti sa nachádza ešte prameň Výver, ktorý vytvára hrdzavý povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). V Slovenskej Vsi bolo zistených 7 obyčajných kyseliek s teplotou 7 – 9 °C, pH 4,5 – 6, s obsahom CO₂ 1,21 – 2,14 g.l⁻¹, s mineralizáciou 0,44 – 2,09 g.l⁻¹, so zvýšeným obsahom Fe (až 55 mg.l⁻¹) s nepatrnou výdatnosťou (Košťálik 1982). Z nich tzv. Murovaný prameň sa využíval na zásobovanie kúpeľov. Kvalita vody je nasledovná: obyčajná podzemná voda s mineralizáciou cca 460 mg.l⁻¹, bohato preplynená CO₂ (2,72 g.l⁻¹) a H₂S (1,25 mg.l⁻¹), okrem toho má vysoký obsah Fe (51,52 mg.l⁻¹) (Rebro 1996). Hensel a kol. (1951) uvádza v Slovenskej Vsi viacero prameňov: prameň pod múrom cintorína, prameň Nechránený so zemitou zásaditou železnatou uhličitou vodou, ďalej prameň pod múrom cintorína II, skupina prameňov, prameň Badányiho, prameň Bierhun, všetky 4 s uhličitou vodou a ešte prameň v jelšovej pustine so železnatou vodou. Prameň Kadlub pri potoku sa nachádza asi 2 km na sever od obce Slovenská Ves po pravej strane potoka. Prístup k prameňu je z cesty Slovenská Ves – Spišská Stará Ves. Prameň je v kadlube, voda má chuť kyselky. Prameň Pod kadlubom zanikol v dôsledku prívalových vôd, podobne aj skupina prameňov. Murovaný prameň sa nachádza v blízkosti židovského cintorína. Nie je upravený, voda vyteká do potoka. Doskový prameň sa nachádza asi 10 m od Murovaného prameňa a vytvára studničku (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Ďalšie pramene studených zemitéch a alkalicko-zemitéch kyseliek vystupujú v medzi Vojňanmi a Podhoranmi na južnom úpätí Vojňanskej hory (napr. prameň „Kvašná voda“). Vyznačujú sa pomerne vysokou teplotou 9 – 14 °C, pH 5,7 – 6,0, majú výdatnosť 0,5 – 1,0 l.min⁻¹, obsah CO₂ 1,88 – 2,65 g.l⁻¹, mineralizáciu 1,75 – 3,12 g.l⁻¹, vysoký obsah Ca²⁺ 0,31 – 0,46 g.l⁻¹, Mg²⁺ 0,07 – 0,18 g.l⁻¹ a HCO₃⁻ 1,31 – 1,53 g.l⁻¹ (Košťálik 1982). Prameň Kvašná voda sa nachádza asi 500 m od hospodárskych budov za obcou smerom na Podhorany. Je zachytený do kadľubu v skruži. Voda vytvára hrdzavý povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Kvašná voda vo Vojňanoch je podľa Rebra (1996) obyčajná voda s mineralizáciou 314 mg.l⁻¹ a s obsahom CO₂ 2,25 g.l⁻¹. Na juhovýchodnom okraji Vojňanskej hory pri obci Toporec bolo zistených 5 prameňov s teplotou 9 – 10 °C, pH 5,7 – 6,0, s výdatnosťou 0,2 – 0,9 l.min⁻¹, s max. obsahom CO₂ 1,43 – 2,75 g.l⁻¹, s mineralizáciou 1,35 – 2,90 g.l⁻¹, s vysokým obsahom Ca²⁺ 0,21 – 0,34 g.l⁻¹, Mg²⁺ 0,05 – 0,11 g.l⁻¹ a HCO₃⁻ 1,01 – 1,09 g.l⁻¹ (Košťálik 1982). Hensel a kol. (1951) uvádza v Toporci prameň Kyselka ku Kobialke, prameň pri škole a prameň pri cigánskom tábore, všetky 3 so zemitou uhličitou vodou. Prameň pod Krigovskou horou má zásaditú železnatú uhličitú vodu. Prameň Kadlub pod Krigovskou horou sa nachádza asi 1,5 km na západ od obce na zamokrenej lúke. Je zachytený do dreveného kadľubu. Okolie je zamokrené, neupravené. Voda má chuť kyselky a vytvára hrdzavý povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Rebro (1996) v Toporci spomína asi 7 prameňov kyseliek, zvlášť pod Krigovou horou. Pramene v riečisku potoka už zanikli, ostali len 2 pramene pod Krigovou horou a prameň Kvašná voda v juhovýchodnej časti obce. Prameň v potoku pod Krigovou horou, Prameň pri potoku pod Krigovou horou, Kvašná voda na lúke pred hájenkou, Kadlub na hornom konci pri potoku, Prameň pred domom č. 123 a prameň Kvašná voda pri Kobialke sa nachádzajú na zamokrených lúkach alebo sú už zaniknuté (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Kvašná voda v Podhoranoch je obyčajná voda s mineralizáciou 860 mg.l⁻¹, uhličitá s obsahom CO₂ do 2 g.l⁻¹ a železnatá s obsahom Fe 26 mg.l⁻¹. Voda tu vyviera na močaristej lúke medzi obcami Vojňany a Podhorany (Rebro 1996). Prameň v Podhoranoch sa nachádza asi 2 km od obce, vedľa poľnej cesty asi 500 m pred hospodárskymi budovami. Je zachytený do dreveného kadľubu. Voda vytvára hrdzavý povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Hensel a kol. (1951) uvádza vo Vojňanoch a v Podhoranoch rovnomenné pramene Kyselka.

V Lackovej bolo zistených 6 minerálnych prameňov s teplotou 6 – 12 °C, pH 5,4 – 6,0, s max. obsahom CO₂ 1,7 – 2,79 g.l⁻¹, s mineralizáciou 0,86 – 1,52 g.l⁻¹, s výdatnosťou 0,2 – 1,0 l.min⁻¹. Vyznačujú sa vysokým

obsahom Ca^{2+} 0,14 – 0,29 g.l^{-1} , Mg^{2+} 0,025 – 0,52 g.l^{-1} a HCO_3^- 0,61 – 1,12 g.l^{-1} . Jeden z prameňov sa vyznačuje aj zvýšeným obsahom Na (0,1 g.l^{-1}) (Košťálik 1982). Rebro (1996) uvádza v Lackovej niekoľko prameňov uhličitých vôd: Pod dedinou (2,10 g.l^{-1} CO_2), Kvašná voda (17 mg.l^{-1} Fe^{2+}), Pri drevosklade, V potoku (2,15 g.l^{-1} CO_2), Pri moste. Prameň pod dedinou sa nachádza na začiatku obce smerom od Forbasov. Prameň je zachytený do dreveného kadlubu a je udržiavaný. Prameň Kvašná voda I sa nachádza na ľavej strane poľnej cesty Lacková – Vyšné Ružbachy na lúke. Voda má chuť kyselky, vytvára výrazne červený povlak. Prameň pri drevosklade sa nachádza na severozápad od obce pri poľnej ceste. Je zachytený do betónovej skruže, odteká do potoka. Prameň v potoku sa nachádza na severozápade obce. Prameň pri moste sa nachádza na severozápad od obce na poľnej ceste Lacková – Kamienka, za križom. Je zachytený do dreveného kadlubu, voda vytvára hrdzavý povlak. Nad prameňom je altánok, okolie je udržiavané (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). V Kamienke vystupujú kvalitné studené kyselky alkalické a zemité s teplotou 5,0 °C, pH 6,0, s max. obsahom CO_2 2,7 g.l^{-1} , s mineralizáciou 2,65 g.l^{-1} a výdatnosťou 6 – 30 l.min^{-1} (Košťálik 1982). Hensel a kol. (1951) uvádza v Lackovej a aj v Kamienke rovnomenné pramene Kyselka, so železnatou uhličitou vodou. Rebro (1996) uvádza, že minerálna voda v Kamienke má zvýšený obsah kyseliny metakremičitej (H_2SiO_3 nad 70 mg.l^{-1}), obsah CO_2 dosahuje až 2,7 g.l^{-1} , mineralizácia je 2,5 g.l^{-1} a výdatnosť až 30 l.min^{-1} . Prameň Kvašná voda I sa nachádza za osadou pri Kamienke asi 800 m od kaplnky, do ktorej je voda zvedená. Prameň Kvašná voda II sa nachádza oproti kaplnke asi 5 m. Je to studňa v betónovej skruži (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Na území okresu Stará Ľubovňa sa na plnenie využívajú uhličité minerálne vody pri Sulíne a Novej Ľubovni. Sulínska minerálna voda je prirodzená, slabo mineralizovaná, hydrouhličitanová, sodno-horečnatovápennatá, uhličitá so zvýšeným obsahom lítia, studená, hypotonická. Priaznivo pôsobí najmä pri chorobách tráviaceho systému. Voda prameňa pri Kamienke má mimoriadne vysoký obsah Mg (300 – 400 mg.l^{-1}). Kúpele Smerdžonka (Červený Kláštor) sa nachádzajú v najsevernejšej časti Spiša pod Tromi korunami, kde vyvierajú 2 menšie sírne pramene. Pramene zo 14. storočia sa využívali na liečenie oveľa skôr, ako tu vznikli kúpele na liečenie reumatických a kožných chorôb (Hanigovská 2008)

K pôvodne jednému prameňu minerálnej vody Sulínka boli postupne navrátené ďalšie zdroje. Teplota vody dosahuje 6,5 – 13 °C, pH 6,3 – 6,5, max. obsah CO_2 je 2,69 – 2,72 g.l^{-1} a mineralizácia dosahuje 4,65 – 7,16 g.l^{-1} . V kationovej zložke sa vyskytuje Na^+ 0,57 – 1,02 g.l^{-1} , Ca^{2+} 0,26 – 0,29 g.l^{-1} , Mg^{2+} 0,19 – 0,34 g.l^{-1} , Li^+ 0,06 – 0,18 g.l^{-1} a v aniónovej HCO_3^- 3,43 – 5,32 g.l^{-1} . Zaradujú sa k prechodnému karbonátovo-silikatogénnemu typu. Voda je studená, stredne mineralizovaná, silno uhličitá, nátriumbikarbonátová, chloridová, dusíková. Podľa inej klasifikácie je to voda prírodná stredne mineralizovaná hydrouhličitanová, sodno-horečnatovápennatá, uhličitá so zvýšeným obsahom lítia, studená, hypotonická (Košťálik 1982). Hensel a kol. (1951) tu uvádza (Malý Sulín) prameň Sulínka so zásaditou zemitou vodou. Prameň minerálnej vody sa nachádza medzi obcami Malý Lipník a Sulín, asi 3 km od Sulína, na ľavej strane rieky Poprad priamo pri ceste pod budovou s názvom „Sulínka“. Na jeho mieste bol urobený vrt SA 1 – prameň SL 2. Prameň v lese sa nachádza asi 2 km od obce Sulín, po pravej strane potoka. Voda vytvára hrdzavočervenú mláku a odteká do potoka. Minerálna voda v Sulíne, expedovaná pod názvom Sulínka, sa využíva z 2 vrtov. Je bohatá na obsah CO_2 (2,9 g.l^{-1}) s mineralizáciou 5,42 a 7,15 g.l^{-1} , výdatnosť je 27 a 45 l.min^{-1} . Pozoruhodný je zvýšený obsah lítia. V roku 1994 bol vybudovaný vrt MS.1 s mineralizáciou cca 6,5 g.l^{-1} , obsahom CO_2 2,23 g.l^{-1} , Fe^{2+} 11,0 mg.l^{-1} a lítia 10,5 mg.l^{-1} s výdatnosťou 3,5 l.s^{-1} . Prameň v lese je uhličitý s obyčajnou vodou. Druhý prameň v obci má sírnu minerálnu vodu s obsahom H_2S 1,11 mg.l^{-1} (Rebro 1996).

Minerálne pramene v Legnave sa vyskytujú juhozápadne od obce v doline potoka. Minerálna voda má teplotu 5,9 °C, pH 5,5 – 5,8, výdatnosť 0,75 l.min^{-1} , max. obsah CO_2 2,07 – 2,38 g.l^{-1} , mineralizáciu 1,43 – 1,44 g.l^{-1} . Z kationov má väčšie zastúpenie Ca^{2+} 0,22 g.l^{-1} a Mg^{2+} 0,07 g.l^{-1} a z aniónov HCO_3^- 1,04 g.l^{-1} (Košťálik 1982). Podobne aj Rebro (1996) uvádza v Legnave 2 párové pramene vedľa seba s obsahom CO_2 2,67 g.l^{-1} , a mineralizáciou 1,44 g.l^{-1} . Je tu aj prameň V potoku, ktorý je nevyužívaný. Prameň Kadlub I sa nachádza asi 150 m za odbočkou pred mostom od cesty Malý Lipník – Legnava v areáli bývalého prírodného amfiteátra. Je zachytený do kadlubu. Vľavo sa nachádza prameň Kadlub II. Prameň V potoku sa nachádza v koryte prvého potôčika, ktorý vteká do potoka „Driskula“. Nie je upravený, voda vytvára červenohnedý sediment.

Výver minerálnej vody v Hraničnom má teplotu 6 – 10 °C, pH 5,5 – 6,4, výdatnosť 0,5 l.min^{-1} , max. obsah CO_2 1,84 g.l^{-1} a mineralizáciu 2,99 g.l^{-1} . Z kationov obsahuje Na^+ 0,52 – 0,54 g.l^{-1} , Ca^{2+} 0,18 – 0,20 g.l^{-1} a Mg^{2+} 0,55 – 0,63 g.l^{-1} a z aniónov HCO_3^- 2,2 – 2,32 g.l^{-1} . Je to voda nátriumbikarbonátového typu za spolupôsobenia CO_2 . Bola v nej zistená prítomnosť metánu a etánu, je to voda stredne uhličitá dusíkovo-metánová (Košťálik 1982). Rebro (1996) označuje uhličitý prameň v Hraničnom ako Kvašná voda s premenlivým zložením CO_2 (1,84 – 1,43 g.l^{-1}) aj mineralizáciou (2,99 – 2,15 g.l^{-1}), je zásaditá. Kvašná voda sa nachádza takmer v obci, na lúke so strieškou. Čerpá sa ručnou pumpou a má chuť kyselky (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Hensel a kol. (1951) uvádza v Hraničnom pramene Kyselka I. s uhličitou vodou a Kyselka II. s pravdepodobne sírnou vodou.

Minerálne vody ďalej vystupujú v Jakubanoch, Šambrone, v Novej Ľubovni – kúpeľoch, vo Vislanke, v Pustom Poli, aj v Hajtovke a v Plavnici. Podľa výskytu H_2S patria minerálne vody v Hniezdom, Hajtovke, Plavnici, Jakubanoch (2 pramene slabo sírnych vôd), Šambrone, Vislanke a v Pustom Poli

k sírovodíkovým vodám (obsah H_2S od 1,1 do 3,65 mg.l^{-1} , teplota 7 – 10 °C, pH 6,7 – 7,3, max. obsah CO_2 0,02 – 0,09 g.l^{-1} , mineralizácia 0,39 – 1,54 g.l^{-1} a výdatnosť 0,2 – 4,2 l.min^{-1}). V kationovej zložke sa vyskytuje Na^+ 0,01 – 0,28 g.l^{-1} , Ca^{2+} 0,4 – 0,10 g.l^{-1} , Mg^{2+} 0,01 – 0,08 g.l^{-1} a v aniónovej zložke Cl^- 0,003 – 0,03 g.l^{-1} , SO_4^{2-} 0,05 – 0,33 g.l^{-1} , HCO_3^- 0,23 – 0,77 g.l^{-1} . Sú to prírodné, sírne vody, studené, hypotonické. Určitá odlišnosť platí pre minerálnu vodu v Hniezdom (prameň Vajcovka pri moste), ktorá je prírodná, slabo mineralizovaná, hydrouhličitanovosíranová, sódno-vápenatá, sírna voda, studená, hypotonická (Košťálik 1982) s obsahom H_2S 2,79 mg.l^{-1} (Rebro 1996). Hensel a kol. (1951) uvádza v Hniezdom prameň Kyselka so sírnou vodou. Prameň Vajcovka sa nachádza 1,5 km južne od obce Hniezde v Údolí mládeže. Je zachytený do skruže s prístreškom. Výver je vľavo od prameňa a druhý je asi 10 m pod ním v kamennom múriku. Voda vytvára biely povlak. Prameň Vajcovka pri moste sa nachádza za riekou Poprad pri Kovanskom moste juhovýchodne od obce Hniezde, nevyužíva sa. V Jakubanoch je prameň Vajcovka za tyšačku, ktorý sa nachádza cca 1 km od Obecného úradu Jakubany v oblasti Dolina – Koščulna. Vyvierá zo svahu a vytvára studničku, má výraznú vajcovú chuť, nie je upravená. Ďalší prameň v Jakubanoch (Švabľová voda) je zaniknutý. Prameň v lese pri obci Vislanka s názvom Šmerdžačka pod Vaľkuvku (Vajcovka) vytvára biely povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Veľmi málo je využívaný Prameň v poli severovýchodne od obce Hajtovka. Je to zdroj sírnej vody (H_2S nad 2 mg.l^{-1}). Prameň sa nachádza asi 1 km od obce v lokalite Pod kucikom. Veľkú pozornosť nezbudujú 2 pramene sírnej vody v Plavnici – pravdepodobne zaniknuté (obsah H_2S dosahuje 1,5 mg.l^{-1}). Málo známa je aj sírna voda v Pustom Poli (Krivany), hoci je tu až 5 prameňov. V obci Šambron boli známe sírne vody už v 19. storočí a dnes sú tu 2 pramene: V potoku a Vajcovka s obsahom H_2S až 9,34 mg.l^{-1} ale s veľmi nízkou mineralizáciou (0,14 g.l^{-1}) (Rebro 1996). Prameň Vajcovka sa nachádza pri ceste do Bajeroviec, vytvára studničku s čiernym povlakom a nevyužíva sa. Prameň V potoku pravdepodobne zanikol. V Pustom Poli je prameň Vajcovka v múre asi 200 m od železničnej stanice Pusté pole smerom na Lipany. Prameň vyteká nad múrom pri trati. Ostatné 4 pramene v blízkosti železničnej trate vyschli, resp. zanikli (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Minerálne vody vo Forbasoch a v Novej Lubovni – kúpeľoch sa odlišujú od vyššie uvedených vôd. Voda vo Forbasoch má teplotu 4,0 – 8,0 °C, pH 5,0 – 5,6, max. obsah CO_2 3,2 g.l^{-1} , mineralizáciu 0,54 g.l^{-1} a výdatnosť 0,4 l.min^{-1} . V kationovej zložke sa vyskytuje Na^+ 0,04 g.l^{-1} , Ca^{2+} 0,06 – 0,07 g.l^{-1} , Mg^{2+} 0,015 – 0,025 g.l^{-1} , Fe^{3+} 0,004 – 0,018 g.l^{-1} , Mn^{2+} 0,002 g.l^{-1} a v aniónovej Cl^- 0,002 g.l^{-1} , HSO_3^- 0,33 g.l^{-1} . Je to prírodná uhličitá voda, studená hypotonická (Košťálik 1982). Rebro (1996) aj Hensel a kol. (1951) vo Forbasoch spomína železnatú kyselku s uhličitou vodou s obsahom Fe 23,85 mg.l^{-1} a CO_2 2,14 g.l^{-1} . Kyselka sa nachádza za železničným násypom, na ktorom je aj značka prameňa, voda vytvára hrdzavý povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

V Popradskej kotline vystupujú studené obyčajné a železité kyselky. Drobné pramene vystupujú od Starej Lesnej na severovýchod cez Výbornú a Toporec. V Spišskej Magure vyvierajú teplé zemité kyselky vo Vyšných Ružbachoch s mineralizáciou zemitého typu so zvýšeným obsahom síranov, hlavne sadrovca. Hlavný prameň Kráter dosahuje teplotu 23 °C, výdatnosť je 4 až 6,5 l.s^{-1} , mineralizácia dosahuje 2,5 g.l^{-1} , obsah CO_2 je 0,9 g.l^{-1} . Studňa Izabela bola navŕtaná v roku 1930 do hĺbky 208 m s najvyššou výdatnosťou u nás 66,5 l.s^{-1} a teplotou 23,5 °C (Michaeli 2006). Minerálne vody vo vrte Izabela sú kalcium-karbonátové, silne uhličité, dusíkové. Je to prírodná, liečivá slabo mineralizovaná, hydrouhličitanová, vápenato-horečnatá, uhličitá voda, teplá, hypotonická. Okolie Vyšných Ružbách je zaujímavé svojou krajinnou scenériou s prítomnosťou travertínových kôp, kaskád a jazierok, suchých kráterov ale aj vývermi balneologicky významnej minerálnej vody. V okolí kúpeľného areálu vyvierajú viacero prameňov (Lesný, Kráter, Ščensný, a pod.). Minerálne vody majú teplotu 16,3 – 20,5 °C, pH 5,7 – 15,6, max. obsah CO_2 je 0,28 – 0,48 g.l^{-1} a mineralizácia 1,55 – 2,02 g.l^{-1} . Iný rozbor uvádza teplotu vody 18,2 – 23 °C, pH 4,9 – 6,6, max. obsah CO_2 0,28 – 1,31 g.l^{-1} , mineralizáciu 1,60 – 3,13 g.l^{-1} , výdatnosť 6 – 72 l.s^{-1} a ojedinelý výskyt H_2S .

V okolí vyšných Ružbách sa vyskytujú aj minerálne vody zmiešaného typu, vystupujú v prameni Beatrix v doline potoka Zalažne (Zálažný potok) západne od areálu kúpeľov, juhozápadne od prameňa Kráter. Výdatnosť prameňov je 8 – 25 l.s^{-1} (Košťálik 1982).

Na kúpeľné účely sa využívajú hlavne pramene Izabela a Kráter, okrem nich je v žriedlovej oblasti asi 10 prírodných prameňov (Marína, Hulka, Ján, Močidlo, Ščensný, Sväteny I., Sväteny II., Ondrej, Vojtech, Na lúke, Nový) (Rebro 1996). Hensel a kol. (1951) uvádza v Kúpeľoch Vyšné Ružbachy viacero prameňov: Hlavný (zemitá sírna voda), Švajčiarsky I. (zemitá uhličitá voda), Švajčiarsky II. a III., pramene Karolina, Izabela a Svätený I. (zemitá uhličitá voda), Andrej (zemitá sírna voda), Svätený II. (uhličitá voda), pramene Lesný, Močidlo, Šťastný, Nový a Ján. Prameň Ján (Lesný) sa nachádza západne od kúpeľného areálu, na pravom brehu Zálažného potoka, asi 50 m v lese. Vytvára jazierko nepravidelného tvaru. Prameň Nový aj Močidlo sú zaniknuté. Prameň Ščensný (Šťastný) sa nachádza pod kúpeľným domom Travertín. Odtok prameňa je vyvedený z travertínovej plastiky. Prameň Nový Ščensný sa nachádza rovnako vľavo pod liečebným domom Travertín. Prameň Stavbár vznikol prievalom pri výkopových prácach na stavbe liečebného domu Travertín. Mineralizácia bola 1598,45 mg.l^{-1} , teplota 19,2 °C a obsah CO_2 len 66,0 mg.l^{-1} . Voda z prameňa Stavbár je prírodná, slabo mineralizovaná, hydrouhličitanovo-síranová, vápenato-horečnatá, studená, hypotonická.

Prameň Kráter vyvierá z travertínovej kopy, ktorá má nepravidelný kruhový tvar v priemere asi 10 m. Hĺbka prameňa je asi 3 m. Voda z prameňa odtéka do potoka. Využíva sa ako prírodné kúpalisko. Vrt Izabela sa

nachádza severne od liečebného domu, na okraji leša. Je prekrytý betónovou stavbou. Je jediný zdroj kúpeľov, ktorý sa využíva na liečebné účely a slúži aj na napĺňanie kúpaliska. Prameň Svätý I sa nachádza západne od kúpeľného areálu, v kúpeľnom parku, pri lesnej cestičke. Minerálna voda vyteká z múrika s prístreškom a využíva sa na pitie. Prameň Svätý II vyviera oproti prameňu Svätý I., na pravom brehu Zálažného potoka. Minerálna voda odteká do potoka. V koryte potoka sú aj ďalšie neupravené vývery. Prameň Ondrej sa nachádza nad kúpeľným domom vzdialený asi 200 m na lúke v šachte, nevyužíva sa. Prameň Vojtech vyviera v kúpeľnom areáli na lúke v blízkosti prameňa Ondrej v šachte a nevyužíva sa. Vrt VR-2 sa nachádza asi 50 m vľavo od pošty, po ľavej strane potoka, má hĺbku 220 m a voda odteká do potoka. Vrt VR-5 sa nachádza asi 300 m od lyžiarskych vlekov po pravej strane cesty smerom z Vyšných Ružbách. Voda vytvára hrdzavý povlak a odteká jarčekom.

Vyšné Ružbachy a ich okolie vďaka výdatným výverom minerálnej vody a priaznivým fyzicko-geografickým podmienkam – travertínové polia a krajina s prekrásnou prírodnou scenériou, s veľmi priaznivými podmienkami turistiku, tiež s možnosťou zimnej turistiky a lyžovania predurčuje potenciál pre rozvoj tejto rekreačnej oblasti.

V Novej Ľubovni vyvierajú pramene zemitých železnatých kyseliek s mineralizáciou 2,5 g.l⁻¹, obsahom Fe okolo 20 mg.l⁻¹, obsahom voľného CO₂ 2,5 g.l⁻¹ a teplotou 7,5 až 12 °C (Hynie 1963, Michaeli 2006). V Novej Ľubovni – kúpeľoch bolo zistených 5 prameňov minerálnej vody. Voda z prameňa Alfréd bola v minulosti využívaná do vaňových kúpeľov a voda z prameňov (Andor) Andrej a Amália sa plnila do fliaš ako prírodná stolová voda. Teplota vody dosahuje 6,7 – 7,4 °C, pH 4,5 – 7,5, max. obsah CO₂ 2,20 – 3,13 g.l⁻¹, mineralizácia 0,62 – 2,39 g.l⁻¹ a výdatnosť 0,7 – 15 l.min⁻¹. V kationovej zložke sa vyskytuje Na⁺ 3,65 – 103,6 mg.l⁻¹, NH₄⁺ 0,15 – 0,20 mg.l⁻¹, Ca²⁺ 0,03 – 0,38 g.l⁻¹, Mg²⁺ 0,019 – 0,18 g.l⁻¹, Al³⁺ 0,03 g.l⁻¹. V aniónovej zložke vystupuje Cl⁻ 2,4 – 14 mg.l⁻¹, SO₄²⁻ 5,76 – 37,85 mg.l⁻¹, HCO₃⁻ 0,41 – 1,79 g.l⁻¹. Minerálne vody v Novej Ľubovni – kúpeľoch sú prírodné, slabo mineralizované, hydrouhličitanové, horečnato-vápenaté, ojedinele i železnato uhličité vody, studené, hypotonické (Košťálik 1982). Vody z prameňa Andrej majú vysoký obsah CO₂ (až 2,95 g.l⁻¹), preliv dosahuje 15 l.min⁻¹, mineralizácia je cca 2 g.l⁻¹ výhodná na plniarenské ciele (Rebro 1996). Hensel a kol. (1951) tu uvádza pramene Andrej a Amália so zemitou železnatou uhličitou vodou, prameň Alfréd s jednoduchou železnatou uhličitou vodou a prameň Mária so zemitou uhličitou vodou. Prameň Andrej sa nachádza v osade Ľubovnianske kúpele, po pravej strane potoka. Voda voľne odteká do potoka, má chuť kyselky a vytvára výrazný hrdzavý povlak. Vodu využívajú návštevníci zo širokého okolia. Prameň Amália sa nachádza pri potoku asi 10 metrov od prameňa Andrej. Pramene Alfréd a Mária nie sú využívané. Vrt Veronika LZ-6 (1996) sa nachádza hneď oproti prameňu Andrej. Vrt je chránený – ochranné pásmo zdroja minerálnej vody. Využíva sa na plniarenské účely – podtatranská minerálka Ľubovnianska (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). V Novej Ľubovni sú známe pramene Veronika a Sisi. Veronika je voda vysoko mineralizovaná, uhličitá, hydrogénuhličitanová, horečnato vápenatá, železitá, so zvýšeným obsahom horčíka, slabo kyslá, studená, hypotonická, s mineralizáciou 2,69 g.l⁻¹. Obsahuje: Mg 174,14 mg.l⁻¹, Ca 127,52 mg.l⁻¹, Na 262,38 mg.l⁻¹, kyselina kremičitá 93,41 mg.l⁻¹, lítium 0,153 mg.l⁻¹, hydrogénuhličitan 1992,9 mg.l⁻¹, voľný CO₂ 2410 mg.l⁻¹ a je dostupná ako minerálna voda Ľubovnianska. Voda z prameňa Sisi je vysoko mineralizovaná, slabo kyslá, hydrogénuhličitanová, horečnato vápenatá, uhličitá, studená, so zvýšeným obsahom hydrogénuhličitanov, Mg, Ca a rozpustených kremičitanom. Obsahuje: Mg 127,19 mg.l⁻¹, Ca 161,71 mg.l⁻¹, Na 45,50 mg.l⁻¹, kyselina kremičitá 95,03 mg.l⁻¹.

Najznámejšie sú obyčajné sírne pramene v Ľubických kúpeľoch a v Spišskej Belej. Majú vysoký obsah H₂S a nie sú slané. Vody v Ľubických kúpeľoch dosahujú mineralizáciu 500 g.l⁻¹, obsah voľného H₂S je 3,8 mg.l⁻¹ a teplota vody dosahuje 12 °C (Michaeli 2006). Rebro (1996) tu uvádza 2 pramene Servác a Bonifác s obyčajnou podzemnou vodou preplynou H₂S v množstve do 6,6 mg.l⁻¹. Okrem nich je tu aj prameň Nová vajcovka v lese s obsahom H₂S iba 1,3 mg.l⁻¹ s prelivom 1,5 l.min⁻¹. V Spišskej Belej vznikli v roku 1817 kúpele, ktoré využívali vodu so železnatou, sírnou, studenou vodou. Hensel a kol. (1951) uvádza v kúpeľoch Ľubica v prameňoch Bonifác a Servác jednoduchú sírnu vodu, spomína tu aj prameň Pankráč. Pramene už neexistujú a jedná sa o vojenský priestor. Na mieste obidvoch bývalých prameňov sa teraz nachádzajú len malé mláčky s povrchovou vodou. Ďalší prameň Nová vajcovka v lese sa nachádza vo vojenskom chránenom území vpravo od cesty pri moste cez Ľubický potok asi 3,5 km od drevoskladu a lesnej škôlky. Voda je číra, studená, má chuť sírnej kyselky. V obci Vrbov sú 3 vrty minerálnych vôd: Vrt VR-1 (PD 135) mal zachytiť termálnu vodu južne od obce za jazerom. Je hlboký 1742 m, preliv termálnej vody bol v množstve 28,0 l.s⁻¹ s teplotou 56 °C. Voda je prírodná, slabo mineralizovaná, hydrouhličitanovo-síranová, vápenato-horečnatá, so zvýšeným obsahom fluóru, horúca, hypotonická. Vrt VR-2 (PD-136) (2502 m) mal zachytiť termálnu vodu. (33 l.s⁻¹ s teplotou 63 °C). Voda je prírodná, slabo mineralizovaná, hydrouhličitanovo-síranová, vápenato-horečnatá, so zvýšeným obsahom fluóru, stroncia, horúca, hypotonická. Vrt TV-1 (PD-131) je za termálnym kúpaliskom. Hĺbka je 1730 m a voda vyteká vlastným pretlakom (28,3 l.s⁻¹). Mineralizácia dosahuje 3921,21 mg.l⁻¹, teplota je 56 °C. Na svahu pod vrtom voda vytvorila mohutné travertínové nánosy. Voda z vrtov sa využíva pre rybné hospodárstvo a napĺňanie kúpalísk. Vo Veľkej Lomnici sa nachádza Prameň za kolóniou, po pravej strane Studeného potoka, v areáli Inžinierskych stavieb (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). V povodí Dunajca boli zistené minerálne vody v Osturni, Lechnici a Veľkej Lesnej. Minerálne pramene v Haligovciach a v okolí Spišskej Starej Vsi (napr. Lechnica, Veľká Lesná, Matiašovce) sa vyznačujú silným preplyním metánom (CH₄). Sú to vody nátriumbikarbonátového typu sčasti sírovodíkové – metánové.

Minerálne vody v Lechnici a v Osturni patria k prírodným studeným sírovodíkovým vodám (Košťálik 1982). Vo Veľkej Lesnej sú 2 sírne pramene: Prameň v lese (49,6 mg.l⁻¹ H₂S) a Prameň v obci (7,61 mg.l⁻¹ H₂S) (Rebro 1996). V obci Veľká Lesná je výver sírovodíkovej vody (Prameň v obci) s výrazným zápachom a bielym povlakom. Prameň v lese pravdepodobne zanikol (www.sazp.sk). Lechnický prameň sírnej vody je skrytý v riečisku potoka a nevzbudzuje pozornosť ani kvalitou (H₂S do 1,3 mg.l⁻¹) (Rebro 1996). Prameň sa nachádza na pravej strane v koryte potoka Havka asi 20 minút cesty od obce proti prúdu (www.sazp.sk). Prameň Vajcovka so sírnou vodou (H₂S cca 10 mg.l⁻¹) v Osturni je vzdialený od obce. Sírny prameň (Vajcovka) je aj v Ihl'anoch, resp. v osade Majerka, obsahuje málo H₂S (1,5 mg.l⁻¹) je neupravený (Rebro 1996). Hensel a kol. (1951) uvádza v Osturni prameň so sírnou vodou a v Majerke 2 pramene: Kyselka a Sírny. Prameň minerálnej vody Vajcovka v potoku sa nachádza v doline potoka Bystrá asi 3 km južne od Osturne. Vyvierá na ľavej strane potoka (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

V Červenom Kláštore, v Haligovciach, vo Veľkom Lipníku a v Stráňanoch bol zaznamenaný výskyt minerálnych vôd. Významnejšie pramene vystupujú v Červenom Kláštore a vo Veľkom Lipníku. Minerálne vody v tomto úseku sa vyznačujú nízkou teplotou 2,8 – 12,0 °C, pH 6,9 – 8,0, výdatnosťou 0,1 – 12 l.min⁻¹, max. obsahom CO₂ 0,009 – 0,044 g.l⁻¹ (Veľký Lipník až 0,87 g.l⁻¹) a mineralizáciou 0,46 – 1,6 g.l⁻¹. Z kationov sú zastúpené Na⁺ 0,017 – 0,299 g.l⁻¹, Ca²⁺ 0,006 – 0,12 g.l⁻¹, Mg²⁺ 0,002 – 0,067 g.l⁻¹ a z aniónov Cl⁻ 1,4 – 143 mg.l⁻¹, SO₄²⁻ 16,87 – 571,98 mg.l⁻¹, HCO₃⁻ 0,28 – 0,79 g.l⁻¹, H₂S 1,29 – 49,6 mg.l⁻¹ (Košťálik 1982). Prameň Vajcovka v obci Haligovce sa nachádza za farou pri kostole za potokom. Voda vytvára biely povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Hynie (1963) uvádza ako jediný využitý sírny prameň bradlového pásma s väčšou výdatnosťou a s vyšším obsahom H₂S prameň v kúpeľoch v Červenom Kláštore. Menšie sírovodíkové výrony sú v okolí. Najznámejšie sú pramene v kúpeľoch Červený Kláštor – Smerdžonka, kde vyvierajú 3 studené pramene (10 °C). Kúpele využívajú jedinečnú liečivú vodu, nazývanú ľudovo „Smerdžonka“, podľa jej špecifického zápachu po sírovodíku. Kúpeľný prameň je sírovodíkový (sírny), glauberovského typu s mineralizáciou 1 g.l⁻¹, s obsahom voľného sulfánu (H₂S) 3,5 mg.l⁻¹ a s výdatnosťou 0,1 l.s⁻¹ (Hynie 1963, Michaeli 2006). Minerálne vody z vrtu v Červenom Kláštore (hlavný prameň) patria k vodám zmiešaného typu s prevahou kalciumbikarbonátovej zložky. Minerálne vody sú slabo mineralizované, hydrouhličitanové, sódnohorečnato-vápenaté, sírne, studené, hypotonické (Košťálik 1982). Rebro (1996) tu uvádza 2 vrty s výdatnosťou 0,5 l.s⁻¹ kvalitnej sírnej minerálnej vody s obsahom H₂S až 9,0 mg.l⁻¹ a s celkovou mineralizáciou 1,6 g.l⁻¹. Je to prírodná minerálna voda, slabo mineralizovaná, síranovo hydrouhličitanová, sodno horečnato vápenatá, sírna, hypotonická, studená s teplotou okolo 10 °C. Smerdžonka je studená, slabo alkalická, hypotonická, stredne mineralizovaná prírodná liečivá voda, s obsahom minerálnych látok a solí (najmä Na, Mg, Ca) a obsahom H₂S 11 mg.l⁻¹ pri mineralizácii 1,17 g.l⁻¹ (www.smerdzonka.eu). Celkovo prírodné krásy Pienin s Haligovskými skalami, jaskyňou Axamitkou, prielomom Lesnického potoka a kaňonom Dunajca, ako aj s historicky významným Červeným Kláštorom pod Troma korunami poskytujú turistom nevšedný zážitok.

Prameň vo Veľkom Lipníku obsahuje 13,2 mg.l⁻¹ H₂S, dosahuje mineralizáciu 1,66 g.l⁻¹ a výdatnosť 18 l.min⁻¹. Patrí k prameňom sírovodíkovým (sírnym) glauberového typu. Minerálna voda je slabo mineralizovaná, hydrouhličitanová, síranová, sódnovápennatá, sírna, studená hypotonická. V porovnaní s ostatnými minerálnymi prameňmi v povodí Dunajca sa vyznačuje vysokým obsahom CO₂ (až 0,87 g.l⁻¹) (Košťálik 1982). Hensel a kol. (1951) uvádza vo Veľkom Lipníku prameň so sírnou vodou na konci dediny a prameň pri ceste. Rebro (1996) tu spomína rovnako 2 pramene sírnej vody: Na konci dediny (17,4 mg.l⁻¹ H₂S a 0,9 g.l⁻¹ CO₂) a Pri poľnej ceste. Dedinský prameň sa využíva aj na pitie pretože je nasýtený CO₂. Prameň na konci dediny sa nachádza pri potoku pod lesom. Vytvára studničku s čierno – sivým sedimentom. Má vajcovú chuť a zápach. Sírovodíkové pramene vytvárajú potôčik, ktorý obteká Gergelyiovu kúriu a vyúsťuje do riečky Lipník. Charakteristika prameňa Žolöbkö/Žliabky: 90,1 mg.l⁻¹ Ca²⁺; 42,6 mg.l⁻¹ Mg²⁺; 195,5 mg.l⁻¹ Na⁺; 13,9 mg.l⁻¹ K⁺; 2,8 mg.l⁻¹ Cl⁻; 189,5 mg.l⁻¹ SO₄²⁻; 787,5 mg.l⁻¹ HCO₃⁻; 25,0 mg.l⁻¹ H₂SiO₃; 68,2 mg.l⁻¹ voľný CO₂; 44,3 mg.l⁻¹ voľný H₂S. Prameň pri poľnej ceste sa nachádza smerom na Stráňany. Prameň sa nachádza na lúke na pravej strane potoka, vytvára biely povlak (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Pramene minerálnych vôd v okresoch Bardejov a Svidník

Kyselky s juvenilným CO₂ sa vyskytujú v širokom okolí Bardejovských kúpeľov s pokračovaním do Krynice v Poľsku. V okolí vystupujú aj drobné vývery s vysokým obsahom voľného CO₂ ale slabšou mineralizáciou ako vody v Bardejovských kúpeľoch – napr. v Dlhej Lúke, Gerlachove, Hrabskom a Petrovej (Michaeli 2006). V obci Dlhá Lúka bol zachytený Prameň v obci s altánkom z Bardejovských kúpeľov. V pravo od prameňa bol vytvorený vrt na zachytenie minerálnej vody z Prameňa v obci. V súčasnosti je nefunkčný (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Na poľskej strane spadajú do širokej bardejovskej oblasti významné zdroje slaných kyseliek naftového typu v Krynici (obdoba Bardejova), vo Wysowej (obdoba Cigel'ky) a v Muszyne, ďalej niekoľko drobnejších lokalít kyseliek bližšie neznámeho zloženia (napr. Malý Sulín, Piwniczna, Szczawnica, Krościenko) (Hynie 1963). Rebro (1996) tu uvádza pramene v Gaboltove (Prameň pri kríži, Prameň pri ceste), 1 prameň v Gerlachove, 6 v Hrabskom, 4 v Snakove, 3 v Petrovej, 2 vo Fričke (Kyselka, Na Uhliskách), 2 v Cigle, 3 vo Vyšnom Tvarožci, 1 v Nižnom Tvarožci, 2 v Dlhej Lúke a v Dubovej. Okrem nich je tu Vajcovka

v Abrahámovciach s vyšším obsahom H_2S ($21,42 \text{ mg.l}^{-1}$), ktorá vyteká v lese zo skalnej pukliny pieskovca, s mineralizáciou $1,18 \text{ g.l}^{-1}$, je typu NaCa/HCO_3 . Prameň sa nachádza asi 2 km severne od obce Abrahámovce, v hone „Hlboký“, na ľavej strane potoka. Voda je číra, slabo zapácha po H_2S (Rebro 1996, www.sazp.sk). V prameňoch Švabl'ovka pri Becherove a Vajcovka pri obci Bogliarka (prameň Vajcovka v súčasnosti už pravdepodobne zaniknutý) sú obyčajné vody preplynené H_2S (do $1,57 \text{ mg.l}^{-1}$). Prameň Švabl'ovka je asi 2 km severne od Becherova, po pravej strane potoka Rieka. Vytvára biely povlak a má silnú vajcovú chuť. Pri obci Mikulášová sa nachádza prameň Ščavica. Prameň vytvára hrdzavý povlak a je zachytený do pumpy v múriku. V obci Stebnícka Huta je prameň Vajcovka po ľavej strane riečky, medzi obcami Stebník a Stebnícka Huta. Severne od obce Vyšná Polianka sú blízko seba 4 pramene: Sírny prameň I a II, Sírny prameň v koryte potoka a prameň Vajcovka. Voda v nich vytvára biely povlak a vyteká spod bridlicových skál. Kyselka vo Fričke má obsah CO_2 $2,2 \text{ g.l}^{-1}$ a mineralizáciu $4,69 \text{ g.l}^{-1}$. Podobne aj prameň Pri križi v Gaboltove a prameň Kyselka v Gerlachove (v chotári Černá koza) majú zhodný obsah CO_2 ale podstatne nižšiu mineralizáciu $2,00 - 2,42 \text{ g.l}^{-1}$. Hensel a kol. (1951) považuje vodu z prameňa Kyselka v Gerlachove za železnatú. Prameň minerálnej vody Kyselka sa nachádza v katastri obce Gerlachov, na rozhraní s katastrom Hrabské. Uhlíčitá voda v Hažline obsahuje aj H_2S ($0,5 \text{ mg.l}^{-1}$), je zásaditá (NaCa/HCO_3) a vytvára biely povlak. V obci Šarišské Čierne je zaniknutý prameň Kyslá voda. V obci sú pramene v podobe domových studní pri dome číslo 101 a 5. Prameň na ľavej strane potoka sa nachádza v studni domu číslo 67. V obci Hrabské poznáme 6 kyseliek, 3 z nich sú v obci. Pri prameňoch je značný výron CO_2 a vody sú dvoch typov (NaCa/HCO_3 a CaMg/HCO_3). Tieto by sa mohli zachytiť a slúžiť na plniarenské využitie, alebo aj pre potreby cestovného ruchu (Rebro 1996). Hensel a kol. (1951) uvádza v Hrabskom 2 pramene: Kyselka I. a Kyselka II. s uhlíčitou vodou. Prameň nad potokom sa nachádza v obci Hrabské za kostolom, po pravej strane potoka. Je zachytený do kadlubu, nevysychá a ani nezamŕza, voda je číra. Prameň na hornom konci sa nachádza pri pravej strane potoka Sirské. Je zachytený a chránený prístreškom. Prameň Pri kaplnke sa nachádza vedľa kostola po pravej strane potoka v hone Kurová hora. Asi 400 metrov juhovýchodne od obce je Prameň pri poľnej ceste. Prameň pri Gerlachovskom chotári sa nachádza asi 100 m od Gerlachovského prameňa (Kyselka). Prameň zanikol, jeho okolie je zamokrené. Prameň na hraniciach je asi 2 km severne od obce vo svahu po ľavej strane potoka. Voda je číra bez zápachu, má dobrú chuť kyselky. Prameň Tri pramene v potoku sa nachádza asi 1 km od obce na ľavej strane potoka. Má nepravidelný tvar, voda odteká do potoka (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Prameň a rozsiahly výstup H_2S v jeho okolí je pri ihrisku v Kľušove, nachádza sa pri ihriska, po pravej strane potoka. Po regulácii potoka bol zdevastovaný. V Koprivnici je prameň Vajcovka s pumpou juhovýchodne od obce. Voda je číra, zapácha po H_2S a má vajcovú chuť. Je tu aj prameň sírnej minerálnej vody Vajcovka I severozápadne od obce v miestnej časti Jančíkovo – Korene. Prameň vyviera na úpätí svahu spod pieskovcových lavíc na pravej strane potoka a vytvára biely povlak. Iná Vajcovka je tiež v Kožanoch, vyteká zo skál na pravej strane rokliny v lese (H_2S $26,58 \text{ mg.l}^{-1}$). V Kurime je Prameň vo výmole, voda je nepreplynená CO_2 ani H_2S s mineralizáciou $2,07 \text{ g.l}^{-1}$. Voda vyteká z pukliny pieskovca v hlbokkej ryhe, cez ktorú tečie potok asi 2 km od obce. Voda je číra, bez zápachu, má dobrú chuť a vytvára červený povlak. V minulosti bol známy sírny prameň v obci Lukavica. Prameň v potoku sa nachádza na pravej strane potoka. Voda je číra, slabo zapácha po H_2S . Vo Vyšnom a Nižnom Tvarožci sú pramene kyseliek. Prameň Kyselka sa nachádza na západnom svahu od obce Vyšný Tvarožec. Severozápadne od obce je ešte prameň Kyselka I. Kvašná voda v Nižnom Tvarožci v potoku na hornom konci má pri vlastnom prameni aj ďalšie vývery uhlíkovej vody s obsahom CO_2 až $2,4 \text{ g.l}^{-1}$ a mineralizáciou $2,62 \text{ g.l}^{-1}$. Nachádza sa za posledným domom v obci. Prameň „Horný“ je zachytený do skruže. Kyselka vo Vyšnom Tvarožci má nižší obsah CO_2 $2,1 \text{ g.l}^{-1}$ ale má vyšší obsah rozpustených pevných látok ($3,11 \text{ g.l}^{-1}$). Pramene sú však veľmi ovplyvniteľné povrchovými vodami (Rebro 1996, www.sazp.sk). Hensel a kol. (1951) uvádza v Nižnom a Vyšnom Tvarožci pramene s rovnakým názvom Kyselka so železnatou uhlíčitou vodou. V Petrovej sú uhlícite, železnaté minerálne vody. Prameň pred kaplnkou má obsah CO_2 $2,35 \text{ g.l}^{-1}$ a obsah Fe $13,32 \text{ mg.l}^{-1}$ a prameň Kadlubček má obsah Fe^{2+} až $21,40 \text{ mg.l}^{-1}$. Prameň pred kaplnkou sa nachádza na svahu za kostolom. Prameň je vyvedený potrubím vedľa kostola do kamenného múrika. Prameň Kadlubček (Prameň pri hruške) sa nachádza rovnako nad obcou, na severnom svahu asi 50 m nižšie od Prameňa pred kaplnkou, na rozmoknutej lúke. Výver pri poľnohospodárskom družstve v Petrovej sa nachádza na viacerých miestach. Prameň uhlíkovej minerálnej vody Kyselka pri Petrovej vyviera severovýchodne od obce po ľavej strane potoka. Na odtoku je vo vode silne hrdzavý sediment. Slabá sírna voda je v prameni Ryhavka v obci Rešov ($1,14 \text{ mg.l}^{-1} \text{ H}_2\text{S}$) asi 2 km od obce v lese vedľa potoka. V Snakove sú to uhlícite vody s obsahom CO_2 od $2,20$ do $2,51 \text{ g.l}^{-1}$ (prameň Za križom), vody sú tu osviežujúcim nápojom. Prameň minerálnej vody Za križom sa nachádza na svahu za kostolom. Voda je číra, bez zápachu. Prameň na svahu za obcou sa nachádza asi 1,5 km od obce Snakov západne. Voda v prameni je číra, zapácha po H_2S , má dobrú chuť kyselky, nevysychá ani nezamŕza. Prameň v obci pri potoku sa nachádza na hornom konci obce v koryte potoka na ľavej strane. Býva znečisťovaný, nevysychá a nezamŕza. Severnejšie od neho sa nachádza prameň Nový kadlub oproti poslednému domu, po ľavej strane potoka Vesná (Rebro 1996, www.sazp.sk). Hensel a kol. (1951) uvádza v Snakove prameň Kyselka (v riečišti) s uhlíčitou vodou, prameň Kyselka (medzi roľami) a prameň Kyselka (západná) so sírnou uhlíčitou vodou.

V Lubovnianskej vrchovine, severozápadne od Snakova, sa nad obcou Lenartov nachádza prameň Kráľova studňa spolu s rozľadňou a turistickou útulňou. Je dostupná po zelenej turistickej značke z obce Lenartov, resp. po červenej značke z obce Obručné. Spolu s rozľadňou je obľúbeným cieľom turistov. Rozvoju turizmu by určite prospelo vybudovanie značených cyklotrás a rozvoj už existujúcich turistických trás s možným prepojením práve takýchto prameňov minerálnych vôd. Trasy by okrem prameňov prepájali aj lokálne turisticky hodnotné miesta, ako sú napr. drevené kostoly v neďalekých poľských obciach Dubne a Wojkowa. Na obrázkoch je Kráľova studňa pred a po celkovej úprave okolia a po dobudovaní prístrešku členmi Občianskeho združenia Kráľova studňa, ktorí sa o tento prameň príkladne starajú a zveľaďujú ho najmä v prospech turizmu.

Kráľova studňa pri obci Lenartov

V okrese Svidník v obci Dubová je prameň strednemineralizovanej (do 9 g.l^{-1}) uhličitej vody. Je to slaná (s obsahom NaCl) zásaditá kyselka s obsahom CO_2 $2,2 \text{ g.l}^{-1}$. Bola prirovnávaná k Cigel'ke pre obsah solí (Rebro 1996). Hensel a kol. (1951) uvádza v Dubovej prameň Dubovská šľava so zásaditou slanou jódovou uhličitou vodou. Prameň sa nachádza vpravo od cesty Dubová – Cigla. Voda má chuť málo slanej kyselky. Prameň Vajcovka s nepatrnou výdatnosťou sírnej vody je v Havranci ($4,62 \text{ mg.l}^{-1} \text{ H}_2\text{S}$), má výrazný zápach. Nachádza sa južne od dolného konca obce vľavo od cesty Dľoňa – Havranec, na druhej strane potoka pod lesom. Voda je sírnatá, chutná. V chotári obce Nižná Pisaná sa nachádzajú menej významné a nevyužívané sírny pramene. Sírny prameň I sa nachádza asi 2 km západne od obce „V lesíkoch“. Je neupravený a zapácha po sírovodíku. Sírny prameň II sa nachádzal východne, asi 1 km od obce, pri potoku Komanča – pravdepodobne splynul s potokom (Rebro 1996, www.sazp.sk).

Významné zdroje minerálnych vôd v okrese Bardejov sú už využívané na liečebné účely (Bardejovské Kúpele) alebo na plnenie (Cigel'ka). Základným prostriedkom súčasnej liečby v Bardejovských Kúpeľoch sú prírodné liečivé zdroje 10 minerálnych prameňov vyvierajúcich na pomerne malej ploche vo vnútornom kúpeľnom území. Klasifikujú sa ako prírodné-liečivé, slabo až stredne mineralizované, hydrogén uhličitanovo-chloridové, sodné, železité, studené, hypotonické, so zvýšeným obsahom kyseliny boritej. Jednotlivé pramene sa nelíšia od seba len celkovou mineralizáciou, ale aj odlišným chemizmom a množstvom CO_2 (Hanigovská 2008).

Kyselky v Bardejovských kúpeľoch vystupujú na tzv. bardejovskom zlome v doline Kvašného potoka (Bardejovský potok) asi 2 km od mesta Bardejov. V kúpeľnej oblasti pramene vystupujú v dvoch skupinách. Prvú skupinu tvoria pramene Hlavný, Lekársky a prameň Anna, ktoré vystupujú na priečnej tektonickej línii. Druhú skupinu tvoria pramene vyvierajúce na bardejovskom zlome, ktoré sú zachytené a zvedené do kúpeľnej kolonády (pramene Alžbeta, Herkules, Napoleon, Klára, Kolonádový). Asi 400 metrov od kolonády vyvierajú ešte ďalšie pramene v doline Kvašného potoka. Bardejovská voda je studená alkalická slaná bórovo železnatá kyselka s mineralizáciou 7 g.l^{-1} a obsahom voľného CO_2 $2,5 \text{ g.l}^{-1}$, pričom Lekársky prameň je najsilnejšie mineralizovaný. Celková výdatnosť prameňov v Bardejovských kúpeľoch je 154 l.min^{-1} ($2,6 \text{ l.s}^{-1}$) (Michaeli 2006). Bardejovské minerálne vody majú nízku (Klára, Alžbeta) a strednú mineralizáciu. Rebro (1996) ďalej uvádza hĺbkový zdroj vrt BJ-33 – Herkules (nový) ako najhlbší (35 m) a najviac mineralizovaný $8,55 \text{ g.l}^{-1}$. Najnižší obsah rozpustených pevných látok má prameň Klára ($1,54 \text{ g.l}^{-1}$). Z chemických komponentov dominuje Na^+ , bikarbonáty (HCO_3^-) a chloridy (Cl^-). Významne sú zvýšené koncentrácie kyseliny boritej ($0,10 - 0,30 \text{ g.l}^{-1}$), Fe (do $0,02 \text{ g.l}^{-1}$), zvýšené sú aj obsahy I a Br ($5,0 \text{ mg.l}^{-1}$). Sú to prírodné minerálne vody nízko až stredne mineralizované, hydrouhličitanovo-chloridové, sodné (železnaté), uhličité, so zvýšeným obsahom kyseliny boritej, hypotonické, studené (Rebro 1996). Z 10 hydrogenuhličitanovo-chloridových, sodných, uhličitých, železnatých hypotonických studených liečivých prameňov s výdatnosťou $3,27 \text{ l.s}^{-1}$ sú najznámejšie pramene Hlavný, Lekársky a Herkules (Husovská a Takátsová 2002).

Zvláštne postavenie v tejto kyselkovej oblasti má systém prameňov alkalických slaných kyseliek v Cigel'ke. Studené alkalické slané jodobromové kyselky sú sytené CO_2 . Na ploche asi 3 km^2 je evidovaných až 22 zdrojov minerálnych vôd natrium-bikarbonátového typu. Mineralizácia vody je vo vrtoch $28,1 - 30,7 \text{ g.l}^{-1}$ a v studniach $10,9 - 15,6 \text{ g.l}^{-1}$. Obsah voľného CO_2 je $1164 - 2722 \text{ mg.l}^{-1}$, teplota je $8,2 - 12 \text{ }^\circ\text{C}$ (Michaeli 2006). Sú tu 2 genetické typy minerálnych vôd. V centrálnej časti vyvierajú silno uhličité vody, ktoré majú vysoký obsah Na-Cl, prítomnosť I, Br, kyseliny boritej a nízky obsah síranov. V okrajovej časti sú vody vadózneho, povrchového pôvodu. Ich chemizmus je pozmenený CO_2 a sú obohatené o Na. V týchto vodách nemožno tiež vylúčiť podiel naftovej soľanky, o naftovom pôvode svedčí aj vysoký obsah NaCl a veľmi nízky obsah SO_4 spolu s vysokým obsahom I. Vysoká mineralizácia (cca 30 g.l^{-1}) neumožňuje ich stálu konzumáciu, ale výrazná zložka Na a Cl ich uspôsobuje ako liečivé so zásaditou a slanou reakciou. Liečivosť týchto vôd podporuje aj zložka Br (bróm), kyselina boritá (HBO_2) aj zvýšený obsah I.

V Cigel'ke je aj prameň Podbusov (pravdepodobne už zaniknutý), pramene Lazce I a II, prameň Matka a prameň Pišťalkový (Rebro 1996). Voda v prameni Lazce I vytvára červený povlak a má veľmi dobrú chuť. Prameň Lazce II je vzdialený len niekoľko metrov, okolie je zamokrené. Prameň v potoku sa nachádza po ľavej strane

potoka, asi 100 m od prameňa Matka. Minerálna voda má výbornú chuť. Prameň minerálnej vody Mikva sa nachádza v bývalej rekreačnej oblasti Cigeľky oproti vodnej nádrži. Prameň nie je chránený, je znečisťovaný, voda má chuť vajcovky. Prameň v obci sa nachádza na dolnom konci obce pod cestou. Nad prameňom je altánok, voda vytvára červený povlak. Prameň Veterán sa nachádza asi 70 m od prameňa Glória po ľavej strane cesty. Voda v prameni Glória vytvára červený povlak, rovnako ako aj voda v prameni Apollo po ľavej strane potoka za areálom závodu Cigeľka minerálnej vody. Prameň Slovan bol zlikvidovaný. Prameň Matka sa nachádza mimo intravilánu obce na lúke asi 100 m od prameňa Apollo, nie je upravený a má viac výverov, okolie je zamokrené a nevyužíva sa. Píšťalkový prameň sa nachádza v bývalej rekreačnej oblasti, v blízkosti vodnej nádrže za prameňom Veterán. Prameň je zanedbaný a nevyužíva sa. Prameň Ludovicus bol zlikvidovaný. Prameň minerálnej vody Cigeľka I (Štefan) sa nachádzal priamo v areáli závodu Cigeľka minerálnej vody, studňa bola zabetónovaná z dôvodu zvýšenia výdatnosti prameňa CH-1 (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Vrt CH-1 sa nachádza v areáli závodu Cigeľka, Minerálnej vody a.s., Prešov. Prameň je zachytený do nerezovej skruže odkiaľ je plastovým potrubím zvedený do závodu, kde sa stáča na plniarenské účely ako minerálna voda Cigeľka (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk). Je hlavným zdrojom, ktorý umožňuje využívať plniarensky minerálnu vodu. Jej účinnosť sa používa pri chorobách žalúdočných, črevných a dýchacích ciest, či látkovej výmeny (Hanigovská 2008).

Cigeľka leží blízko hranice s Poľskom a dva kilometre od nej sa nachádzajú poľské kúpele Wysowa-Zdrój. Celá prihraničná oblasť je bohatá na minerálne pramene a žriedla zásaditej uhličitej vody s vysokým obsahom minerálnych látok. Postupne sa pod Busovom našli ďalšie minerálne pramene Ludovicus, Apolo, Slovan a Glória. Okrem slanej minerálnej vody vyviera v Cigeľke z niekoľkých desiatok prameňov kyselka. Hensel a kol. (1951) označuje vody z prameňov Štefan a Ludovít ako zásadité slané jódové uhličité a vody z prameňov Apollo a Glória ako zásadité uhličité. V kúpeľoch Cigeľka uvádza ešte pramene Petrus, Slovan, Veterán a Kyslý. Minerálna voda sa plní do fliaš z prameňov Štefan a Ludovít. Cigeľka v súčasnosti už nemá štatút kúpeľného mesta (Michaeli 2006, www.obeccigelka.sk).

Plniareň produkuje už asi len 150 tisíc fliaš ročne a jej prevádzka je len sporadická. V časech najvyššej produkcie sa vyvážali viac ako 3 milióny fliaš minerálnej vody Cigeľka ročne. Areál bývalého rekreačného strediska v súčasnosti chátra, altánky s prameňmi prírodných kyseliek sú neudržiavané. Na poľskej strane vo Wysowej, je situácia úplne iná. Bola to obec so zopár usadlosťami, dnes majú vďaka vode podobného zloženia ako Cigeľka krásne stredisko cestovného ruchu. Sú tu veľké ubytovacie zariadenia, množstvo zariadení agroturizmu, izby na prenájom, sanatóriá a pod. Je tu aj množstvo turistických atrakcií, reštaurácie, vodný park s bazénmi, aj pramene, kde sa turisti môžu napiť. Plniareň minerálnej vody Wysowianka má výrazne vyššiu produkciu ako Cigeľka. Priali by sme si, aby bola Cigeľka opäť rekreačné a turistické miesto, aby sa liečivá minerálka distribuovala vo väčšom množstve a pomáhala ľuďom, ktorí ju potrebujú.

Najväčšie bohatstvo kúpeľov Wysowa-Zdrój sú podzemné ložiská prírodných minerálnych vôd, ktoré sú čerpané zo 14 rôznych prameňov. Wysowianka je vysoko mineralizovaná minerálna voda, ktorá sa vyznačuje obsahom prírodného ľahko dostupného jódu. Voda je alkalická a tak znižuje problémy s prekyslením organizmu. Celkový obsah rozpustených prvkov dosahuje 2896,3 mg.l⁻¹. Katióny: sodíkové 619,9 mg.l⁻¹, vápenaté 142,5 mg.l⁻¹, horčíkové 47,9 mg.l⁻¹. Anióny: HCO₃ 1665,8 mg.l⁻¹, chloridové 319,1 mg.l⁻¹, jodidové 0,52 mg.l⁻¹. Minerálna voda Wysowianka-Zdrój je stredne mineralizovaná voda zo zdroja R1 s mineralizáciou 525 mg.l⁻¹. V kúpeľnej liečbe sa používa liečivá minerálna voda „Henryk“, „Józef“ a „Franciszek“ (www.wysowianka.pl).

Od Cigeľky smerom na juhovýchod je drobný výver podobnej kyselky v Pěolinom. Ďalšie vývery sírovodíkových kyseliek sa nachádzajú vo Vyšnom Orlíku, Stropkove, Koprivnici a sírovodíkové vody sú tiež napr. v Dobroslave, Malej Poľane, Čukaloviciach a Zboji. Na východnej periférii širšej bardejovskej pramennej oblasti vystupuje v Šarišskom Štiavniku sírovodíkový alkalický prameň s vysokou mineralizáciou, nízkym obsahom chloridov, vysokým obsahom SO₄²⁻ a teplotou 16,6 °C (Michaeli 2006).

Zo zdrojov uhličitých minerálnych vôd v okrese Svidník možno pokladať za perspektívne zdroje v Šarišskom Štiavniku a okolí. Prameň v obci a vrty hydrogeologického prieskumu sa v súčasnosti sčasti využívajú, aj keď kúpele sú už mimo prevádzky. Na využitie pre plniareň menšieho významu by prichádzal do úvahy hydrogeologický vrt SŠ-4 Šarišský Štiavnik, vzdialený od obce a situovaný v blízkosti prameňa „Kyselka na lúke“ pri Radome, či často navštevovaný prameň v Dubovej (Hanigovská 2008). So žriedlovou oblasťou Šarišského Štiavniku úzko súvisia aj pramene uhličitej vody v blízkej Radome (Kyselka na lúke, Kyselka pod cestou). Prameň minerálnej vody Kyselka na lúke sa nachádza medzi obcami Šarišský Štiavnik a Radoma po pravej strane cesty Svidník – Prešov, cca 50 m od cesty. Prameň je v studni, bez zápachu, má chuť slanej kyselky. Prameň pod cestou sa nachádza pod násypom cesty medzi obcami Šarišský Štiavnik a Radoma asi 6 m od okraja cesty. Prameň odteká do priľahlých mokradí a nie je upravený. Prameň minerálnej vody (Vrt SV-12) sa nachádza asi 20 m od cesty medzi obcami Radoma a Šarišský Štiavnik. Voda sa odoberá pumpou, prameň je využívaný okoloidúcimi ako aj obyvateľmi obcí. Z prameňov v Šarišskom Štiavniku je jeden (Šťava) s uhličitou vodou a 2 sú sírne, ale so zvýšeným obsahom CO₂. Uhličitý prameň Šťava s obsahom CO₂ 1,5 g.l⁻¹ má aj najvyššiu mineralizáciu 5,8 g.l⁻¹. Je to veľmi jednoduchý typ zásaditej vody so zvýšeným obsahom fluóru, s výdatnosťou 0,5 l.s⁻¹. Nachádza sa priamo v areáli bývalej detskej ozdravovne. Voda je číra a má sladkastú chuť. Sírny prameň

(Švabľovka) na nádvorí kúpeľov má celkovú mineralizáciu $3,74 \text{ g.l}^{-1}$, obsah H_2S $2,68 \text{ mg.l}^{-1}$ a zvýšený obsah CO_2 $0,56 \text{ g.l}^{-1}$. Sírný prameň sa nachádza v areáli kúpeľov a je upravený. Prepad je vo vzdialenosti 30 m od výveru, voda sa nevyužíva. Tretí prameň Za potokom má podobný obsah CO_2 aj H_2S . Prameň v skruži sa nachádza asi 15 m od oplotenia areálu kúpeľov a 45 m od cesty. Nie je chránený a voda zapácha po H_2S . Hydrogeologický prieskum v rokoch 1974 – 1976 priniesol niekoľko vrtov. Najvyššiu mineralizáciu ($6,09 \text{ g.l}^{-1}$), najvyšší obsah CO_2 ($1,39 \text{ g.l}^{-1}$) a najvyššiu využiteľnú výdatnosť čerpaním (1 l.s^{-1}) mal vrt ŠŠ-4 v blízkosti radomského prameňa Kyselka na lúke. Jeho využitie by bolo možné v cestovnom ruchu alebo v lokálnej plniarni zásaditej minerálnej vody. Významnou chemickou zložkou tejto vody je aj fluór v množstve $3,00 \text{ mg.l}^{-1}$. Prameň je zachytený vrtom na okraji rašeliniska pri ceste Radoma – Šarišský Štiavnik.

Sírne pramene menšieho významu sú v chotároch obcí Vyšný Orlík a Vyšná Pisaná. Voda z Prameňa v lese vo Vyšnom Orlíku má obsah H_2S $19,90 \text{ mg.l}^{-1}$. Prameň sa nachádza juhozápadne asi 500 m od obce Vyšný Orlík. Voda „vajcovka“ sa využíva na pite, je sírnatá, odtéka do potoka Riečka. Prameň sírnej vody Vajcovka sa nachádza severne za obcou Krajná Bystrá v lese. V obci Rakovčik je prameň minerálnej uhlíkovej vody Šťava, je zásaditá (Na/HCO_3) s obsahom CO_2 ($1,15 \text{ g.l}^{-1}$) a zvýšeným obsahom Fe^{2+} ($5,360 \text{ mg.l}^{-1}$) (Rebro 1996). Prameň uhlíkovej vody Šťava sa nachádza v severozápadnej časti obce na lúke. Nie je využívaný. Hensel a kol. (1951) uvádza v obci Dobroslava aj v obci Vyšná Pisaná pramene Kyselka s uhlíčitou vodou. Sírný prameň v lese sa nachádza asi 2 km za horným koncom obce Vyšná Pisaná, asi 25 m pod cestou. Výver je znečisťovaný, voda zapácha po H_2S a vytvára vláknitý biely sediment. Južne od obce Pstriná je prameň Švabľovka pod vrchom Kasperov. Nechránený prameň, je znečisťovaný. Voda je pitná a slabo sírna (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Pramene minerálnych vôd v okresoch Stropkov, Medzilaborce a Snina

V obci Vojtovce pri Stropkove sú 2 sírne pramene pod vrchom Vysoká pri potoku, sú zaplavované a neupravené. Prameň sírnej minerálnej vody (Prameň pri chate) sa nachádza južne od obce Vojtovce v lese, v hlbkej ryhe potoka, je nevyužívaný. Sírný prameň sa nachádza severozápadne od obce Vojtovce v lese. Je využívaný na pitie, voda miestne nazývaná „švabľovka“ je sírnatého zloženia. V Kolbovcach je prameň Vajcovka pri potoku. Má už u niečo vyššiu výdatnosť a obsah H_2S $20,67 \text{ mg.l}^{-1}$. Prameň minerálnej vody sa nachádza asi 2 km na severovýchod od obce Kolbovce pri potoku v lese. Voda je sírnatého zloženia a vytvára biely sediment. Prameň Pri hájovni vo Varehovciach nemá vodu sírnu ani inak preplynúť, ale jej mineralizácia $2,97 \text{ g.l}^{-1}$ ju radí medzi minerálne vody (Rebro 1996). Prameň Pri hájovni je asi 0,5 km severne od obce ale hájovňa Fedora Kuzmu už neexistuje. Prameň je v studni bez zápachu. Prameň Sírna voda v obci Staškovce sa nachádza za domom č. 66, je málo využívaný (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Sírne pramene menšieho významu sú v chotároch obcí Turany nad Ondavou, Tokajík, Vyšný Hrabovec. Turiansky prameň má obsah H_2S 24 mg.l^{-1} (Rebro 1996). Prameň v lese sa nachádza asi 1 km juhovýchodne od obce Turany nad Ondavou. Voda má sírovodíkový chuť. Sírný prameň je v obci Tokajík pri potoku v strži asi 200 m od začiatku obce. Má sírnatú chuť a vytvára biely sediment. Minerálny prameň sa nachádza asi 2 km od obce Vyšný Hrabovec, zapácha po sírovodíku.

V obci Brusnica je Prameň za lesnou škôlkou. Nachádza sa v lese pri potoku asi 2 km na juh od obce cestou na Krišlovce. Voda zapácha po H_2S , nezamŕza, vytvára biely sediment. Blízko je Prameň za rybníkom, voda je znečistená, zapácha po H_2S a využíva sa zriedka. Minerálny prameň sa nachádza asi 1,5 km na západ od obce Gribov. Prístup je po starej asfaltovej ceste smerom na Olšavku až po Božiu muku, odtiaľ asi 1 km smerom západne po pasienkoch do lesa. Voda je sírna, často znečisťovaná. Minerálny prameň (Prameň v lese) sa nachádza asi 2 km východne od obce Chotča, voda má sírovodíkový zápach (Zeman a Machková 2002, www.sazp.sk).

Územie okresu Medzilaborce má nízky potenciál v zásobách podzemnej vody. Nachádzajú sa tu nevýznamné sírovodíkové pramene, ktoré využíva miestne obyvateľstvo (Hanigovská 2008). Pramene sírnej vody s pohyblivým obsahom H_2S sú v Medzilaborciach – prameň Nad pílou sa nachádza naproti železničnej stanici v lese asi 65 metrov nad pílou a prameň Vajcovka je cca 20 metrov vpravo. Prameň minerálnej vody Vajcovka pri tuneli je v Palote, nachádza sa cca 5 km od Paloty, asi 200 m od tunela, ktorý prechádza zo Slovenska do Poľska. Prameň sa nachádza aj pri ceste pred obcou Repejov v časti Pravrovce. Prameň Vajcovka v lese pri obci Radvaň nad Laborcom s obsahom $5,5 \text{ mg.l}^{-1}$ H_2S sa nachádza asi 5 km od obce, smerom na obec Oľka. Je prekrytý jednoduchým prístreškom, ktorého okolie je zamokrené a v jeho blízkosti je ohnisko, stôl a lavičky. Prameň Sitníčky v Ruskej Porube má tiež sírnu vodu s obsahom H_2S ($7,1 \text{ mg.l}^{-1}$). Spomínajú sú tu aj niektoré už zaniknuté pramene: napr. Vajcovka v obci Čabiny, resp. Vyšné Čabiny ($5,64 \text{ mg.l}^{-1}$ H_2S), sírna voda s obsahom H_2S (cca 7 mg.l^{-1}) v prameni Vajcovka v lese pri obci Borov, Vajcovka v Malej Poľane (H_2S $20,46 \text{ mg.l}^{-1}$), Vajcovka vo Volici (H_2S $3,6 \text{ mg.l}^{-1}$) (Rebro 1996).

Prameň Vajcovka v lese pri Radvani nad Laborcom

V okrese Snina je udržiavaný prameň v Osadnom severne za obcou. Nachádza sa tu prístrešok a kamenný múr s prameňom s chuťou vajcovky, ktorú si naberajú ľudia z obce i turisti. Obec Osadné pritom udržiava cezhraničnú spoluprácu s poľskou obcou Cisna. Prameň sa nachádza na trase náučného chodníka smerujúceho do poľskej obce Balnica. V Osadnom sa spomínajú aj pramene Vajcovka na svahu a prameň Pod Bukom (zaniknuté). V obci Pčoliné je prameň Studňa so železato-uhličitou vodou, ktorá sa čerpá pumpou i prameň Za záhradami pri hornom konci obce na zamokrenej lúke, je upravený a zachytený. Prameň Studňa je udržiavaný s prístreškami. V obci Zboj je prameň V rokline (Kvašná voda), južne od obce asi 100 m nad údolím (od cesty, ktorá vedie na hospodársky dvor), je zvedený k ceste, kde je prístrešok. V obci Zboj sa spomína aj prameň Studňa u Vasila Cypára, ktorý už neexistuje (Rebro 1996, Zeman a Machková 2002).

Uvedené pramene minerálnych vôd predstavujú obrovský potenciál pre rozvoj turizmu, pretože takmer každý z uvedených prameňov predstavuje potenciálny turistický cieľ. Zároveň prevažná časť z nich dokáže svojim priaznivým obsahom minerálov pozitívne vplývať aj na zdravie každého návštevníka týchto lokalít. Pri využívaní týchto minerálnych prameňov v rámci rozvoja cestovného ruchu je potrebné udržiavať prístupové cesty, budovať turistické chodníky a cyklotrasy, upravovať kadluby na zachytávanie prameňov, stavať pri nich prístrešky a pravidelne monitorovať hygienické parametre vôd a ich kvalitu. Len tak je možné docieľiť, aby sa zdroje týchto minerálnych vôd stali miestom príjemného odpočinku pre turistov a aby mohli slúžiť rozvoju turizmu a cestovného ruchu.

3.1. KOMPLEXNÁ ANALÝZA ŠTRUKTÚRY POPULÁCIE, TRENDY V DEMOGRAFICKÝCH POHYBOCH A ICH PRÍČINY

V kapitole sme sledovali vývoj počtu obyvateľov a základné demografické trendy územia (okresy Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník, Stropkov, Humenné, Medzilaborce a Snina) v rokoch 2001, 2011 a 2016. Roky 2001 a 2011 boli rokmi sčítania obyvateľstva, rok 2016 bol posledným ukončeným rokom s aktuálnymi dátami v oblasti demografie. V daných rokoch sme sledovali pohyby obyvateľstva (population processes). V druhej časti kapitoly sme sa venovali základným štruktúram obyvateľstva.

V Prešovskom kraji žilo ku koncu roka 2016 spolu 820 697 obyvateľov, čo predstavuje približne 15% z celkovej populácie Slovenska. Rozloženie obyvateľstva v rámci kraja je nerovnomerné. Najviac obyvateľov kraja žilo v okrese Prešov s podielom 20,9% z celkového počtu obyvateľov kraja. V skúmanej prihraničnej časti, ktorú tvorí 8 okresov z celkovo 13 v kraji, žilo 370492 obyvateľov. Predstavuje to 45% všetkých obyvateľov kraja. Tieto okresy môžeme na základe počtu obyvateľov rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria okresy s väčším počtom obyvateľov (aspoň v kontexte kraja). Sem zaraďujeme okresy Bardejov (9,5%), Kežmarok, Humenné a Stará Ľubovňa. Druhou skupinou sú menšie okresy Snina, Svidník a najmenej obyvateľov v rámci kraja žije v okresoch Stropkov (2,5%) a Medzilaborce (1,5%). Na úrovni Prešovského kraja žilo v roku 2016 v mestách 48% obyvateľov, čo je oproti celoslovenskému priemeru (54,1%) menej o viac ako 6%. V sledovanom území bola táto hodnota ešte nižšia, na úrovni 44,9%. Najnižší podiel mestského obyvateľstva žije v okresoch Stará Ľubovňa a Kežmarok – až 2/3 obyvateľstva týchto okresov žije na vidieku (koniec roka 2016). Na tento stav má vplyv periférna poloha územia a špecifické prírodné podmienky, s ktorými súvisí rozdrobená sídelná štruktúra.

Vývoj počtu obyvateľov v Prešovskom kraji zaznamenával od roku 1991 nepretržitý rast, podobne ako na celoslovenskej úrovni však dochádza k postupnému spomaľovaniu demografického vývoja, čo súvisí najmä so zmenami reprodukčných pomerov a so starnutím populácie. Aj keď počet obyvateľov kraja stúpol od posledného sčítania obyvateľstva v roku 2011, len v dvoch okresoch sledovaného regiónu (Kežmarok a Stará Ľubovňa) sledujeme rast počtu obyvateľov v rokoch 2011-2016. V tomto prípade zohráva úlohu vyšší podiel rómskeho obyvateľstva so svojim špecifickým reprodukčným správaním. V posledných piatich rokoch je u ostatných okresov záujmového územia (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov a Svidník) badať trend postupného mierneho poklesu počtu obyvateľov.

Indexy rastu obyvateľstva za okresy predmetného regiónu a kraj (Population growth index)

Okres	Indexy rastu		
	2011/2001	2016/2011	2016/2001
Bardejov	102,7	99,9	102,7
Humenné	99,4	98,1	97,5
Kežmarok	111,5	103,7	115,6
Medzilaborce	98,3	97,5	95,8
Snina	96,2	97,6	93,9
Stará Ľubovňa	104,3	101,1	105,5
Stropkov	99,5	98,6	98,1

Svidník	99,2	99,1	98,3
Prešovský kraj	103,1	100,8	103,9

Zdroj údajov: Štatistický úrad SR

Index rastu počtu obyvateľov Prešovského kraja v rokoch 2001 – 2016 bol na úrovni 3,9%, pričom výraznejší rast bol zaznamenaný v rokoch 2001-2011 s hodnotou 3,1%. V rokoch 2011 – 2016 index rastu obyvateľov klesol na hodnotu 0,8%. Index rastu v sledovanom území mal v rokoch 2001-2016 nižšiu hodnotu, len na úrovni 0,9%. Za rast počtu obyvateľov však zodpovedajú len tri okresy (Kežmarok, Stará Ľubovňa a Bardejov). Najvyšší rast v sledovanom období zaznamenal okres Kežmarok (15,6%). Ostatné sledované okresy v období rokov 2001-2016 zaznamenali úbytok obyvateľstva, pričom najvyšší úbytok vykazujú okresy Snina (-6,1%) a Medzilaborce (-4,2%). Pri okresoch s rastom obyvateľstva má vplyv vyšší podiel mladšieho obyvateľstva, ktoré súvisí aj s významnejšou koncentráciou rómskeho etnika. Pri najviac úbytkových okresoch je problémom ich periférna poloha na okraji Slovenska v kontakte hraníc s Poľskom a Ukrajinou, slabšie dopravné napojenie na významné regionálne centrá. Svoju úlohu zohráva aj fakt, že sa jedná o menšie okresy z pohľadu počtu obyvateľov.

Indexy rastu obyvateľstva v sledovaných okresoch Prešovského kraja v rokoch 2001 – 2016

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

Základné pohyby obyvateľstva

K základným pohybom obyvateľstva radíme natalitu (pôrodnosť) a mortalitu (úmrtnosť), ktoré súhrnne tvoria prirodzený pohyb obyvateľstva. Ich vývoj má vplyv na rast počtu obyvateľov, respektíve na ich úbytok. Na stagnáciu, prípadne úbytok počtu obyvateľov vo väčšine okresov sledovaného územia má vplyv neustále pozvoľné znižovanie pôrodnosti. Tento trend je v súlade s vývojom v Prešovskom kraji a Slovenskej republike. Jedná sa o dlhodobý európsky trend. Vyššiu natalitu vykazovali len okresy Kežmarok a Stará Ľubovňa (nad priemerom Prešovského kraja).

Úmrtnosť nie je rozhodujúcim procesom ovplyvňujúcim veľkosť prirodzeného prírastku na európskom kontinente. Je logickým dôsledkom vekovej štruktúry (Bleha, 2009). V našom prípade je úmrtnosť vyššia v okresoch so starším obyvateľstvom (Medzilaborce, Snina), naopak najnižšiu úmrtnosť majú okresy Kežmarok a Stará Ľubovňa (mladšia veková skladba obyvateľstva).

Oba procesy vplyvajú na podobu hrubej miery prirodzeného prírastku v regióne. Na základe jej hodnoty môžeme okresy v sledovanom regióne rozdeliť do troch skupín:

- okresy s prirodzeným prírastkom obyvateľstva vyšším ako je krajský priemer – Kežmarok a Stará Ľubovňa;
- okresy s prirodzeným prírastkom obyvateľstva nižším ako je krajský priemer – Bardejov, Stropkov a Svidník;
- okresy s prirodzeným úbytkom obyvateľstva – Medzilaborce, Snina a v poslednom sledovanom roku už aj okres Humenné.

Hrubá miera prirodzeného prírastku obyvateľstva (promile)

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

Druhú zložku celkového pohybu obyvateľstva tvorí mechanický pohyb obyvateľstva tvorený predovšetkým procesmi imigrácie (prísťahovalectva) a emigrácie (vysťahovalectva). Ich vývoj má vplyv predovšetkým na priestorovú distribúciu obyvateľstva. Na úbytok počtu obyvateľov, prípadne na pomalší rast počtu obyvateľov vo všetkých okresoch sledovaného územia má vplyv dlhodobý vyššia miera emigrácie v porovnaní s imigráciou. Tento trend je príznačný pre celý Prešovský kraj, pričom jeho intenzita sa postupne zvyšuje. Jedná sa o negatívny jav, ktorý je dôsledkom dlhodobého ekonomického zaostávania celého pohraničného územia Prešovského kraja. Z dôvodu nedostatku adekvátnych pracovných príležitostí prebieha emigrácia mladšieho a vzdelanejšieho obyvateľstva za prácou do iných regiónov Slovenska, prípadne do zahraničia.

Na základe hodnoty hrubej miery migračného salda môžeme okresy v sledovanom regióne rozdeliť do dvoch skupín:

- okresy s migračným úbytkom obyvateľstva nižším ako je krajský priemer – Kežmarok a Stropkov;
- okresy s migračným úbytkom obyvateľstva vyšším ako je krajský priemer – Bardejov, Humenné, Snina, Stará Ľubovňa a Svidník;
- špecifickým je okres Medzilaborce, ktorý zaznamenal kolísavé hodnoty.

Hrubá miera migračného salda (promile)

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

Hrubá miera celového prírastku (promile)

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

Výsledkom prirodzeného a mechanického pohybu obyvateľstva je celkový pohyb obyvateľstva. Na základe hodnoty hrubej miery celkového prírastku / úbytku obyvateľstva môžeme okresy v sledovanom regióne rozdeliť do troch skupín:

- okresy s celkovým prírastkom obyvateľstva vyšším ako je krajský priemer – Kežmarok a Stará Ľubovňa (v oboch prípadoch prirodzený prírastok obyvateľstva zatiaľ dokáže kompenzovať jeho migračný úbytok);
- okresy s celkovým prírastkom obyvateľstva nižším ako je krajský priemer, prípadne v niektorom zo sledovaných rokov aj s celkovým úbytkom obyvateľstva – Bardejov a Stropkov;
- okresy s celkovým úbytkom obyvateľstva – Humenné, Medzilaborce, Snina a Svidník (u týchto okresov je trend dlhodobejšie negatívny s možnosťou ďalšieho prehlbovania celkového úbytku obyvateľstva).

Pohlavná a veková štruktúra obyvateľstva (sex and age structure)

Z hľadiska pohlavnej štruktúry obyvateľstva žilo v roku 2016 v Prešovskom kraji 406 429 mužov a 415 881 žien, ženy tvorili 50,6% populácie. Index maskulinity (pomer počtu mužov a žien) bol na úrovni 0,977 bodu, čo znamená, že na 1000 žien pripadlo 977 mužov. V sledovanom regióne bol podiel mužov 49,7%, žien 50,3%. Index maskulinity dosahoval 0,988.

Vo všetkých sledovaných okresoch, s výnimkou okresu Stará Ľubovňa, prevažujú ženy nad mužmi. Najvýraznejšia prevaha žien je v okresoch Humenné a Snina. Všetky okresy sú pod úrovňou celoslovenského priemeru. Okrem okresov Humenné a Snina sú všetky sledované okresy aj pod celokrajským priemerom. Tento stav súvisí so základnou vekovou štruktúrou, kedy v nižších vekových kategóriách prevládajú muži, do stredného veku sa podiel žien a mužov vyrovnáva a vo vyšších vekových kategóriách prevládajú ženy. Čiže okresy kde sledujeme rast obyvateľstva, je vyšší podiel obyvateľov v nižších vekových kategóriách, v ktorých prevládajú muži.

Veková štruktúra obyvateľstva sledovaného územia v rokoch 2001 a 2016

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

Pokles prirodzených prírastkov obyvateľstva nachádza svoj odraz v zmenšovaní podielu mladej populácie na celkovom počte obyvateľov, v náraste podielu starších vekových skupín obyvateľov a následnom starnutí populácie. Dôsledkom tohto vývoja je postupné zhoršenie vekovej štruktúry obyvateľstva, s čím súvisí pokles reprodukčných schopností populácie a rast ekonomického zaťaženia. Pomer predproduktívnej a poproduktívnej zložky obyvateľstva (ženy nad 55 rokov, muži nad 60 rokov) predstavovaný indexom vitality môže o.i. vypovedať aj o populačných možnostiach vo výhľade. Z nasledujúcej tabuľky možno sledovať vývoj hodnôt indexov vitality.

Indexy vitality za okresy sledovaného územia a kraj (index of vitality)

Okres	Index vitality	Typ populácie	Index vitality	Typ populácie	Index vitality	Typ populácie
	2001		2011		2016	
Bardejov	140	Stabilizovaná	92	Regresívna	104	Stagnujúca
Humenné	124	Stabilizovaná	68	Regresívna	92	Regresívna
Kežmarok	210	Progresívna	163	Stabiliz. rastúca	155	Stabil. rastúca
Medzilaborce	72	Regresívna	59	Regresívna	55	Regresívna
Snina	114	Stagnujúca	70	Regresívna	90	Regresívna
Stará Ľubovňa	180	Stabiliz. rastúca	128	Stabilizovaná	138	Stabilizovaná
Stropkov	126	Stabilizovaná	79	Regresívna	96	Regresívna
Svidník	129	Stabilizovaná	79	Regresívna	97	Regresívna
Prešovský kraj	144	Stabilizovaná	96	Regresívna	138	Stabilizovaná
SR	105	Stagnujúca	69	Regresívna	103	Stagnujúca

Zdroj údajov: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

Dôležitou charakteristikou vekového zloženia obyvateľstva Slovenska, aj Prešovského kraja, je populačné starnutie, ktoré sa postupne zrýchľuje. Na Slovensku je starnutie obyvateľstva dôsledkom predovšetkým znižovania pôrodnosti a až v druhom rade dôsledkom predlžovania ľudského života (Bleha, 2009). Tento trend kopírujú aj okresy sledovaného regiónu. V roku 2001 pripadalo v Prešovskom kraji na 100 obyvateľov vo veku do 15 rokov 44 obyvateľov v poproduktívnom veku (nad 65 rokov), v roku 2016 to už bolo takmer 73 obyvateľov (na Slovensku vzrástol index starnutia z hodnoty 60 na 97). V sledovanom regióne index starnutia stúpil z hodnoty 52 (2001) na 89 (2016). Na indexe starnutia celkovej populácie má výrazný podiel ženská časť obyvateľstva,

pretože v poproduktívnom veku tvorí väčšinu populácie. So zvyšujúcim sa podielom poproduktívnej časti obyvateľstva rastie aj priemerný vek obyvateľstva, ktorý v Prešovskom kraji dosiahol v roku 2016 hodnotu 38,1 roka, čo je takmer o 2 a pol roka menej ako celoslovenský priemer (40,4 rokov). Sledovaný región sa s hodnotou priemerného veku 38,9 roka pohyboval medzi celoslovenskou a krajskou úrovňou.

Index starnutia v okresoch sledovaného územia v rokoch 2001, 2011 a 2016
Zdroj údajov: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

V rámci okresov skúmaného územia je najstaršie obyvateľstvo v okrese Medzilaborce, kde v roku 2016 dosiahol index vitality hodnotu 55 bodov (na 100 obyvateľov poproduktívneho veku (ženy nad 55 rokov, muži nad 60 rokov) pripadlo 55 obyvateľov v predproduktívnom veku). Dôvodom zhoršujúcej sa vekovej štruktúry obyvateľstva v tomto okrese je najmä odchod obyvateľstva v produktívnom veku do iných okresov Slovenska za lepšími pracovnými podmienkami, s čím súvisí zhoršovanie vekovej skladby obyvateľstva a jej reprodukčnej funkcie. Najmladšie obyvateľstvo bolo v roku 2016 v okresoch Kežmarok a Stará Ľubovňa, kde index vitality nadobudol hodnoty 155 a 138 bodov. Dôvodom je najmä vyšší podiel obyvateľstva rómskej národnosti, pre ktoré je typický nízky priemerný vek a vysoký podiel detskej zložky v populácii. Podobný stav možno sledovať aj pri priemernom veku obyvateľstva v jednotlivých okresoch v roku 2016. Najvyšší priemerný vek dosahuje obyvateľstvo v okrese Medzilaborce (42,1 rokov), najnižší priemerný vek je v okresoch Kežmarok (33,8 rokov) a Stará Ľubovňa (36 rokov).

Priemerný vek obyvateľstva v okresoch sledovaného regiónu v rokoch 2001, 2011 a 2016 (average age)
Zdroj údajov: vlastné spracovanie na základe údajov Štatistického úradu SR

Prognóza obyvateľstva do roku 2035

Podľa prognózy vývoja obyvateľstva v okresoch SR do roku 2035, spracovanej Prognostickým ústavom SAV, Výskumným demografickým centrom a Katedrou humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty UK v roku 2013, je predpokladaný vývoj počtu obyvateľov v Prešovskom kraji a v sledovaných okresoch nasledovný:

Prognóza obyvateľstva – priemerné ročné indexy rastu

Okres	Indexy rastu				
	2020/2015	2025/2020	2030/2025	2035/2030	2035/2015
Bardejov	0,35	-0,07	-0,26	-0,85	-0,82
Humenné	-0,74	-1,48	-1,93	-2,60	-6,58
Kežmarok	3,18	2,78	2,58	2,26	11,25
Medzilaborce	-2,05	-2,43	-2,20	-2,33	-8,71
Snina	-0,87	-1,18	-1,55	-2,13	-5,62
Stará Ľubovňa	3,05	2,48	2,27	1,85	10,00
Stropkov	0,36	-0,36	-0,84	-1,39	-2,22
Svidník	0,27	-0,22	-0,55	-1,21	-1,70
Prešovský kraj	1,19	0,67	0,47	0,06	2,40

Zdroj údajov: Prognostický ústav SAV, Výskumné demografické centrum, Katedra humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty UK

Z hľadiska predpokladaného vývoja obyvateľstva v okresoch predmetného regiónu patrí až 6 okresov do skupiny s predpokladaným poklesom počtu obyvateľov – okresy Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov a Svidník. Najvýraznejší pokles sa očakáva v okrese Medzilaborce (-9,76%), nakoľko predstavuje územie so zložitou hospodárskou situáciou, bez významnejšej ekonomickej základne, z ktorého sa obyvatelia sťahujú a tým sa výrazne narúša aj jeho vekové zloženie. Zároveň je pre tento okres typický prirodzený úbytok obyvateľstva, kedy počet zomretých prevažuje nad počtom narodených.

Najvyšší rast počtu obyvateľov sa predpokladá v okresoch Kežmarok (13,53%) a Stará Ľubovňa (12,17%), kde má na daný vývoj výrazný vplyv vyšší podiel rómskej populácie, pre ktorú je charakteristický vyšší prirodzený prírastok obyvateľstva a nižší priemerný vek.

Národnostná štruktúra obyvateľstva (national structure)

Národnostnú štruktúru obyvateľstva Slovenska môžeme zaradiť medzi najdynamickejšie štruktúry obyvateľstva, ktoré sa menili pod vplyvom politických udalostí v geopolitickom priestore strednej Európy (Majo, Šprocha 2016). Etnické ovplyvňovanie, v interakcii s vplyvom štátnych národných a národnostných politík, sa špecificky prejavuje v etnickej štruktúre obyvateľstva okresov Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina, pohraničných okresov Prešovského kraja.

Spolu so Slovákmi územie uvedených pohraničných okresov východného Slovenska, tradičných regiónov Severného Spiša, Severného Šariša a Severného Zemplína, obývali Nemci, Rusíni, Židia (Izraeliti), Rómovia (Cigáni), Poliaci, Maďari, Česi, i iné národnosti, etnografické skupiny, ako napr. gorali. Významnú úlohu v historických zmenách národnostnej štruktúry uvedených regiónov zohrali kolonizácie podľa tzv. nemeckého práva koncom 13. storočia (Konečný 2008 in Plišková 2008, s.7) a valašská kolonizácia z balkánskeho juhu Európy v 14 – 17. storočí (Marek 2006).

Nemecká národnosť mala niekoľko storočí významné zastúpenie a aj postavenie v mestách ako Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov. Začiatkom 20. storočia väčšina Nemcov žila v mestách. V roku 1910 boli Nemci väčšinové obyvateľstvo v mestách Stará Ľubovňa (70%) a Kežmarok (51,3%) (Majo, Šprocha 2016, s. 57). Po druhej svetovej vojne nemecké obyvateľstvo stratilo svoju početnosť a vplyv na spoločenský, kultúrny, náboženský život v spoločnosti.

Už niekoľko storočí koexistujú so Slovákmi a inými národnosťami na území pohraničných okresov Prešovského kraja Rusíni. Významnou regionálnou skupinou Rusínov sú lemkovia. Lemkovia obývajú územie, ktoré sa tiahne pozdĺž slovensko-poľskej hranice, od východu na západ, až po Veľký Lipník (okres Stará Ľubovňa) na severozápade východného Slovenska.

V roku 2008 bol na Slovensku ukončený proces kodifikácie rómčiny, ale Rómovia sú naďalej kultúrne heterogénni, z hľadiska sídelného osídlenia žijú rozptýlení, izolovaní vo vnútri sídel, na okraji sídel alebo segregovaní od sídel majoritnej populácie (pozri *Atlas rómskych komunit 2013*).

Významným etnikom minulosti pohraničných okresov východného Slovenska boli Židia. V medzivojnovom období malo významné zastúpenie židovské obyvateľstvo v okresoch Bardejov, Stropkov a Medzilaborce (Majo, Šprocha 2016, s.61). Po druhej svetovej vojne sa časť židovského obyvateľstva, ktorá prežila holokaust, vysťahovala zo Slovenska do Izraela, či USA (Salner 2011 in: Kiliánová 2011, s.3901). V kontexte historických zmien štátnych útvarov dotýkajúcich sa priestoru územia severovýchodného Slovenska, závažných historických udalostí, sa národnostné zloženie obyvateľstva menilo, zároveň procesy etnickej identifikácie, napríklad v prípade Rusínov, Židov priamo súviseli s náboženskou vierou. Výrazný je i vzťah medzi nemeckou menšinou a evanjelickou cirkvou augsburského vyznania. Na území pohraničných okresov Prešovského kraja koexistovali vedľa seba v obdobiach konfliktov, ale aj zmiery, obyvatelia prevažne s rímskokatolíckym vierovyznaním, s gréckokatolíckym náboženským vyznaním, pravoslávny vyznaním, s evanjelickým augsburským vyznaním, i obyvatelia vyznávajúci judaizmus. História náboženského života je v daných lokalitách zhmotnená do množstva jedinečných sakrálnych kultúrnych pamiatok.

Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 2011 z celkového počtu obyvateľov skúmaného regiónu sa prihlásilo 79,1% obyvateľov k slovenskej národnosti, k rusínskej národnosti 7,0% a k rómskej národnosti 5,7% obyvateľov. Až 6,8% obyvateľov neuviedlo národnosť, k ostatným národnostiam sa prihlásilo 1,4 % obyvateľov. Ak porovnáme národnostnú štruktúru pohraničných okresov Prešovského kraja s národnostnou štruktúrou Slovenska, tak v sledovaných okresoch východného Slovenska je hodnota podielu obyvateľstva so slovenskou národnosťou (79,1%) menšia o 1,6 percentuálneho bodu ako hodnota podielu obyvateľstva slovenskej národnosti na Slovensku (80,7%). Naopak, hodnota podielu obyvateľstva s rusínskou národnosťou (7,0%) je väčšia o 6,4 percentuálnych bodov ako hodnota podielu obyvateľov rusínskej národnosti na Slovensku (0,6%) a taktiež hodnota podielu obyvateľstva s rómskou národnosťou (5,7%) je väčšia o 3,7 percentuálnych bodov ako hodnota podielu obyvateľov rómskej národnosti na Slovensku (2%). Zastúpenie maďarskej národnosti je v okresoch lokalizovaných na severe východného Slovenska nízke, len 0,1% z obyvateľstva.

Štruktúra obyvateľstva podľa národnosti v okresoch sledovaného regiónu v roku 2011 (v %)

Územie (kraj, okres)	Národnosť						
	slovenská	maďarská	rómska	česká	rusínska	ukrajinská	iná a nezistené
Bardejov	85,3	0,1	4,1	0,2	3,9	0,6	5,8
Humenné	84,0	0,1	2,6	0,4	4,8	0,8	7,3
Kežmarok	79,1	0,1	11,5	0,3	0,2	0,1	8,8
Medzilaborce	38,3	0,1	6,0	0,4	42,5	2,5	10,2
Snina	78,0	0,1	1,2	0,4	12,3	1,6	6,6
Stará Ľubovňa	78,4	0,0	8,0	0,2	6,6	0,4	6,3
Stropkov	79,9	0,0	5,9	0,3	6,6	0,5	6,8
Svidník	71,9	0,1	4,0	0,2	14,6	1,2	8,1
Región spolu	79,1	0,1	5,7	0,3	7,0	0,7	7,1
Prešovský kraj	82,0	0,1	5,3	0,3	3,5	0,5	8,3

Zdroj údajov: SODB 2011, Štatistický úrad SR

V rámci okresov skúmaného regiónu žil najvyšší podiel obyvateľov slovenskej národnosti v okresoch Bardejov a Humenné, najnižšie zastúpenie dosahoval okres Medzilaborce, kde sa k slovenskej národnosti hlásilo

iba 38,3% obyvateľstva. Okres Medzilaborce dosahoval najvyšší podiel obyvateľov rusínskej národnosti (42,4%). Naopak, výrazne nižší a zároveň najnižší podiel obyvateľov s rusínskou národnosťou, je v okrese Kežmarok (0,2%).

Špecifickou skupinou obyvateľstva je obyvateľstvo rómskej národnosti, ktoré sa vo väčšine nehlási k svojej národnosti a tak ich podiel z oficiálnych výsledkov nezodpovedá reálnym údajom. Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 2011 žilo v Prešovskom kraji 5,3% obyvateľstva rómskej národnosti, v roku 2001 to bolo 4,0%. Na úrovni okresov sa hodnoty pohybovali v rozpätí 1,2% (1,3% v roku 2001) v okrese Snina až 11,5% (8,8% v roku 2001) v okrese Kežmarok. V roku 2004 uskutočnil Úrad splnomocnenkyne vlády pre rómsku problematiku sociografické mapovanie rómskych osídlení, ktoré sa zameralo na obyvateľstvo žijúce v rómskych osídleniach, t.j. v rómskych osadách (výskum teda nezahŕňal všetkých Rómov, určité percento bolo integrované). Podľa výsledkov tohto mapovania žilo v Prešovskom kraji približne 10,8% obyvateľov v rómskych osídleniach a v jednotlivých okresoch je ich rozpätie od 5,3% v okrese Snina až po 20,6% v okrese Kežmarok. Na úrovni okresov ide v priemere o 2 až 3-násobne vyššie hodnoty ako pri výsledkoch zo sčítania obyvateľstva.

Obyvateľstvo žijúce v rómskych osídleniach v obciach Prešovského kraja (2004)

Zdroj: Atlas rómskych komunít, 2013

V roku 2013 uskutočnil Úrad splnomocnenkyne vlády pre rómsku problematiku ďalšie mapovanie rómskych osídlení. Podľa výsledkov mapovania bolo v Prešovskom kraji v roku 2013 spolu približne 253 rómskych osídlení s 10 731 obydliami v 243 obciach, v ktorých žilo v priemere 30,6% Rómov z celkového počtu obyvateľov daných obcí. Odhadovaný počet Rómov na základe prisúdenej etnicity pre Prešovský kraj bol 114 207 obyvateľov (Mušinka et al. 2014, s.16). Môžeme teda predpokladať vyšší podiel obyvateľstva rómskeho etnika aj v pohraničných okresoch Prešovského kraja, konkrétne v okresoch s vyšším percentuálnym podielom Rómov (Kežmarok, Stará Ľubovňa).

Významnou etnografickou skupinou, ktorá žije na poľsko-slovenskom pomedzí, sú gorali so svojimi špecifickými prejavmi kultúry v podobe piesní, tancov, krojov, ľudovej architektúry, či rôznych goralských dialektov. (Dudášová-Kriššáková 2016, s.19). Goralské lokality na východnom Slovensku sa nachádzajú v okresoch Kežmarok a Stará Ľubovňa lokalizovaných na území Horného Spiša. Na Zamagurí, časti Horného Spiša, sa nachádzajú goralské obce okresu Kežmarok (napr. Spišské Hanušovce, Matiašovce, Spišská Stará Ves, Lechnica, Červený Kláštor, Majere, Havka, Reľov, Zálesie, Veľká Frankovka, Malá Frankovka) a goralské obce okresu Stará Ľubovňa (napr. Lesnica, Haligovce, Veľká Lesná, Vyšné Ružbachy).

Svojrázna goralská, podtatranská obec, Lendak (okres Kežmarok), je známa svojou ľudovou architektúrou a pestrými ľudovými krojmi. Ďalšie goralské obce ležia na poriečí Popradu. Časť sa nachádza v okrese Kežmarok (Jurské, Malý Slavkov, Krížová Ves, Slovenská Ves, Vojňany) a časť v okrese Stará Ľubovňa (Nižné Ružbachy, Lacková, Forbasy, Kolačkov, Nová Ľubovňa, Stará Ľubovňa, Podsadek) (Dudášová-Kriššáková, 2016). V poľskej a slovenskej dialektológii sa zhodne konštatuje, že goralské nárečia na Slovensku sú poľského typu a „bohatá diferenciacia goralských nárečí svedčí o dynamických procesoch prebiehajúcich v týchto pomedznych dialektoch, v ktorých sa odrážajú dlhodobé a intenzívne slovensko-poľské kontakty (Dudášová-Kriššáková 2016, s.10-11).

Osobitosti vývinu goralov determinovali historické, sociálne a hospodárske podmienky v rámci valašskej kolonizácie od 2. pol. 15. storočia. Z etnického hľadiska sa gorali na Slovensku považujú za Slovákov a ich tradičná kultúra predstavuje prechodné slovensko-poľské kultúrne pásmo (Sulitka 2011, s.3820). Aj podľa údajov zo *Sčítania obyvateľov, domov a bytov na Slovensku v roku 2011* sa väčšina obyvateľov goralských obcí prihlásila k slovenskej národnosti, výrazne v obciach lokalizovaných v regióne Zamagurie a pod Vysokými Tatrami v okrese Kežmarok (napr. Červený Kláštor – 94,5%, Havka – 93%, Lechnica – 94,6%, Lendak – 97%) a okresu Stará Ľubovňa (napr. Haligovce – 96,6%, Lesnica – 99,4%, Veľká Lesná – 98,7%).

Štruktúra obyvateľstva podľa vierovyznania

Štruktúra obyvateľstva podľa náboženského vyznania v pohraničných okresoch Prešovského kraja má do značnej miery súvis s národnostnou štruktúrou obyvateľstva. Najväčší podiel obyvateľov sa hlási k rímskokatolíckej cirkvi (57,2%). V porovnaní so štruktúrou obyvateľstva Slovenska podľa náboženského vyznania (62 %), je to menej o 4,8 percentuálnych bodov. Štruktúra obyvateľov podľa náboženského vyznania je v pohraničných okresoch Prešovského kraja odlišná. Najväčší podiel veriacich rímskokatolíckeho vyznania je v okrese Kežmarok (79,1%), čo je o 17 percentuálnych bodov viac ako podiel obyvateľov rímskokatolíckeho vyznania na Slovensku (62%). Podiel veriacich s rímskokatolíckym vyznaním je výrazný v goralských obciach s väčšinovým podielom obyvateľov slovenskej národnosti (napr. Lendak, 96,2% obyvateľov s rímskokatolíckym vyznaním), čo súvisí s kultúrnym prepojením s goralmi na území Poľska. Obyvatelia rímskokatolíckeho vyznania tvoria ešte väčšinu v okresoch Humenné (64,9%), Stará Ľubovňa (59,8%), Bardejov (57,7%), predovšetkým v obciach s prevahou obyvateľov slovenskej národnosti. Naopak, najmenší podiel obyvateľov rímskokatolíckeho vyznania je v okrese Medzilaborce, iba 7,3%.

Gréckokatolícke vierovyznanie v pohraničných okresoch Prešovského kraja vyznáva druhá najväčšia skupina obyvateľov (20,2%), čo je v porovnaní s podielom obyvateľov gréckokatolíckeho vierovyznania na Slovensku (3,8%) viac o 16,4 percentuálnych bodov. V okresoch Medzilaborce (50,4%) a Svidník (33,8%) je väčší podiel obyvateľov s gréckokatolíckym vyznaním ako s rímskokatolíckym vyznaním. Výrazné zastúpenie majú obyvatelia s gréckokatolíckym vyznaním ešte v okresoch Stropkov (38,4%), Stará Ľubovňa (29,2%), Snina (20,2%) a Bardejov (18%). Gréckokatolícke vyznanie súvisí s rusínskou etnickou identitou obyvateľov severovýchodného Slovenska. Práve náboženstvo bolo významným faktorom etnickej identifikácie Rusínov, prv tzv. ruská viera – pravoslávie, od roku 1646 gréckokatolícka viera (Konečný, 2008 in: Plišková, 2008).

Tretie najväčšie zastúpenie má na severovýchode Slovenska pravoslávne náboženské vyznanie (7,0%). V porovnaní s podielom obyvateľstva s pravoslávnym vyznaním na Slovensku (0,9%) je to o 6,1 percentuálnych bodov viac. V okrese Medzilaborce sú obyvatelia s pravoslávnou vierou (27,2%) druhou najväčšou skupinou podľa náboženského vyznania, zatiaľ čo obyvatelia s rímskokatolíckym vyznaním sú v počte a podiele až na treťom mieste. Podiel obyvateľov pravoslávneho vierovyznania v okresoch Medzilaborce, Svidník, Stropkov, Bardejov môžeme dať do vzťahu s ukrajinskou národnosťou obyvateľov a s časťou obyvateľov rusínskej národnosti.

K evanjelickej cirkvi augsburského vyznania sa v pohraničných okresoch Prešovského kraja prihlásilo 3,1% obyvateľov, čo je menej o 2,8 percentuálnych bodov ako podiel obyvateľov na Slovensku (5,9%). Najvyšší podiel obyvateľov s vyznaním evanjelickej cirkvi augsburského vyznania žije v okrese Bardejov (8,9%), Svidník (6,3%), Kežmarok (2,3%). V okrese Svidník je významný podiel obyvateľov s vierou evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v obciach s prevahou obyvateľov slovenskej národnosti (napr. obec Železník – 57,5% ev. augs. slov. národnosti). Ostatné náboženské vyznania, vrátane iné, vyznáva 0,8% obyvateľstva pohraničných okresov Prešovského kraja a 8,2% obyvateľov náboženské vyznanie neuviedlo.

V pohraničných okresoch Prešovského kraja je bez vyznania 3,4% obyvateľov, čo je menej o 10 percentuálnych bodov ako podiel obyvateľov bez vyznania na Slovensku (13,4%). Najväčší podiel obyvateľov bez vyznania je v okrese Humenné (4,7%) a najmenej obyvateľov bez vyznania je v okrese Stropkov (1,9%).

Štruktúra obyvateľstva podľa vierovyznania v okresoch sledovaného regiónu v roku 2011 (v %)

Územie (kraj, okres)	Vierovyznanie						
	rímsko katolícka	grécko katolícka	pravo slávna	evanjelická aug.	Jehovovi svedkovia	bez vyznania	iná a nezistené
Bardejov	57,7	18,0	5,3	8,9	0,2	2,8	7,1
Humenné	64,9	16,4	3,3	0,6	0,3	4,7	9,8
Kežmarok	79,1	2,5	0,3	2,3	0,4	4,5	10,9
Medzilaborce	7,3	50,4	27,2	0,4	1,1	2,7	10,9
Snina	47,2	20,2	20,0	0,3	0,9	3,4	8,0
Stará Ľubovňa	59,8	29,2	1,7	0,5	0,1	2,3	6,4
Stropkov	44,7	38,4	6,5	0,5	0,1	1,9	8,0
Svidník	28,7	33,8	19,2	6,3	0,7	2,7	8,6
Región spolu	57,2	20,2	7,0	3,1	0,4	3,4	8,7

Zdroj údajov: SODB 2011, Štatistický úrad SR

Sakrálné kultúrne pamiatky

V pohraničných okresoch Prešovského kraja sa nachádza množstvo sakrálnych kultúrnych pamiatok, ktoré sú evidované v Registri národných kultúrnych pamiatok Slovenska (2017) a niektoré z nich sú pamiatkami UNESCO (Svetové dedičstvo, 2017).

Jedinečnosť sakrálnych kultúrnych pamiatok na území pohraničných okresov Prešovského kraja potvrdzuje zaradenie niektorých z nich do zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO (Svetové dedičstvo 2017). Ak by ste navštívili sever východného Slovenska v smere západ - východ, tak sakrálné kultúrne pamiatky UNESCO sú nasledovné:

- V okrese Kežmarok, priamo v okresnom meste Kežmarok, sa nachádza evanjelický drevený barokový kostol z roku 1717, v zozname kultúrneho dedičstva UNESCO od roku 2008.

Obrázok č. 1 Evanjelický drevený kostol v Kežmarku

Zdroj: Vlastný zdroj

- V okrese Bardejov je historické námestie mesta Bardejov kultúrnou pamiatkou UNESCO od roku 2000. Dominantou námestia je rímskokatolícky gotický farský kostol, bazilika sv. Egídia z roku 1427. Pred bazilikou minor. sv. Egídia stojí neskorobaroková socha sv. Floriána, patróna hasičov. K historickému námestiu patrí rímskokatolícky kostol sv. Jána Krstiteľa (po r. 1460) a kláštor františkánov, evanjelický kostol a. v., sv. Cyrila a Metóda, r. 1798-1808 a gréckokatolícky chrám sv. Petra a Pavla, 1901-1903. Ďalšou významnou sakrálnou kultúrnou pamiatkou svetového kultúrneho dedičstva UNESCO je Židovské Suburbium – súbor vzácných židovských pamiatok, ktoré sa rozprestierajú okolo starej synagógy z roku 1836.
- V okrese Bardejov sa nachádza v obci Hervartov drevený gotický kostol rímskokatolíckej cirkvi sv. Františka z Assisi, r. 1593-1596, v zozname kultúrneho dedičstva od roku 2008.

Obrázok č. 2 Rímskokatolícky gotický kostol sv. Egídia v meste Bardejov

Zdroj: Vlastný zdroj

Obrázok č. 3 Socha sv. Floriána pred bazilikou sv. Egídia v Bardejove

Zdroj: Vlastný zdroj

Obrázok č. 4 Židovské Suburbium v Bardejove

Zdroj: Vlastný zdroj

Obrázok č. 5 Drevený gotický kostol rímskokatolíckej cirkvi sv. Františka z Assisi v obci Hervartov

Zdroj: Vlastný zdroj

- V tradične rusínskych obciach okresu Svidník sa nachádzajú drevené kostoly, z ktorých sa v roku 2008 stali kultúrnym dedičstvom UNESCO gréckokatolícke drevené kostoly: chrám sv. Mikuláša (Bazila) z roku 1658 v obci Bodružal a chrám sv. Michala z roku 1742 v obci Ladomirová.

Obrázok č. 6 Gréckokatolícky chrám sv. Mikuláša (Bazila) v obci Bodružal

Zdroj: Vlastný zdroj

Obrázok č. 7 Gréckokatolícky chrám sv. Michala v obci Ladomirova

Zdroj: Vlastný zdroj

Ojedinelosť drevených kostolíkov, ktoré sú kultúrnym dedičstvom UNESCO (Bodružal, Ladomirová) i ostatných drevených kostolíkov, spočíva v ich technológii a architektúre výstavby ľudového staviteľstva, patria k prejavom ľudovej kultúry, formovanej pod vplyvom východného náboženského ritu. Väčšina chrámov (cerkvi) je vo vlastníctve gréckokatolíckej cirkvi, až na jeden drevený kostol rímskokatolíckej cirkvi v obci Hraničné (okres Stará Ľubovňa) a 2 chrámy vo vlastníctve pravoslávnej cirkvi (Medvedie v okrese Svidník, Ruský Potok v okrese Snina). Okrem obce Hraničné v okrese Stará Ľubovňa (v obci Hraničné je až 97,4% obyvateľov slovenskej národnosti) nachádzajú sa drevené kostolíky v obciach s prevažným podielom obyvateľov rusínskej, či ukrajinskej národnosti okresov Bardejov, Humenné, Svidník, Stropkov, Snina. Sú nasledovné:

- Okres Stará Ľubovňa – obec Hraničné (r.k. kostol Nepoškvrneného počatia P.M., r. 1785).
- Okres Bardejov – obec Frička (gr. k. chrám sv. Michala, 1829, ľudové staviteľstvo), obec Jedlinka (gr. k. chrám gr. Panny Márie Ochrankyne, 1763, barok), obec Kožany (gr. k. chrám stretnutia Pána so Simeonom, 1760, ľudové staviteľstvo), obec Krivé (gr. k. chrám sv. Lukáša, 1826, ľudové staviteľstvo), obec Lukov (gr. k. chrám sv. Kozmu a Damiána, 1708, barok), obec Tročany (gr. k. chrám sv. Lukáša, 1739, ľudové staviteľstvo), Varadka (gr. k. chrám P.M. Ochrankyne, 1924, ľudové staviteľstvo), Vyšná Polianka (gr. k. chrám sv. Paraskevy, 1919, ľudové staviteľstvo).

Obrázok č. 8 Gréckokatolícky chrám sv. Lukáša v obci Tročany

Zdroj: Vlastný zdroj

- Okres Svidník – obec Dobroslava (gr. k. chrám sv. Paraskevy, 1705), obec Hunkovce (gr. k. chrám Panny Márie Ochrankyne, 1. pol. 18. st.), obec Korejovce (gr. k. chrám P.M. Ochrankyne, 1761-64), obec Krajné Čierne (gr. k. chrám sv. Bazila, 1. pol. 18. st.), obec Medvedie (prav. chrám sv. Demetera, 1903), obec Miroľa (gr. k. chrám P.M. Ochrankyne, 1746), obec Nižný Komárnik (gr. k. chrám P.M. Ochrankyne, 1938), obec Šemetkovce (gr. k. chrám sv. Michala, 1752), Vyšný Komárnik (gr. k. chrám sv. Kozmu a Damiána, 1924).

Obrázok č. 9 Gréckokatolícky chrám Panny Márie Ochrankyne v obci Hunkovce

Zdroj: Vlastný zdroj

- Okres Stropkov – obec Potoky (gr. k. chrám sv. Paraskevyy, 1. pol 18., ľudové stavitel'stvo).
- Okres Humenné – mesto Humenné – muzeálna expozícia ľudovej architektúry (gr. k. chrám sv. archanjela Michaela z roku 1745, pôvodne v obci Nová Sedlica).
- Okres Snina – obec Hrabová Roztoka (gr. k. chrám sv. Bazila Veľkého, 50. roky 18 st., ľudové stavitel'stvo), obec Jalová (gr. k. chrám sv. Juraja, 1792), obec Kalná Roztoka (gr. k. chrám sv. Jána Krstiteľa, 1750), obec Ruský Potok (bývalý gr. k., teraz prav. chrám sv. Michala, 1740), obec Šmigovec (gr. k. chrám Nanebovstúpenia Pána, 1775), obec Topoľa (gr. k. chrám sv. Michala, 2. pol. 17. st.), obec Uličské Krivé (gr. k. chrám sv. Michala, barok, 1718)

Obrázok č. 10 Pravoslávny chrám sv. Michala v obci Ruský Potok

Zdroj: Vlastný zdroj

Obrázok č. 11 Gréckokatolícky chrám sv. Jána Krstiteľa v obci Kalná Roztoka

Zdroj: Vlastný zdroj

Obrázok č. 12. Gréckokatolícky chrám sv. Michala v obci Topoľa

Zdroj: Vlastný zdroj

K najstarším sakrálnym kultúrnym pamiatkam severu východného Slovenska patria kostoly, fary, kaplnky v štýle ranej gotiky, gotiky a neskorej gotiky predovšetkým v obciach a mestách okresov Kežmarok, Stará Ľubovňa a Bardejov.

Zhrnutie

Priestor skúmaného regiónu je mimo dosahu a vplyvu aglomerácií metropolitného celoeurópskeho významu, navyše susedí s najslabšie rozvinutými regiónmi susedných krajín (predovšetkým Poľsko, Ukrajina, relatívne blízko aj Maďarsko.). To je aj jedným z dôvodov chýbajúcich rozvojových impulzov predovšetkým v periférnych oblastiach územia. Hlavné ekonomické toky sú v prevažnej miere sústredené okolo dopravných systémov a významných vodných tokov. Pre ďalší vývoj štruktúr osídlenia bude dôležitý rozvoj prihraničných lokalít pozdĺž hraníc s Poľskom a Ukrajinou.

Možno sledovať postupný pokles v rámci prirodzeného pohybu obyvateľstva, ktorý nachádza svoj odraz v zmenšovaní podielu mladej populácie a náraste podielu starších vekových skupín obyvateľov. Dôsledkom takéhoto vývoja je zhoršenie vekovej štruktúry obyvateľstva, s čím súvisí pokles reprodukčných schopností populácie (v súlade s celoslovenskými i európskymi trendami). Na starnutie populácie v okresoch predmetného územia a zhoršovanie jej reprodukčnej funkcie má výrazný vplyv aj negatívna migračná bilancia, najmä odchod obyvateľstva v produktívnom veku kvôli nevyhovujúcim pracovným podmienkam v kraji (čím sa kraj stáva zásobárňou pracovnej sily pre ostatné kraje Slovenska, prípadne zahraničie). Aj v ďalšom období sa predpokladá postupné starnutie nie len celkového obyvateľstva, ale aj pracovnej sily (Prognóza pracovnej sily (ekonomicky aktívneho obyvateľstva) v krajoch Slovenskej republiky, Výskumné demografické centrum v Bratislave, 2006). Nepriaznivé migračné trendy by čiastočne mohla upraviť migrácia z Ukrajiny (pri splnení určitých podmienok), predovšetkým obyvateľov s vyšším vzdelaním, čo by čiastočne mohlo nahrádzať odliv mladšieho obyvateľstva s vyšším vzdelaním za prácou do iných regiónov Slovenska.

Vzhľadom na pretrvávajúci trend migračného úbytku obyvateľstva je potrebné zamerať ďalší rozvoj na podporu mladých ľudí a ich zotrvanie a stabilizáciu v regióne, na rodinné štátne politiky a programy a tvorbu nových pracovných miest pre udržanie produktívneho obyvateľstva v regióne.

Národnostná štruktúra obyvateľov pohraničných okresov Prešovského kraja podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov na Slovensku v roku 2011, v porovnaní s národnostnou štruktúrou obyvateľov SR (národnosti: slovenská- 80,7%, maďarská – 8,5%, rómska – 2,0%, rusínska – 0,6%), sa vyznačuje nižším podielom obyvateľov slovenskej národnosti (79,1%) a vyšším podielom obyvateľov rusínskej (7,0%), rómskej (5,7%) a výrazne nižším podielom obyvateľov maďarskej národnosti (0,1%). „Slovenskú náboženskú scénu charakterizuje silné postavenie predovšetkým západného kresťanstva s prechodnými východnými vplyvmi a vplyvmi judaizmu“ (Majo, Šprocha 2016). Táto charakteristika nie je platná pre všetky pohraničné okresy Prešovského kraja. Štruktúra obyvateľstva podľa náboženského vyznania v pohraničných okresoch Prešovského kraja má do značnej miery súvis s etnickou štruktúrou obyvateľstva. Zjavný je vzťah medzi Rusínmi, Ukrajincami a kresťanskými náboženskými cirkvami byzantského obradu (gréckokatolícka cirkev a pravoslávna cirkev), ako aj medzi etnografickou skupinou gorálov a rímskokatolíckym náboženským vyznaním. Najvyšší podiel obyvateľov s vyznaním evanjelickej cirkvi augsburského vyznania žije v okresoch Bardejov, Svidník, Kežmarok.

Sakrálné kultúrne pamiatky okresov Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník, Stropkov, Humenné a Snina vytvárajú neopakovateľný genius loci lokalít uvedených okresov, tvorenú aj osudmi a spomienkami ľudí rôznych národností a náboženského vyznania, ktoré v nich naďalej pretrvávajú.

3.3. VÝZNAM, ZLOŽENIE A VLASTNOSTI MINERÁLNYCH VÔD VO VZŤAHU K ZDRAVIU OBYVATEĽSTVA A ROZVOJU CESTOVNÉHO RUCHU

Voda je najrozšírenejšou látkou na Zemi. Je podstatnou zložkou biosféry a má popri pôde prvoradý význam pre zabezpečenie výživy ľudstva

Vlastnosti vody

Z fyzikálneho a chemického hľadiska je voda komplikovanou zlúčeninou, ktorá sa vyznačuje množstvom senzorických vlastností (pôsobia na zmysly človeka), ale aj špeciálnych chemických a fyzikálnych vlastností, ktoré vyplývajú z elektrónovej štruktúry jej molekúl (Blaščáková a kol. 2010). Často sa označuje ako „univerzálne rozpúšťadlo“ alebo „kvapalina života“ (Dubová a Sládečková 2004).

Minerálna voda vzniká infiltráciou vadóznych vôd. Ide o vody, ktoré sa dostali do vnútra zemskej kôry vsiaknutím zo zemskej povrchu. Povrchová voda prenikajúca do zemskej kôry priepustnými horninami vyluhuje z nich rozpustné minerálne látky. Takto získava voda svoju základnú mineralizáciu, ktorá je jedným z kritérií klasifikácie minerálnych vôd. Podľa množstva rozpustených pevných látok sa rozdeľujú vody na:

- *obyčajné* (jednoduché) - s celkovou mineralizáciou do 1000 mg v jednom litri;
- *minerálne* - s nízkou mineralizáciou od 1000 do 5000 mg/l, so strednou mineralizáciou od 5000 do 15 000 mg/l, s vysokou mineralizáciou nad 15 000 mg/l.

Význam vody pre zdravie človeka

Voda v prírodnom prostredí je silou, ktorá podmieňuje život. Minerálne vody sa odjakživa pokladali za zázračné, pretože majú schopnosť liečiť choroby a prinavracajú zdravie.

Zdravie predstavuje optimálny funkčný stav živého systému v komplexe jeho aktívnych a reaktívnych životných prejavov. Toto optimum možných životných prejavov je rozdielne u jednotlivých druhov a v rámci druhov u populácií, pohlaví, individuí, resp. v jednotlivých štádiách individuálneho vývinu. Svetová zdravotnícka organizácia definuje zdravie ako „stav kompletnej fyzickej, duševnej a sociálnej pohody a nielen ako stav neprítomnosti choroby a slabosti. Zdravie je telesné, duševné a sociálne blaho. Je to opak choroby, nielen jej neprítomnosť alebo poruchy funkcie. Zdravie je forma existencie organizmu, ktorá sa buď vylučuje s chorobou alebo prechádza do choroby. Na základe uvedeného zdravie nie je trvalý a nepremenný stav. Ide o dynamický proces, ktorý vychádza zo sústavného vzájomného pôsobenia organizmu na prostredie a naopak, vedie k maximálnemu rozvoju daných možností organizmu a prostredia, je to schopnosť vyvážiť zmeny vonkajšieho prostredia. Zmierňuje stupnicu nárokov na prostredie. Pod nárokmi prostredia sa rozumejú extrémne, teplotné, tlakové a iné výkyvy vonkajšieho prostredia, zdravie je v tomto kontexte schopnosť organizmu adaptovať sa na toto vonkajšie prostredie. Vonkajšie prostredie a interakciu organizmu s ním analyzujeme z fyzikálneho, chemického, biologického a psychického aspektu, ktorý je potrebné chápať v dimenziách objektivity a subjektivity, kvality a kvantity. Význam zdravia pre jedinca a spoločnosť je veľký. V zdravej spoločnosti sa môže vyvíjať zdravý jedinec a zdraví jedinci tvoria zdravú spoločnosť.

V problematike zdravia regiónov rezonuje Iniciatíva „Zdravé regióny“. Poslaním iniciatívy „Zdravé Regióny“ je podpora nasledovných aktivít:

1. Tvorba regionálnych politík zdravia
2. Budovanie regionálnych kompetentností a kapacít v oblasti rozvoja zdravia
3. Proces regionálnej integrácie zdravotných a sociálnych služieb
4. Rozvoj regionálnej verejnej správy a verejných služieb v starostlivosti o zdravie
5. Participácia regionálnej profesnej samosprávy na verejnej správe a rozvoji zdravotných a sociálnych služieb
6. Investícia do regionálnych zdravotných a sociálnych služieb a rozvoja súvisiacej lokálnej ekonomiky
7. Zvýšenie regionálnych kompetencií a objemu prostriedkov v prospech regionálneho rozvoja zdravia
8. Prenos poznatkov do plánovania a výkonu regionálnych politík zdravia s cieľom zvýšenia schopnosti dosahovať výsledky a zmeny na regionálnej úrovni.

Regionálne platformy „Zdravý región“ slúžia na spoluprácu regionálnych skupín a inštitúcií pre dosahovanie spoločných cieľov a sú koordinované a podporované iniciatívou „Zdravé regióny“.

Hlavnými oslovenými účastníkmi platformy sú vyššie územné celky, mestá v regióne, regionálne komory zdravotníckych pracovníkov, ďalší regionálni reprezentanti zdravotníckych pracovníkov a poskytovateľov ako aj ďalšie partnerské organizácie v regióne. Spolupráca regionálnej iniciatívy sa uskutočňuje prostredníctvom projektov. V súčasnosti regionálne iniciatívy spolupracujú prostredníctvom nasledovných projektov:

- Regionálna Politika Zdravia.
- Regionálny Masterplán zdravotných a sociálnych služieb (Zdravé regióny 2016).

Minerálne a liečivé bohatstvo vôd Slovenskej republiky

Slovenská republika je krajina, ktorá sa radí množstvom, výdatnosťou a chemickým zložením minerálnych vôd medzi najvýznamnejšie štáty sveta. V súčasnosti je na jeho území evidovaných 1626 zdrojov minerálnych a termálnych vôd s rôznym chemickým zložením, výdatnosťou i teplotou. Niektoré sa využívajú pre balneologické účely, ale aj pre komerčné účely, ako prírodné minerálne vody. Existuje však veľké množstvo zdrojov takýchto vôd, ktoré sa javia ako potenciálne zdroje pre ďalšie využitie z uvedeného pohľadu.

Zdroje minerálnych vôd východného Slovenska sa vyskytujú prevažne v oblasti paleogénneho flyšu (Bardejovské kúpele, Cigeľka a ďalšie). Najvýznamnejšie zdroje minerálnych vôd z hľadiska výdatnosti sú viazané na karbonáty mezozoika (Vyšné Ružbachy, Vrbov, Baldovce, Lipovce). Časť minerálnych vôd vyteká aj v oblasti neogénnych nížin (Herľany, Byšta, Veľaty a iné). V tejto oblasti je zaregistrovaných 333 výverov minerálnych vôd s rôznym chemickým zložením, najviac rozšírené sú studené minerálne vody uhličité a sírne. Najbohatšie okresy na výskyt minerálnych vôd sú Prešov a Bardejov, resp. severná časť

východného Slovenska (Franko a Melioris 2000). Spôsob výstupu minerálnych vôd na zemský povrch sa deje za pomoci prameňov a závisí predovšetkým od geologickej stavby územia ich výskytu. Ak má minerálne voda blahodárny účinok na ľudský organizmus označuje sa ako liečivá a jej prameň ako prameň liečivý. Najväčšia koncentrácia prameňov minerálnych vôd sa vyskytuje na miestach najživších tektonických pohybov. Tektonické zlomy, pukliny a celé porušené pásma hornín umožňujú minerálnym vodám priamo vystupovať na povrch. Minerálne vody sú viazané na všetky uvedené pásma, pre ktoré sú charakteristické pestré geologické pomery, čo sa odráža nielen v množstve minerálnych vôd, ale aj v bohatosti ich typov.

Rozloženie prameňov na území našej republiky je nerovnomerné, najväčšiu hustotu dosahujú v páse tiahnucom sa od Bardejova a Prešova cez Popradskú kotlinu, Liptov, Turiec, Strážovské vrchy až po Trenčín. Zatiaľ čo minerálna voda v horských a podhorských oblastiach sa na zemský povrch dostáva prirodzenými vývermi, v nížinných oblastiach prevažujú hydrogeologické vrty.

Minerálne a termálne vody sa dostali do povedomia ľudí už v dávnej minulosti. Hojnosť ich výskytu a možnosti liečebného a technického využitia postavili Slovensko do popredia európskeho záujmu už v stredoveku. Podľa kvality a charakteristických vlastností dostávali pramene názvy, ktoré sa neskôr objavili v prvých písomnostiach. Pramene s termálnou vodou nad 25°C sú na Slovensku oveľa menej rozšírené ako studené. Málokterá oblasť našej krajiny oplýva bohatstvom toľkých prameňov liečivých a minerálnych vôd ako severovýchodné Slovensko. Na tomto území je sústredené množstvo zdrojov minerálnych vôd, z ktorých väčší počet nie je využívaný či už pre účely balneológie alebo plniarenstva (Jetel a Tometz 2002).

Vodstvo ako faktor rozvoja cestovného ruchu

Povrchové a podzemné vody podmieňujú využitie krajiny pre cestovný ruch, oživujú krajinu a pôsobia ako kladný prvok v nej (v závislosti od kvality vodných zdrojov).

Hamarnehová (2008) uvádza, že miera významu vodstva pre rozvoj cestovného ruchu je rôzna, hodnotí sa atraktivita, mohutnosť a využiteľnosť pre cestovný ruch.

Na intenzitu využívania povrchových vôd má vplyv ich geografická poloha. Rozvoj dlhodobej rekreácie a turistiky s pomerne vyrovnaným ročným priebehom návštevnosti podmieňujú minerálne pramene, hlavne termálne (Toušek a kol. 2008).

Hodnotu povrchových vôd tvorí nasledujúca skupina komponentov, podľa ktorých sa posudzuje miera atraktivity vodného zdroja pre cestovný ruch: teplota vody, čistota vody, estetické faktory, priehľadnosť a farba, kvalita pobrežia a pod. (Hamarnehová 2008).

Podzemné vody podľa Kopša (1992) vplývajú na využívanie krajiny v okolí miest svojho výstupu na povrch – prameňov. Na koncentracii cestovného ruchu sa podieľajú v priamej závislosti od mineralizácie a liečebných účinkov prameňov.

Podzemné vody majú v cestovnom ruchu významné postavenie. Vďaka schopnosti absorbovať rozpustné minerálne látky, vyvierajú na zemský povrch mineralizované s prímiesou oxidu (najmä oxidu uhličitého – kyselka), často teplé až horúce vody. Majú priaznivé účinky na ľudský organizmus. Už v minulosti vznikali pri významných prameňoch kúpeľné strediská, ktoré sú aj dnes významnými destináciami cestovného ruchu (Novacká 2010).

Mariot (1983) uvádza, že najatraktívnejšie a najintenzívnejšie vplývajú na využitie krajiny z hľadiska cestovného termálne minerálne pramene s balneologickými účinkami, atraktívne sú aj minerálne pramene s liečivými účinkami (tabuľka 1). Menšie lokalizačné vplyvy majú pramene s neliečivou vodou. Podobne aj termálne vývery neliečivých vôd pozitívne ovplyvňujú potenciál krajiny pre cestovný ruch a prispievajú k formovaniu zariadení voľného cestovného ruchu. Pramene obyčajnej či slabo mineralizovanej vody môžu ovplyvniť intenzitu cestovného ruchu atraktivitou svojho výveru – gejzíry, vyvieracky a pod. Jednotlivé pramene minerálnych a termálnych vôd sú bližšie charakterizované v kapitole zameranej na význam podzemných vôd a prameňov.

Tabuľka 1: Kúpele v skúmanom území podľa indikácii a prírodného zdroja (Upravené podľa Matlovičová , Kolesárová a Židová 2013)

Kúpeľné strediská	Indikácie	Minerálny alebo termálny prameň
Vyšné Ružbachy	onkologické ochorenia, choroby obehovej sústavy, choroby tráviacej sústavy, metabolické ochorenia, choroby vylučovacej sústavy, ochorenia pohybového ústrojenstva, duševné choroby, ženské choroby, choroby z povolania	Termálny prameň Izabela – prírodná liečivá voda, stredne mineralizovaná, hydrogenuhličitanová, vápenato-horečnatá, slabo kyslá, vlažná, hypotonická, celková mineralizácia 2318 mg.l ⁻¹ , CO ₂ – 1200 mg.l ⁻¹ , teplota do 23°C, výdatnosť 20 l/sec. Prameň Jozef - prírodná liečivá voda, stredne mineralizovaná, uhličitá, vápenato-horečnatá, so zvýšeným obsahom vápnika, horčíka a fluóru, slabo kyslá, studená, celková mineralizácia 2507 mg.l ⁻¹ , CO ₂ – 1470 mg.l ⁻¹ , teplota 19°C. Okrem hlavného prameňa vyvierajú liečivé vody aj v ďalších 14 prameňoch.
Červený Kláštor	kožné choroby, duševné choroby, netuberkulózne choroby dýchacích ciest, choroby z poruchy látkovej výmeny a žliaz s vnútornou sekréciou, onkologické choroby, choroby z povolania,	Smerdžonka - studená, slabo alkalická, hypotonická, stredne mineralizovaná prírodná liečivá voda, s obsahom minerálnych látok a solí - Na, Mg, Ca a obsahom sulfátu 11 mg/l. Celková mineralizácia je 1172 mg/l.
Eubovnianske kúpele	choroby tráviacej sústavy, kardiovaskulárne ochorenia,	Minerálna voda Eubovnianka je magnéziovo-kalcitovo-hydrogén-uhličitanového typu, slabo mineralizovaná, uhličitá. V danej oblasti nachádza 5 prameňov uhličitých minerálnych vôd. Tri z nich - prameň Alfréd, Mária a Nový prameň sú v súčasnosti zanedbané. Využívajú sa pramene Andrej a Amália, ktoré slúžia pre pitné účely. Ich celková výdatnosť dosahuje 0,2 l.s ⁻¹ . Najväčšiu výdatnosť má prameň Andrej a to 0,1 l.s ⁻¹ .
Bardejovské kúpele	onkologické ochorenia, choroby obehovej sústavy, choroby tráviacej sústavy, choroby z poruchy látkovej výmeny a žliaz s vnútornou sekréciou, choroby obličiek a vylučovacích ciest, ženské choroby, choroby z povolania, choroby pohybového ústrojenstva, nervové ochorenia, netuberkulózne choroby dýchacích ciest	Prírodná-liečivá voda, slabo až stredne mineralizovaná, hydrogén uhličitanovo-chloridová, sodná, železitá, uhličitá, studená, hypotonická, so zvýšeným obsahom kyseliny boritej. Celková mineralizácia sa pohybuje od 1600 mg/l do 9400 mg/l - CO ₂ - 2200-3800 mg/l, - teplota: 7-10°C. Prameň Herkules – obsahom miner. látok a kyslíčnika uhličitého ho zaradzujeme k najsilnejším na Slovensku. Osvedčil sa pri ochoreniach žalúdka, dvanástnika, chorobách dýchacích ciest a pri cukrovke. Hlavný prameň – je kyslého charakteru, používa sa pri chorobách žalúdka, dvanástnika, pečene, pri poruchách a tvorbe krvi, nedostatku žalúdočnej šťavy. Lekársky prameň – je alkalického povahy, vysoko mineralizovaný, používa sa pri chorobách žalúdka, dvanástnika s prebytkom žalúdočnej šťavy, na inhalovanie pri

		<p>chronickom zápale priedušiek, liečení astmy a pri zápaloch horných dýchacích ciest.</p> <p>Prameň Alžbeta – má malý obsah sodíka, osvedčil sa pri liečbe ochoreni pečene.</p> <p>Prameň Klára – voda je železnatá, uhličítá so stopami sírovodíka, používa sa na inhalácie a choroby dýchacích ciest a reumatizmu.</p> <p>Prameň Napoleon - hydrouhličitanová, chloridová, sodná, železnatá, uhličítá so zvýšeným obsahom kyseliny boritej. Používa sa na liečenie chorôb žlčových ciest, kolitídy a na liečenie chronických ochoreni pečene.</p> <p>Prameň Anna - voda je hydrouhličitanová, chloridová, sodná so zvýšeným obsahom kyseliny metabolitej. Používa sa na žalúdočnej dyspepsie, chronických chorôb hodných dýchacích ciest a slinivky brušnej.</p> <p>Kolonádny prameň - osvedčil sa pri liečbe anémie, deficite žalúdočnej kyseliny a zápaloch žalúdka.</p>
--	--	---

Slovenské kúpeľníctvo prekonalo niekoľko zlomových momentov vo svojom vývoji. Vývoj v posledných rokoch priniesol niekoľko nových výziev. V marketingovej stratégii rozvoja cestovného ruchu Slovenskej republiky sa uvádzajú štyri hlavné ciele pre stanovené obdobie:

- maximalizácia ekonomických prínosov z cestovného ruchu pre národné hospodárstvo;
- kontinuálny rast účasti na domácom cestovnom ruchu;
- posilnenie pozície značky Slovenska a jasnejšej identifikácie Slovenska ako dovolenkovej destinácie ponúkajúcej konkurencieschopný produkt.

Pozícia značky Slovenské kúpele nás naplňajú nádejou, že sme na dobrej ceste v budovaní silného a do budúcnosti aj stabilného odvetvia cestovného ruchu, ktoré by si na základe svojho potenciálu a existujúcich reálnych možností využitia zaslúžilo väčšiu pozornosť verejnoprávnych a súkromných podnikateľských subjektov.

Zdravé životné prostredie je základným predpokladom ľudského zdravia a duševnej pohody. Zachovanie prírody sa zabezpečuje ochranou a šetrným využívaním prírodných zdrojov.

Kvalita minerálnych prameňov poukazuje na jedinečné prírodné bohatstvo, ktorým disponuje región severovýchodného Slovenska a tvorí jeden z pilierov rozvoja cestovného ruchu. O veľké prírodné bohatstvo a dedičstvo by sme sa mali starať, chrániť ho a využívať tak, aby z neho mali úžitok aj ďalšie generácie. Rozvoj cestovného ruchu založeného na poznávaní a využívaní minerálnych prameňov môže byť prínosom pre jednotlivé obce a tiež pri budovaní medzinárodných vzťahov a vzájomnej spolupráce.

4.1. PRIESTOROVÁ ANALÝZA SIETE ZÁKLADNÝCH A STREDNÝCH ŠKÔL

Úvod

Školy sú súčasťou vzdelávacieho systému a ako také predstavujú jednu z mála inštitúcií, s ktorou prichádza do kontaktu takmer každý človek vo svojom živote. Rozvoj školskej siete závisí od rôznych faktorov – školská legislatíva, financovanie škôl, demografický vývoj a pod. Táto sieť predstavuje jeden zo základných prvkov infraštruktúry v rámci daného územia a jej kvantita aj kvalita môže ovplyvniť rozvoj daného regiónu. Základné školy sú najrozšírenejším a najčastejšie sa vyskytujúcim druhom škôl. Ich rozmiestnenie je do značnej miery podmienené štátnou politikou, najmä financovaním z verejného rozpočtu (Kučerová 2012). Vzhľadom na povinnú školskú dochádzku by okrem kvality poskytovaného vzdelania mala byť zohľadňovaná aj jej dostupnosť vo vzťahu k miestu bydliska žiakov. Sieť stredných škôl by sa mala odvíjať nielen od demografickej situácie v regióne, ale aj od možnosti uplatnenia absolventov na trhu práce.

Metodika a dáta

V analýze vývoja a priestorovej distribúcie základných a stredných škôl v predmetnom regióne sme vychádzali z voľne dostupných údajov Centra vedecko-technických informácií Ministerstva školstva SR, a to zo Štatistickej

ročenkách, Registrov a Analýz, prognóz a štúdií. Ďalším zdrojom boli údaje Štatistického úradu SR z databázy Datacube. Ako doplňujúci zdroj informácií sme využívali webové stránky jednotlivých škôl lokalizovaných v regióne. Pri výbere údajov sme sa zamerali na porovnateľné kvantitatívne ukazovatele (počet škôl, počet žiakov, počet tried, počet učiteľov) k aktuálnemu školskému roku, resp. predchádzajúcemu roku a na dostupné časové rady.

Školský vzdelávací systém na Slovensku

Súčasný vzdelávací systém je výsledkom historického vývoja a tradícií školstva na Slovensku. Zásadným spôsobom ho ovplyvnili politicko-spoločenské a sociálno-ekonomické zmeny v spoločnosti po roku 1989. Vyžiadali si aj transformáciu vzdelávacieho systému, ktorá prebiehala postupne. Bolo vypracovaných niekoľko koncepcií rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy z rôznym dopadom na výkon školskej politiky. Významnejšie zmeny v školskom systéme sa začali realizovať v roku 2003, ktoré boli premietnuté do príslušnej legislatívy. V roku 2008 bol prijatý nový školský zákon o výchove a vzdelávaní, ktorý priniesol zásadnú zmenu v modernizácii obsahu vzdelávania aj v organizácii škôl.⁴ Sústava škôl a školských zariadení, nadväznosť jednotlivých stupňov a im odpovedajúcim druhom škôl je na obr. 1.

Jednotlivé druhy škôl (okrem materskej a jazykovej) sa ďalej členia na typy. Tie vyjadrujú, na aký odbor vzdelávania je škola zameraná, organizáciu školy, príp. špecifiká žiakov, pre ktorých je vzdelávanie určené. Objektom našej analýzy sú základné školy, gymnáziá a stredné odborné školy.

Obr. 1 Sústava škôl a školských zariadení na Slovensku

Zdroj: http://www.cvtisr.sk/buxus/docs/JH/Schema_S-SZ17v.pdf

Analýza siete základných škôl

Sieť základných škôl ako poskytovateľ primárneho a nižšieho sekundárneho stupňa vzdelávania je v predmetom území dobre rozvinutá. Vývoj aj priestorová distribúcia po roku 1989 je podmienená legislatívnymi zmenami (zriaďovanie cirkevných a súkromných škôl, presuny kompetencií na samosprávu) a vývojom demografickej krivky, ktorá sa premieta do kvantitatívnych ukazovateľov o stave základných škôl.

Počet základných škôl v rámci Slovenska po roku 1990 rástol až do roku 1996, kedy dosiahol svoje maximum (Lauko et al 2011). V porovnaní s tým sa vývoj v počte základných škôl v skúmanom území líšil najmä z časového hľadiska. V porovnaní so slovenským priemerom sa obdobie kulminácie počtu škôl oneskorilo o 2-3 roky.

Graf 1. Vývoj počtu neplnoorganizovaných škôl (1.-4. roč.)

Zdroj: Štatistický úrad SR (www.statistics.sk)

Celkovo sa počet neplnoorganizovaných škôl v predmetnom regióne v období 1996-2016 znížil o viac ako 30% (graf 1). Zanikli najmä školy vo vidieckych obciach, v ktorých poklesol počet detí v dôsledku negatívneho demografického vývoja a nedostatku finančných prostriedkov na prevádzku škôl (model financovania škôl podľa počtu žiakov). Najvýraznejšie sa táto situácia prejavila v sieti škôl v okresoch Humenné a Snina, kde sa počet škôl zredukoval o viac ako 50%. Pokles počtu škôl sa odzrkadlil aj vo vývoji počtu žiakov.

Vývoj počtu škôl v predmetnom regióne sa v období 1996-2016 znížil o takmer 20%. Kým v sieti neplnoorganizovaných škôl sa tento vývoj prejavil dosť výrazným kontinuálnym poklesom, počet plnoorganizovaných škôl rástol až do roku 2005, kedy dosiahol svoj vrchol a následne veľmi miernym tempom klesal na súčasnú hodnotu 100 škôl (graf 2).

Graf 2 Vývoj počtu škôl

Zdroj: Štatistický úrad SR (www.statistics.sk)

⁴ Najvýznamnejšie zákony prijaté v tomto období: zákon o štátnej správe v školstve a školskej samospráve (zákon č. 596/2003 Z. z.), o financovaní základných a stredných škôl a školských zariadení (zákon č. 597/2003 Z. z.), o výchove a vzdelávaní – školský zákon (zákon č. 245/2008 Z. z.), o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch (zákon č. 317/2009 Z. z.), zákon o celoživotnom vzdelávaní (zákon č. 568/2009 Z. z.), zákon o odbornom vzdelávaní a príprave (zákon č. 184/2009 Z. z.).

Spoločným znakom rozmiestnenia základných škôl je prevaha vidieckych škôl (151 škôl), ktorých podiel na celkovom počte škôl predstavuje až 75%. Výnimkou je okres Medzilaborce s 3 školami, z toho len 1 vo vidieckej obci (Radvaň nad Laborcom). V každom okresnom meste sú lokalizované aspoň 2 školy.

Tab. 1 Vybrané ukazovatele štátnych základných škôl k 15.9.2016 – počet škôl, tried a žiakov

Okres	Počet škôl			Počet tried			Počet žiakov			
	spolu	v tom s ročníkom		spolu	v tom ročník		spolu	z toho dievčatá	v ročníku 1. - 4.*	v ročníku 5. - 9.
		len 1. - 4.	1. - 9.		1. - 4.*	5. - 9.				
Bardejov	54	39	15	360	195	165	6 438	3 178	3 038	3 400
Humenné	30	14	16	236	112	124	4 294	2 071	2 045	2 249
Kežmarok	29	10	19	417	230	187	8 200	4 026	4 322	3 878
Medzilaborce	3	0	3	43	20	23	750	335	339	411
Snina	13	2	11	139	64	75	2 286	1 148	1 047	1 239
Stará Ľubovňa	27	8	19	272	142	130	4 714	2 312	2 399	2 315
Stropkov	12	6	6	90	45	45	1 450	727	684	766
Svidník	19	8	11	149	72	77	2 570	1 261	1 164	1 406
SPOLU	187	87	100	1 706	880	826	30 702	15 058	15 038	15 664
Prešovský kraj	374	199	175	3 728	1 975	1 753	69 051	33 685	34 620	34 431

* vrátane tried v nultom ročníku

Zdroj: CVTI SR

V roku 2016 bolo v predmetnom území 187 štátnych, 12 cirkevných a 1 súkromná základná škola. Jediná súkromná základná škola sa nachádza v meste Giraltovce v okrese Svidník. Je to plnoorganizovaná škola, ktorá má okolo 200 žiakov (198 v roku 2016). Celkovo sa v predmetnom regióne nachádzalo 200 škôl (s 1843 triedami), čo predstavuje takmer polovicu všetkých základných škôl v PSK. Vývoj počtu škôl má klesajúcu tendenciu – v porovnaní s rokom 2015 boli zrušené 3 školy (po jednej v okresoch Medzilaborce, Stropkov a Stará Ľubovňa). Počet tried sa však v porovnaní oboch rokov mierne zvýšil (o 9 tried). V školách učilo 2 320 učiteľov na plný úväzok (46% z počtu učiteľov v PSK) a 483 učiteľov na kratší čas (48% z tejto skupiny učiteľov v PSK). Aj v tomto ukazovateli bol v porovnaní s rokom 2015 zaznamenaný mierny nárast (o 11 učiteľov, pričom klesol počet učiteľov na čiastočný úväzok).

Celkový počet žiakov k 15.9. 2016 bol 33 204, čo predstavovalo 45% z celkového počtu žiakov v základných školách PSK. Na rozdiel od prevládajúceho počtu vidieckych škôl v ukazovateli počet žiakov prevládajú mestské školy - 53% žiakov sa koncentruje v 49 školách v 12 mestách regiónu. Najviac žiakov navštevuje základné školy v okrese Kežmarok (8 502 žiakov, čo tvorí viac ako 25% z celkového počtu žiakov v predmetnom regióne a 11% z počtu žiakov v PSK). Počet žiakov sa v medzoročnom porovnaní 2015-2016 zvýšil o 178.

V kontexte demografických zmien od roku 2000 a demografických prognóz do roku 2025 sa vo vývoji počtu žiakov základných škôl prejavujú fázy poklesu, stagnácie a rastu. Z hľadiska prognóz do budúcnosti je východiskom analýza referenčnej populácie pre prvý aj druhý stupeň ZŠ. Po fáze poklesu v rokoch 2000-2009 nastúpila v skupine 6-ročných detí, ktoré vstupujú do 1. ročníka, rastová fáza, ktorá by mala trvať do roku 2017. V nasledujúcom období ju vystrieda oscilačná fáza so striedaním období poklesu a rastu, takže v roku 2025 by mal počet detí na Slovensku v tomto veku klesnúť na 56 900. Počet detí vo veku žiakov 2. stupňa ZŠ (10-14 rokov) sa v období 2000-2015 znížil o 35%. Súčasná fáza rastu by sa mala udržať až do roku 2025, čím by sa celkový počet žiakov zvýšil o 10% (Herich, Urban 2017).

Vo vzťahu ku kvantitatívnym ukazovateľom školskej siete do roku 2025 možno s rastom počtu žiakov očakávať aj zvýšenie počtu tried a učiteľov.

Analýza siete stredných škôl

Z troch základných druhov stredných škôl (gymnaziá, stredné odborné školy a konzervatóriá) sa v predmetnom území nachádzajú iba gymnaziá a stredné odborné školy (SOŠ).

Vývoj siete stredných škôl v rokoch 1996-2016 možno rozdeliť do dvoch etáp. V rámci prvej etapy do roku 2008 je badaateľný postupný úbytok počtu stredných odborných škôl sprevádzaný súbežným nárastom počtu gymnazií. Bodmi kvantitatívnej kulminácie počtu SOŠ boli roky 1998 a 1999 (24 škôl), ktorý sa ale v závere tohto obdobia zredukoval na polovicu (12, resp. 13 škôl). Súviselo to s prebiehajúcou ekonomickou transformáciou a so zmenami na trhu vzdelávania.

Graf 3. Vývoj počtu stredných škôl (SOŠ a gymnazií) v období 1996-2016

Zdroj: Štatistický úrad SR (www.statistics.sk)

Na začiatku druhej etapy došlo k prudkému zvýšeniu počtu SOŠ v dôsledku likvidácie stredných odborných učilíšť a presunom veľkého počtu žiakov na SOŠ, čo sa odrazilo aj v ich viac ako 2,5-násobnom náraste. Ich podiel na celkovom počte SOŠ v PSK sa ustálil na hodnote 44%. Vzhľadom na aktuálne demografické a ekonomické súvislosti sa javí ako málo pravdepodobný scenár výrazného zahustenia existujúcej siete. Od roku 2008 po súčasnosť v štruktúre stredných škôl dominujú SOŠ, ktoré tvoria 64% z celového počtu stredných škôl a navštevuje ich 67% všetkých žiakov. Odlišným vývojom prešla sieť gymnazií. Od roku 1996 sa postupne zvyšoval počet gymnazií až na maximálnu hodnotu 19 škôl v roku 2005. Tento vývoj bol ovplyvnený vznikom najmä cirkevných a v menšej miere súkromných gymnazií, pričom sieť štátnych gymnazií ostala zachovaná. Za ostatných 10 rokov sa situácia významnejšie nezmenila. Vzhľadom na pretrvávajúci záujem o štúdium na gymnáziu a demografické prognózy v referenčných vekových skupinách sa nepredpokladajú zásadné zmeny v počte a lokalizácii gymnazií.

Graf 4. Vývoj počtu SOŠ podľa okresov v období 1996-2016

Zdroj: Štatistický úrad SR (www.statistics.sk)

Priestorové aspekty siete SOŠ súvisia s ich lokalizáciou a dostupnosťou v kontexte demografickej situácie v danom okrese. Rozmiestnenie škôl podľa okresov je nerovnomerné (graf 4). V štyroch okresoch (Humenné, Svidník, Kežmarok a Bardejov) sa koncentruje viac ako 70% škôl a 76 % žiakov regiónu. Školy sa nachádzajú vo všetkých okresných mestách a v dvoch ďalších mestách – Giraltove a Podolínece. SOŠ na Jarmočnej v Starej Ľubovni má svoje elokované pracovisko vo vidieckej obci Lomnička, ktoré navštevujú miestni rómski žiaci. Najviac SOŠ aj študentov je v okrese Humenné.

Porovnanie trendov vo vývoji počtu škôl a počtu žiakov ukazuje na istú mieru zotrvačnosti v sieti škôl. Aj napriek relatívne vysokej miere stability v počte škôl sa počet žiakov v nich od roku 2008 výrazne znižuje. Z hľadiska štruktúry zriaďovateľov jednoznačne dominujú štátne školy (zriaďovateľom je PSK), ktoré tvoria viac ako 80%, nasledujú súkromné a najmenšie zastúpenie majú cirkevné školy.

V rámci rôznych typov SOŠ je štruktúra v predmetnom regióne nasledovná: prevláda stredná odborná škola (11+3 spojené školy), nasledujú 4 typy s rovnakou početnosťou 3 – SOŠ technická, stredná priemyselná škola, hotelová akadémia, obchodná akadémia; v regióne sa nachádzajú 2 stredné zdravotnícke školy a po jednej škole sú zastúpené typy stredná umelecká škola, stredná pedagogická škola SOŠ polytechnická a SOŠ elektrotechnická. Typ SOŠ zameraný na rozvoj vidieka (napr. SOŠ poľnohospodárstva a služieb na vidieku, či SOŠ rozvoja vidieka) sa v predmetnom regióne nenachádza.

Stredné odborné školy poskytujú výchovu a vzdelávanie v študijných odboroch a učebných odboroch, ktoré sú začlenené do sústavy odborov vzdelávania. Odlišujú sa aj dĺžkou štúdia, ktorá môže byť v dennej forme štúdia 2 – 5 rokov. Externú formu štúdia s dĺžkou 1-3 roky ponúka 14 SOŠ v regióne. V štruktúre študijných odborov poskytujúcich úplné stredné odborné vzdelanie je samostatná skupina študijných odborov orientovaná na poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo a rozvoj vidieka (kód 42 a 45) so študijnými odbormi ako agropodnikanie, záhradníctvo, poľovníctvo, lesníctvo, rybárstvo, vinohradníctvo a ovocinárstvo a ďalšie. Zo škôl v regióne ponúka štúdium v tejto skupine študijných odborov iba SOŠ v Kežmarku, Kušníerska brána. Vo vzťahu k podnikaniu vo vidieckom prostredí je aj skupina študijných odborov ekonomika a organizácia, obchod a služby (kód 63 a 64), ktorá poskytuje úplné stredné odborné vzdelanie v študijných odboroch ako manažment regionálneho cestovného ruchu, služby v cestovnom ruchu, pracovník marketingu, ktoré v regióne ponúkajú Obchodná akadémia v Starej Ľubovni, SOŠ v Starej Ľubovni na Jarmočnej, SOŠ A. Warhola v Medzilaborciach, Hotelová akadémia v Kežmarku, SOŠ v Kežmarku na Garbiarskej, SOŠ technická v Humennom, Hotelová akadémia v Bardejove.

Novým trendom v ponuke vzdelávania na SOŠ je zavedenie tzv. duálneho vzdelávania, ktoré by malo prispieť k riešeniu niektorých problémov v prepojení školského vzdelávania s uplatnením na trhu práce. Táto

konceptia je založená na aktívnej participácii SOŠ so zamestnávateľmi⁵. Vzhľadom na relatívne krátky čas od uvedenia do praxe sa jej realizácia rozbehla najmä v ekonomicky najvyspelejších regiónoch Slovenska, ktoré disponovali najlepšimi podmienkami – najmä záujmom zo strany zamestnávateľov a ich ochotou podieľať sa na jej spolufinancovaní.

Tab 2. Vybrané ukazovatele stredných škôl v predmetnom území a PSK - k 15.9.2017

Škola	Vybrané ukazovatele	štátne	cirkevné	súkromné	Spolu
Gymnázia	Počet škôl	11	5	2	18
	Počet žiakov	2 845	794	187	3 826
	Počet učiteľov*	293	78	24	395
Stredné odborné školy	Počet škôl	26	2	4	32
	Počet žiakov	6 754	154	804	7 712
	Počet učiteľov*	667	36	79	782
Stredné školy spolu	Počet škôl	37	7	6	50
	Počet žiakov	9 599	948	991	11 538
	Počet učiteľov*	960	114	103	1 177
Gymnázia PSK	Počet škôl	20	12	6	38
	Počet žiakov	8 163	2 578	687	11 428
	Počet učiteľov	617	242	97	956
Stredné odborné školy PSK	Počet škôl	58	4	11	73
	Počet žiakov	17 531	574	2 194	20 299
	Počet učiteľov	1 385	111	195	1 691

* údaje sa vzťahujú k roku 2016

Zdroj: CVTI SR, Štatistický úrad SR (www.statistics.sk)

Gymnaziálne štúdium sa svojím profilom a zameraním zaraďuje k všeobecnému vzdelávaniu. Jeho cieľom je poskytnúť žiakovi priestor v rozvíjaní osobnosti, rozširovaní jeho všeobecných poznatkov získaných v základnej škole orientovaných na adaptabilnosť v bežnom živote, formovať jeho pohľad a postoj k prostrediu a okoliu, k začleneniu sa do spoločnosti na princípe humanizmu. Všeobecné vzdelávanie na gymnáziách je základnou prípravou žiakov pre štúdium na vysokých školách.

Vývoj počtu gymnázií prebiehal po roku 1989 s rôznou dynamikou. V 90. rokoch výrazne stúpol počet gymnázií, pričom sa prejavila tendencia vzniku nových gymnázií v mestách s už existujúcimi gymnáziami, čo hodnotí Slavík a Mišík (1999) ako stabilitu siete centier gymnázií vytvorenú do roku 1989.

V okresoch predmetného regiónu je lokalizovaných 18 gymnázií, z toho 11 štátnych (zriaďovateľom 9 z nich je Prešovský samosprávny kraj), 5 cirkevných a 2 súkromné. Gymnaziálne štúdium poskytujú aj ďalšie 2 spojené školy (zriaďovateľ Prešovský samosprávny kraj a mesto Spišská Stará Ves). V kontexte siete gymnázií v PSK je v sledovanom území umiestnených 47% z celkového počtu gymnázií v kraji (38 škôl).

Priestorová štruktúra gymnázií je rovnomerná – v každom okresnom meste je lokalizované minimálne 1 gymnázium, čo vytvára priaznivý predpoklad z hľadiska dostupnosti štúdia pre žiakov v danom okrese. Okrem okresných miest sa gymnázium nachádza aj v ďalších dvoch mestách – Giraltovciach a Spišskej Starej Vsi. Najviac gymnázií ako samostatných škôl je v okrese Bardejov a Humenné – po 3.

Budúci vývoj siete stredných škôl sa odvíja od demografického vývoja v predmetnom regióne. Vo výhľade do roku 2024 sa predpokladá nárast počtu detí v referenčnej skupine pre tento stupeň škôl o 43% v porovnaní so stavom v roku 2016. Z hľadiska okresov v predmetnom území sa očakáva najdynamickejšia rast v okrese Kežmarok, v ktorom sa očakáva zdvojnásobenie počtu žiakov najmä v súvislosti s rómskymi žiakmi. Celkový podiel žiakov vybraných okresov na počte žiakov PSK sa však pravdepodobne mierne zníži – zo súčasných 47% na 42% v roku 2024.

Tab 3. Predpokladaný vývoj počtu žiakov 9. ročníka

Okres	2016*	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
-------	-------	------	------	------	------	------	------	------	------

⁵ Od 1. septembra 2015 sa prostredníctvom zákona o odbornom vzdelávaní a príprave č. 61/2015 Z. z. zaviedol systém duálneho vzdelávania. Ide o model odborného vzdelávania a prípravy na výkon povolania, ktorým sa získavajú vedomosti, schopnosti a zručnosti potrebné pre povolanie. Každý žiak pred vstupom na SOŠ uzavrie učebnú zmluvu so zamestnávateľom, u ktorého bude získavať odborné zručnosti. Súčasťou učebnej zmluvy sú aj podmienky vyplácania podnikového štipendia a ostatného finančného a hmotného zabezpečenia žiaka počas štúdia.

Bardejov	665	765	761	797	765	763	769	866	826
Humenné	445	480	477	454	497	521	495	550	564
Kežmarok	620	764	838	892	906	877	983	1 045	1 262
Medzilaborce	85	88	80	68	90	63	89	82	95
Snina	274	310	296	288	313	294	315	333	314
Stará Ľubovňa	456	491	526	506	573	546	558	603	735
Stropkov	173	163	180	187	163	168	166	181	225
Svidník	328	320	311	314	308	328	301	305	354
SPOLU	3 046	3 381	3 469	3 506	3 615	3 560	3 676	3 965	4 375
Prešovský kraj	6 497	7 154	7 389	7 667	8 173	8 301	8 326	8 958	10 314

*údaje k 15.9.2016

Zdroj: CVTI SR

Podľa *Stratégie výchovy a vzdelávania v PSK na roky 2017-2022* by mala väčšina absolventov (70%) základných škôl smerovať na SOŠ a len necelá tretina na gymnáziá. Posilňovanie záujmu o štúdium na SOŠ je jedným z hlavných strategických cieľov v oblasti vzdelávania v Prešovskom samosprávnom kraji. Zároveň je deklarované smerovanie k optimalizácii siete škôl a vzdelávacej ponuky pre žiakov, aby sa mohli po ukončení štúdia úspešne uplatniť na trhu práce.

Záver

Sieť základných a stredných škôl v predmetnom regióne je poznačená najmä vývojom po roku 1989. Dynamické zmeny vo vybraných kvantitatívnych ukazovateľoch školskej siete súviseli so zmenou demografického správania obyvateľstva a postupným znižovaním podielu detskej zložky vo vekovej štruktúre obyvateľstva. Rozvoj školskej siete odzrkadľuje zmeny nielen v kvantitatívnych ukazovateľoch, ale aj v ich priestorovej diferenciacii v závislosti od vekovej a etnickej štruktúry obyvateľstva, od finančných možností miestnej samosprávy (presun kompetencií v riadení základných škôl na miestnu samosprávu od roku 2003), dopravnej infraštruktúry, stavu školských budov a pod. V stredoškolskom vzdelávaní sa v regióne prejavuje dominancia zastúpenia stredných odborných škôl, ktoré poskytujú odborné vzdelanie v rôznych odboroch. Z hľadiska užšieho prepojenia vzdelávania s trhom práce sa začalo s realizáciou koncepcie duálneho vzdelávania, ktorá by mala zatriktívniť toto štúdium pre mladých ľudí a poskytnúť im takú odbornú prípravu, ktorá im umožní adekvátne uplatnenie na trhu práce po ukončení štúdia.

4.2. PREHĽAD KULTÚRNYCH, HISTORICKÝCH A INŠTITUCIONÁLNYCH ZDROJOV

Úvod

Vybraný región severovýchodného Slovenska susediaci s Poľkou republikou poskytuje jedinečné príležitosti pre rozvoj cestovného ruchu. Na základe regionálneho prístupu boli vytipované tri jeho lokality – Horný Zemplín, Horný Šariš a Horný Spiš a ich hlavné sídla, ktoré sú reprezentantmi svojráznej histórie, kultúry, zvykov a tradícií. Tie sú uchovávané v podobe kamenných sídiel dávnej doby, sakrálnych murovaných a drevených stavieb, písomných prameňov úradnej proveniencie, či literárneho charakteru, ľudových architektonických výtvorov, predmetov dennej spotreby i hudbou, tancom, spevom a pod. Skúmané boli možnosti ich prezentácie pre verejnosť v podobe architektonických pamiatok, klasických múzeí, galérií, národopisných múzeí, expozícií ľudovej architektúry a bývania a analyzované boli i možnosti pôsobenia podporných služieb v podobe turistických informačných centier a existencia špecifických prírodných lokalít.

Horný Zemplín

Horný Zemplín sa nachádza v severovýchodnej časti Slovenskej republiky a patrí do Prešovského kraja. Centrum regiónu je mesto Humenné, najväčšie mesto Horného Zemplína, ktoré je zároveň aj jeho najstarším mestom. Prvá písomná správa o meste Humenné je z r. 1317, kedy uhorský kráľ „Karol Róbert daroval Humenné Filipovi Drugethovi.“ (Guzej, J. a J. Francúz, 1993, s. 15) Najatraktívnejšou časťou regiónu sú Bukovské vrchy kde sa nachádza Národný park Poloniny so svojimi rozľahlými bukovými a jedľovo-bukovými lesmi a palesmi Stužica, Rožok a Havešová, zapísanými na zozname svetového prírodného dedičstva UNESCO.

Najvýznamnejšou dominantou mesta Humenné je renesančný kaštieľ, národná kultúrna pamiatka, v ktorom sa nachádza Vihorlatské múzeum. Na jeho mieste bol pôvodne postavený vodný hrad, prestavaný na prelome 16. – 17. stor. a neskôr bol v jeho okolí vytvorený park so starými a netradičnými drevinami. (Križanová, E. a D. Kusák, 1998, s. 112) V umelecko-historickej expozícii múzea je možné vidieť kultúru šľachty od obdobia renesancie až po 20. storočie, ktorá bola otvorená ako prvá stála výstava v r. 1971. (Máraky, P., 2012, s. 109) Prírodovedná expozícia mapuje pomery okolia a stála výstava s názvom Z dejín Rómov na Slovensku poukazuje na vývoj rómskeho etnika od prvej písomnej zmienky r. 1322 v našich podmienkach. Výstavu diel domácich i zahraničných autorov a publikačnú činnosť zabezpečuje galerijné oddelenie múzea.

Neďaleko od kaštieľa sa nachádza Expozícia ľudovej architektúry a bývania (skanzen), vybudovaný v r. 1974-1982 a sprístupnený v r. 1984. Je v ňom umiestnená ľudová architektúra využívajúca k stavbe drevo, hlinu a slamu. V regióne sa nachádza Park tmavej oblohy Poloniny, ktorý je z pohľadu svetelného znečistenia najtmavšou oblasťou na Slovensku. V Humenských vrchoch sa nachádza i zrúcanina Jasenovského hradu z 13. stor., ktorého účelom bola ochrana prístupovej cesty z juhu na sever.

Mesto Snina sa nachádza v severovýchodnej časti Slovenska, v najvýchodnejšej časti Prešovského kraja. Tunajší kraj bol osídlený už v mladšej dobe kamennej, no prvá písomná zmienka o Snine (Zynna) je až z r. 1343, kedy nastala na tomto území tzv. valašská kolonizácia Ruthénmi – Rusínmi, pastiersko-roľníckym ľudom. (Vojčíková-Poláčková, A. a I. Michnovič, 1995) Nachádzajú sa tu národné kultúrne pamiatky – staré drevené cerkvi, ale i zámky a kaštiele a to neskorobarokový v obci Dlhé nad Cirochou a rokokový v Stakčine.

V meste Snina sa nachádza klasicistický kaštieľ (obr. č. 1.), národná kultúrna pamiatka, ktorý vznikol vďaka grófkke Terézii van Dernáthovej prestavbou drevenej budovy kúrie. V súčasnosti v ňom sídli mestská knižnica, múzeum so stálou expozíciou s názvom Snina v zrkadle času a priestory pre rôzne expozície. Okolie kaštieľa tvorí historický park s fontánou so sochou Herkula a tzv. Malý kaštieľ, ktorý slúžil na ubytovanie služobníctva, neskôr pre základnú hudobnú školu, resp. ľudovú školu umenia.

Ďalej sa tu nachádzajú pozostatky miestnej bojkovskej a lemkovskej dedinskej architektúry a ďalšie významné kultúrne pamiatky, ako Kaplnka Sedembolestnej Panny Márie, Pomník vzniku Československej republiky, Židovský cintorín, vojenské cintoríny v katastri obce Stakčín, krypta vojakov z I. svetovej vojny v Osadnom, ako i Vihorlatská hviezdáreň a Astronomické observatórium na Kolonickom sedle. V meste Snina pracuje Turisticko-informačná kancelária pri CA UNITUR. V meste pôsobí folklórny súbor Vihorlat, ktorý má vo svojom repertoári piesne a tance z oblasti Zemplína, Šariša a rusínske skladby a dychová hudba Sninčanka.

Rekreačnou oblasťou sú Sninské rybníky s biokúpaliskom, ponúkajúce aj cyklotrasy a turistické chodníky, ktoré dovedú záujemcov na Sninský kameň a odtiaľ k Morskému oku (obr. č. 2.), najväčšiemu zahradenému sopečnému jazeru na Slovensku. Ide o súčasť územia Vihorlat, Vihorlatský prales, zapísaného v r. 2007 do Svetového prírodného dedičstva UNESCO.

Medzilaborce ležia v severovýchodnej časti východného Slovenska, na sútoku Laborca a Vydraňky. Najstaršia písomná zmienka o meste je z r. 1543 s jeho názvom Kis Laborcz. (Vojčíková-Poláčková A. a I. Michnovič, 1995) K najznámejším kultúrnym ustanovizniám patrí Múzeum moderného umenia Andy Warhola (obr. č. 3.), jediného v Európe. Stála expozícia diel A. Warhola pozostáva z jeho originálov, ktoré múzeu zapožičala nadácia A. Warhola pre vizuálne umenie v New Yorku, ako aj od súkromných zberateľov a majetku samotného múzea. Druhá stála expozícia prezentuje autentické materiály, artefakty, dokumenty a pod., vyjadrujúce svedectvo o jeho rusínskom pôvode. Treťou je stála expozícia Street-art vs. Pop-art, jedinečná svojho zamerania.

V obci Ulič sú vystavené miniatúry drevených kostolíkov, repliky existujúcich kostolíkov, ale v minigalérii sa nachádzajú i objekty, ktoré boli zničené, alebo prenesené na iné územie.

Nachádza sa tu aj Pamätník Českej družiny z prvej svetovej vojny, Pomník padlým vojakom v I. sv. vojne, Pomník padlým vojakom v II. sv. vojne a turisticky prístupné sú aj zrúcaniny hradov v neďalekom okolí. Nad obcou Brekov sú zrúcaniny stredovekého strážneho Brekovského hradu z 13. stor. (Slivka, M. a A. Vallašek, 1991, s. 96), ktorý bol v r. 1963 vyhlásený za kultúrnu pamiatku, rovnako ako i hrad Čičava, Čičva vypínajúci sa nad obcou Sedliská, ktorý sa v dokumente z r. 1316 „spomína so strážnou a kontrolnou úlohou nad cestou, ktorá tadiaľ prechádzala.“ (Pisoň, Š., 1973, s. 279) V meste pôsobí folklórny súbor Kamjana a Turisticko-informačné centrum.

Horný Šariš

Horný Šariš sa nachádza v Prešovskom kraji a tvoria ho okresy Bardejov, Svidník a Stropkov. Dostal názov od hradu Šariš, podľa ktorého sa pomenovala aj historická stolica, neskôr župa. História Horného Šariša je prepojená s kráľovským mestom Bardejov, o ktorom prvá zmienka pochádza z r. 1241 a tvorí ju zápis v Ipatijevskej kronike. (Lovacký, M., 1988) Druhá písomná zmienka, ktorej odpis sa nachádza v Okresnom archíve v Bardejove, je z roku 1247. (Hromadová, Ľ. a R. Hriadel'ová, 1977). Výsledkom renovačných prác bolo zapísanie historického jadra mesta Bardejov i spolu s komplexom stavieb židovského predmestia do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Bazilika minor sv. Egídia je „gotická trojloďová bazilika s polygonálnou svätyňou, so sakristiou, s dvoma kaplnkami a vstavanou západnou vežou.“ (Dvořáková, V. a D. Kollár, 2007, s. 106) V tesnej blízkosti je budova humanistickej školy založenej v r. 1538 a jej rektorom bol v r. 1539 – 1560 Leonard Stöckel, nazývaný ako „communis Hungariae praeceptor“, t.j. všeobecne uznávaný učiteľ Uhorska.

(Hajduk, A., 1999) Jeho Zákony bardejovskej školy patria medzi naše najstaršie pedagogické pamiatky a boli využívané aj v školách iných miest. V škole sa hrávali divadelné hry, prekypoval v nej hudobný a literárny život. (Lukáč, E., 2011) Zanikla v r. 1775 a aj vďaka jej predstaviteľom sa v bazilike zachovali historicky i umelecky cenné obrazy a oltáre.

Mestskú radnicu v Bardejove (obr. č. 4.) staval v r. 1505 - 1509 majster Alexander a pre mestskú samosprávu slúžila viac ako 400 rokov. (Gutek, F. a P. Holent, 2000) Na pôvodné gotické základy postavili renesančné poschodie a arkier majstri Alexius a Ján z Prešova. Najcennejšími časťami radnice sú architektonické detaily - portály, dekoratívna výzdoba štítov, vstupný arkier, schodisko, nástenné maľby, trámový strop v radnej sieni a maľované značky, erby a nápisy, dokumentujúce spojenie neskorogotickej formy s rannorenesančnými formami. Bardejovské meštianske domy, goticko-renesančné stavby, patria k významným pamiatkam mesta. Ich situovanie na námestí ovplyvnilo rozdelenie mesta na stavebné parcely. Pred hlavným vstupom do radnice sa zachovala šesťuholníková studňa na ktorej bola kedysi umiestnená plastika Rolanda. K zachovalým pamiatkam mesta patrí Školská bašta, Archívna bašta, Prašná (štvorhranná) bašta, Horná brána s barbakánom, Renesančná bašta, Pravouhlá bašta, Veľká bašta, Dolná brána, či Hrubá bašta. K pamiatkam mesta patrí aj synagóga Bikur Cholim, postavená v r. 1929 židovským Spolkom o starostlivosť o chorých.

Šarišské múzeum v Bardejove má v budove radnice umiestnenú stálu historickú expozíciu s názvom Slobodné kráľovské mesto – Bardejov o stredovekých dejinách mesta. Okrem toho je v meštianskom dome jedinečná samostatná špecializovanú expozíciu ikonopisných pamiatok východného obradu na Slovensku. Treťou stálou expozíciou je Príroda severovýchodného Slovenska a jej ochrana, o flóre a faune v jednotlivých biotopových celkoch, doplnená o exponáty svetovej exotickéj fauny. (Máraky, P., 2012) V Bardejovských kúpeľoch je umiestnená Národopisná expozícia, Lekárska expozícia a expozícia Dejiny Bardejovských Kúpeľov.

Približne 6 km od mesta sa nachádzajú Bardejovské kúpele s liečivými minerálnymi vodami. Kúpele poskytujú procedúry pre liečbu chorôb tráviaceho ústrojenstva, látkovej výmeny, obličiek, obehového ústrojenstva, netuberkulózných chorôb dýchacích ciest a nachádza sa tu i detská liečebňa.

V kúpeľnom parku pred liečebným domom Alžbeta (obr. č. 5.) je umiestnená socha manželky Františka Jozefa I. cisárovnjej Alžbety, nazývanej Sissi, postavená v roku 1903. Socha pripomína jej návštevu Bardejovských Kúpeľov, ktorá sa tu liečila v roku 1895. V priestoroch kúpeľov bolo vybudované Múzeum ľudovej architektúry, resp. Múzeum hornošarišskej dediny – skanzen, sprístupnený od r. 1965. (Zuskinová, I., 2008) V najstaršom skanzene na Slovensku je viac ako 20 objektov ľudovej kultúry a staviteľstva slovenského a rusínskeho obyvateľstva. K unikátnym exponátom patrí vrtné zariadenia na vodný pohon, slúžiace k výrobe drevených vodovodných rúr či zariadenia na výrobu domáceho súkna. Mimo skanzenu je umiestnený drevený kostolík z r. 1730 (obr. č. 6.), ktorý sem bol premiestnený z obce Mikulášová v r. 1931.

V obci Gaboltov, jednej z najstarších osád regiónu Šariš (1247), je možné navštíviť pútnické miesto a je tu aj rímskokatolícky kostol z 2. pol. 14. storočia. V obci Zborov je zaujímavou architektonickou pamiatkou baroková kaplnka zo začiatku 17. stor., ktorú dala postaviť Julianna Rákocziová (Aspremontová), sestra Františka II. Rákocziho. V blízkosti obce sa nachádza aj zrúcanina Zborovského hradu (obr. č. 7.), ktorý je známy aj s názvom Makovica, resp. Makovický hrad. „Najstaršia písomná správa o hrade pochádza z roku 1347 (Slivka, M. a A. Vallašek, 1991, s. 231) a predpokladá sa, že jeho prvotným účelom bola ochrana obchodnej cesty a hraničného územia.

V Bardejove sídlia Turistická informačná kancelária Bardejov, Oblastná organizácia cestovného ruchu „Šariš“ – Bardejov, Hornošarišské osvetové stredisko a v Bardejovských kúpeľoch Turistické informačné centrum Herkules.

Okresné mesto Svidník leží v severnej časti Nízkych Beskýd. Mesto vzniklo v roku 1944 zlúčením obcí Nižný Svidník, ležiacej pri ľavom brehu Ladomirky a Vyšný Svidník, ležiacej na ľavom brehu Ondavy. Obec Scyuidnyk je prvýkrát uvádzaná v r. 1355 v dokumente Jágerskej kapituly a patrila k panstvu Makovica so sídlom na Zborovskom hrade. Vo Svidníku je jedinečné Múzeum ukrajinskej kultúry patriace pod Slovenské národné múzeum so skanzenom ľudovej architektúry. V jeho národopisnej expozícii v skanzene sa nachádza takmer 50 stavieb, medzi ktoré patria klasické hospodárske objekty, technicko-priemyselné stavby a drevené chrámy z prvej polovice 20. stor. Expozícia v prírode sa rozprestiera na rozlohe približne 11 ha a sú tu sústredené pamiatky ľudovej architektúry dedinského obyvateľstva v Nízkych Beskydách. (Zuskinová, I., 2008)

V neďalekom amfiteátri sa každoročne uskutočňuje program Slávnosti kultúry Rusínov-Ukrajincov v SR. Jedným z jeho programov má názov „Poklady ľudu“, ktorý má folklórno-etnografický charakter, kde je predstavovaná historická rusínska svadba, víťanie jari s dôrazom na veľkonočné zvyky, (tradičné tance, z ktorých sú známe „Hoja Ďundá“ na deväť krokov), oslava narodenia nového člena rodiny v podobe krstín, priadky, detské hry, jarmoky, ľudové zábavy na dedine (tance chromá, mazúrka), ukážky tradičných ľudových remesiel a pod. Populárne sú aj Dni remesiel a ľudových tradícií s ukázkami remeselnej výroby a spracovania prútia, dreva, hliny, kovu, nití a kože.

Súčasťou múzea je i Galéria Dezidera Millyho, ktorá je treťou expozíciou Slovenského národného múzea – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Jej sídlo je v barokovom kaštieli z 18. storočia, ktorý je najstaršou svetskou stavbou v meste. V priestoroch galérie je umiestnená umelecko-historická expozícia zameraná na výtvarnú tvorbu

ľudových a profesionáloch umelcov rusínskeho pôvodu od 16. storočia až po súčasnosť. Exponátmi sú i vzácne ikony sakrálneho umenia zo 16. až 18. storočia. Významné miesto zaujímajú diela Dezidera Millyho, ktorý získal ocenenie národný umelec.

Atraktívne je aj často navštevované pamätné miesto 2. svetovej vojny - Duklianský priesmyk s pamätníkom Československej armády na Dukle a s vojenským prírodným múzeom a Pamätníkom Sovietskej armády vo Svidníku, ktoré spravuje Vojenské historické múzeum vo Svidníku.

Na budove Obvodného úradu vo Svidníku je pamätná tabuľa M. I. Kutuzovovi, ktorý týmto mestom prechádzal v januári r. 1806 po bitke troch cisárov pri Slavkove. Od 80. rokov 20. storočia je vo Svidníku na hlavnej ulici bronzová socha od národného umelca Jána Kulicha, ktorá zobrazuje veliteľa 1. československého armádneho zboru armádneho generála Ludvíka Svobodu. Pred Domom kultúry je socha básnikovi, buditeľovi "Makovice" Alexandrovi Pavlovičovi. Mestské informačné centrum je účelové zariadenie, ktoré zabezpečuje zber, aktualizáciu a bezplatné poskytovanie informácií v oblasti cestovného ruchu. Vo Svidníku sídli aj Štátny okresný archív s cennými fondmi a dokumentmi z obdobia 1918-1990. Medzi kultúrne pamiatky patrí tiež budova bývalého okresného súdu, kde v súčasnosti sídli Podduklianske osvetové stredisko. Je to účelová stavba z prelomu 19. a 20. storočia s prevahou neoklasicistických prvkov. V meste pôsobia folklórne súbory Šiňava, Makovica a detské folklórne súbory Makovička a Šiňava a v okolí sú vzácne drevené kostolíky, ako napr. v obci Hunkovce (obr. č. 8.).

Mesto Stropkov sa nachádza v severnej časti Prešovského kraja v Ondavskej vrchovine, pod Nízkymi Beskydami. Prvé hodnoverné písomné správy sú datované z roku 1404 s označením mestečka Stropko. (Vojčíková-Polačková, A. a I. Michnovič, 1995) K pamiatkam mesta patrí goticko-renesančný kaštieľ, ktorý bol postavený na mieste paláca starého stropkovského hradu zničeného po požiari v 18. stor. a v súčasnosti v ňom sídli Mestské múzeum a galéria. V južnej časti historického centra je umiestnený Slúžnovský dom, postavený po r. 1777 pre potreby štátnej správy, t.j. stropkovského slúžnovského okresu, ako i kúria postavená v secesnom slohu zač. 20. stor. Zoo park Stropkov umožňuje návštevu aj hedikeypovaným a ponúka okrem zvierat i prehliadku vzácných rastlín, kríkov a stromov, no zároveň slúži i ako ochrana genofondu našej planéty.

V meste je k dispozícii Turistické informačné centrum a mesto organizuje rôzne aktivity, ako napr. Stropkovské hradné slávnosti, Stropkovská 20-ka, t.j. beh Stropkov - Bukovce - Stropkov, Stropkovský jarmok, Stropkovská zlatá podkova – medzinárodné jazdecké preteky v parkúrovom skákaní. V meste fungujú dva divadelné súbory: ochotnícky divadelný súbor Ondavan a divadlo mladých NO-tak a folklórny súbor Stropkovčan.

Spišský Regi3n – Horný Spiš

Historické hranice Spiša sa vytvárali už v 11. storočí a v ďalších storočiach sa rozšíril o Zamagurie, Podolíne, Hniezdne a Starú Ľubovňu. Celý regi3n Spiša sa 3lení na tri oblasti: Dolný Spiš – okresy Spišská Nová Ves a Gelnica; Stredný Spiš - okresy Levoča, Poprad a väčšina okresu Kežmarok; Horný Spiš - okres Stará Ľubovňa a severozápadná časť okresu Kežmarok - Zamagurie.

Kežmarok je okresné mesto ležiace pod Vysokými Tatrami v Prešovskom kraji. Je historickým centrom tradičného regi3nu Spiš, ktorého osídlenie siaha až do praveku. Viaceré sídla dali základ stredovekým osadám, spomínajú sa už v r. 1251, ktoré so saskými kolonistami vytvorili podmienky pre konštituovanie stredovekého mesta. Pre rozvoj mesta mali význam privilégia získané v r. 1269 od kráľa Belu IV., ktoré umožňovali nemeckým hosťom právo slobodného trhu, samosprávu a ďalšie výsady. (Lukáč, E., 2014) Koncom 13. stor. sa Kežmarok, spolu s ďalšími spišskými mestami, stal členom Spoločenstva spišských Sasov a prvé zmienky o fortifikácii mesta sú datované do r. 1348. (Chalupecký, I., 1984)

V roku 1950 bolo historické jadro Kežmarku vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu.

Dominuje mu stredoveká radnica postavená v 1461 v gotickom slohu, prestavaná v r. 1541 – 1555 v renesančnom slohu po požiari, po ktorou sa nahádzala väznica. Jednou z najstarších ulíc je Starý trh, na ktorom sa nachádzajú domy, ktoré majú základy z 13. storočia a jej horný i dolný koniec uzatvárajú typické spišské remeselné domy. V samotnom meste Kežmarok sú ďalšie významné pamiatky, ako napr. Reduta zo 17. storočia (obr. č. 9.), železničná stanica vybudovaná v secesnom štýle.

Pre návštevníkov je historickou zaujímavosťou aj mestský Kežmarský hrad (obr. č. 10.), ktorý mal slúžiť na ochranu majiteľov a obyvateľstva. Postavili ho bratia šľachtici Imrich a Štefan Zápoľský a prvá zmienka o tomto gotickom hrade je z r. 1462. (Slivka, M. a A. Vallašek, 1991) Ďalším vlastníkom hradu sa stala rodina Thököli, ktorá ho prestavala na renesančné sídlo a pristavala kaplnku a budovu koniarní. Do dejín tatranskej turistiky sa zapísal ako „východisko prvého známeho turistického výletu do Vysokých tatier.“ (Kollár, D. a J. Nešpor, 2008, s. 115) V súčasnosti slúžia priestory hradu pre expozície miestneho múzea, založeného v r. 1931 s prvou expozíciou vo vstupnej veži, ktoré dnes prezentuje vývoj mesta od jeho počiatkov až po tridsiate roky 20. storočia. (Maráky, P., 2012)

Vo vlastníctve miestneho múzea sa nachádza i goticko-renesančný dom na Hlavnom námestí č. 55, v ktorom je od r. 1994 sprístupnená expozícia meštianskej bytovej kultúry dokumentujúca vývoj meštianskeho nábytku od konca 17. do začiatku 20. storočia.

Nezastupiteľnú úlohu v rozvoji vzdelanosti zohralo evanjelické Lýceum v Kežmarku, ktoré vzniklo rozšírením gymnázia o akademické triedy (filozofia, právo, teológia) v období r. 1787 – 1852. V ďalšom období pokračovalo v pôsobení ako 8-ročné gymnázium. (Baráthová, N. 1984) Súčasťou školy bola aj jedna z najväčších historických školských knižníc v strednej Európe, ktorá má v súčasnosti vyše 150 000 zväzkov. (Agnet, J., 1984) Ev. lýceum i jeho knižnica sú prístupné verejnosti na prehliadky i štúdium odbornej literatúry. Evanjelické lýceum s historickou knižnicou z 18. storočia (s jednou z najväčších historických školských knižníc v strednej Európe) sa stali v roku 1985 národnými kultúrnymi pamiatkami.

Jedinečnou akciou európskeho rozmeru je festival Európske ľudové remeslo – ELRO (obr. č. 11.), ktorý sa v meste organizuje od r. 1991 počas troch dní každý druhý júlový týždeň. Festival začína historickým sprievodom a slávnostným otvorením, šermiari musia dobyť hradby a otvoriť vstupnú bránu na námestí. Festival dáva priestor pre prezentáciu rôznorodých približne 50 remesiel, pre vystúpenia sokoliarov, šermiarskych, domácich i zahraničných folklórnych a hudobných skupín a ďalších hostí.

V Kežmarku pôsobí Kežmarská informačná agentúra a Mestské kultúrne stredisko v Kežmarku. V roku 1991 bola obnovená tradícia výročných trhov, organizuje sa tu Medzinárodný festival detských folklórnych súborov a Medzinárodný festival Krojované bábiky. V júni sa v uliciach a v mestskom kultúrnom stredisku schádzajú návštevníci festivalu mládežníckych divadiel Divadlenie. V meste pôsobí folklórny súbor Magura s viac ako 50-ročnou tradíciou a detské folklórne súbory Maguráčik a Goralik.

V neďalekom meste Spišská Belá, v jej časti Strážky, sa nachádza goticko-renesančný kaštieľ, ktorý patrí k významným architektonickým skvostom regiónu, ponúkajúcim postupný prehľad stavebných slohov od neskorogotickej podoby, cez renesančnú prestavbu až po barokovo-klasicistické úpravy.

Kaštieľ Strážky (obr. č. 12.), ako národná kultúrna pamiatka, patrí od r. 1972 pod správu Slovenskej národnej galérie, ktorá začiatkom leta usporadúva v priestoroch kaštieľa hry a príľahlý anglický park so stálou expozíciou sôch popredných slovenských umelcov 20. storočia, poskytuje návštevníkom priestory pre relax i estetické cítenie. V budova kaštieľa sa nachádza expozícia historického nábytku, interiérových predmetov a umeleckého remesla, ako i expozícia portrétov rodov vlastniacich kaštieľ v 17. – 19. stor. i významných osobností regiónu. (Križanová, E. a D. Kusák, 1998) Zrejme najhodnotnejšou je však stála expozícia výtvarných diel Ladislava Mednyánskeho (1852 – 1919), jedného z najvplyvnejších maliarov v strednej Európe svojho obdobia. Hlavnými motívmi jeho krajinomalieb sú okolie Strážok a okolitá príroda Tatier, dopĺňané portrétmi sedliakov a paholkov, prácami s vojnovou tematikou a melancholickými prejavmi. Súčasťou kaštieľa je i historická knižnica obsahujúca fondy od poslednej štvrtiny 16. storočia s celkovým počtom okolo 8500 publikácií, časopisov a máp.

Prvá písomná zmienka vzťahujúca sa k sídlu Stará Ľubovňa pochádza z r. 1292. (Števík, M., 2006) Historické jadro mesta tvorí pravidelné námestie obdĺžnikového tvaru s meštianskymi domami s renesančnou dispozíciou a neskoršími barokovými a klasicistickými úpravami. Dominantou námestia je Kostol sv. Mikuláša pochádzajúci z obdobia okolo r. 1280 a Provinčný dom - bývalé sídlo gubernátora zálohovaných spišských miest, v r. 1639 prestavané v renesančnom slohu. (Timková, M., 2006) Pre návštevníkov slúži Mestská agentúra cestovného ruchu a regionálneho rozvoja, Turistické informačné centrum i Ľubovnianske osvetové stredisko. V meste pôsobí Folklórny súbor Ľubovňan - umelecký súbor reprezentujúci ľudovú kultúru východoslovenských regiónov, detský folklórny súbor Ľubovňanček i dychová hudba Ľubovníanka. Okrem nich v okrese pôsobia: folklórny súbor Barvinok, folklórny súbor Kalina, folklórny súbor Plavčanka, folklórny súbor Čirčanka, folklórny súbor Vrchovina.

Dominantou mesta i blízkeho okolia je stredoveký Hrad Ľubovňa (obr. č. 13.), ktorý bol postavený na prelome 13. – 14. storočia ako pohraničný strážny hrad a prvá písomná zmienka o ňom je z r. 1311. (Križanová, E. a B. Puškárová, 1990) K hradu patril i majer s pivovarom. K zaujímavostiam patrí i to, že počas švédsko – poľskej vojny (1655 – 1661) boli na hrade ukryté korunovačné klenoty poľských vladárov, resp. že jeho najslávnejším väzňom bol Móric Beňovský. K najvýznamnejším objektom hradu, ktorého správcom je Ľubovnianske múzeum, oficiálne založené v r. 1956 (Maráky, P., 2012, s. 97), patrí hlavná veža, návštevníkom je sprístupnená expozícia stavebného vývoja hradu, dobového nábytku, cechov a remesiel, sakrálneho umenia, výstava chladných zbraní, mučiareň, resp. expozícia rodu Zamojských vo vysokom bastióne, posledného rodu vlastniaceho hrad. Počas letných mesiacov sa tu uskutočňujú podujatia spojené s ukázkami šermiarskych súbojov, sokoliarov, resp. ďalšie výstavu a hudobné koncerty. Za sprístupňovanie kultúrneho dedičstva hendikepovaným návštevníkom získal ocenenie Slovensko bez bariér 2010 – 2013, ako i prestížne ocenenie Kultúrna pamiatka roka 2011.

Dnes k hradu patrí Ľubovniansky skanzen, ktorý bol otvorený v r. 1985 ako múzeum ľudovej architektúry, kde je sprístupnených „25 zrubových drevených objektov pochádzajúcich z obdobia konca 19. až prvej polovice 20. stor.“ (Zuskinová, I., 2008, s. 65) K jeho hlavným exponátom patrí zrubový gréckokatolícky kostolík východného obradu z r. 1833, ktorý pochádza z neďalekej obce Matysová, v ktorom je barokovo-klasicistický ikonostas. (Hudáková, M. a kol, 2005) K ďalším objektom skanzenu patria klasické hospodárske budovy slovenskej dediny (sýpka, maštal, stodola), ako i stavby technického charakteru, napr. mlyn s valcovou stolicou, zrubová kováčska vyhňa, hájovňa, resp. sezónne obydlia sedliakov na poliach. V okrese Stará Ľubovňa sa nachádzajú ďalšie zaujímavé kultúrne pamiatky, ku ktorým možno zaradiť sídla Litmanová - významné pútnické miesto, resp. Plaveč a jeho hrad z históriou približne od r. 1294.

Neďaleko od Starej Ľubovne, 5 km západným smerom, sa nachádza obec Hniezdne, kedysi najmenšie kráľovské mesto v Uhorsku. Nachádzajú sa v nej historické renesančné meštianske domy zo začiatku 17. stor., budova radnice z r. 1880 i kostol sv. Bartolomeja (1820) s barokovými oltármi. V rámci projektu zameraného na oživenie turistického ruchu regiónu bol v obci zriadený tzv. Nestville park. (Hudáková, M. a kol, 2005)

Podnetom k jeho založeniu bol aj objav artefaktov a listín, ktoré dokumentujú, že v Starej Ľubovni bol v polovici 18. storočia vybudovaný zrejme najstarší liehovar na území dnešného Slovenska. Park pre svojich návštevníkov ponúka tri druhy expozícií. Historická je zameraná na prezentáciu ľudových remesiel súvisiacich s liehovárnictvom; tradičná uchováva diela rezbárskeho umenia v rezbárskej sále s jedným z najväčších vyrezávaným dreveným obrazom v Európe s rozmermi 615 x 215 cm, zobrazujúcim tradičný život miestneho obyvateľstva (napr. pastierstvo, liehovárnictvo, sejba, žatva a pod.), ako i pivnice s dubovými sudmi, v ktorých zrie Nestville whisky; moderná ponúka prehliadku rafinérie na výrobu alkoholu. Súčasťou parku je aj Nestville chocolate s ukázkou výroby čokolády a čokoládových pralínok s rôznou príchuťou, s ponukou aj ostatných produktov ako napr. lámaná čokoláda, medianty, muffiny, wafle, cup cakes a pod.

Vďaka prírodným liečivým minerálnym prameňom na východných úpätiach Spišskej Magury boli pri obci Vyšné Ružbachy založené Kúpele Vyšné Ružbachy, ktoré ponúkajú liečebné pobyty, wellness a dovolenkové pobyty, resp. rekondičné pobyty. Ubytovanie pre hostí je ponúkané vo viacerých rezortoch. K najväčším patrí Travertín I., Travertín II. a Grand Hotel Strand, ktorý je postavený v španielskom štýle a poskytuje celoročnú prevádzku termálneho bazénu. Nachádza sa v ňom Aqua Thermall Wellness s oddychovými atrakciami a je prepojený s tzv. Vitálnym svetom Balneoterapia (rehabilitačný bazén, masážny bazén, uhličitý bazénový kúpeľ, suchá fínska sauna, ochladzovací kúpeľ, fitness). Väčšiu intimitu pobytu ponúkajú Švajčiarske domy (obr. č. 14.), postavené v štýle alpskej zrubovej architektúry, ktoré sú umiestnené v centre kúpeľov. Ako rehabilitačná metóda je pre záujemcov ponúkaná aj hipoterapia, využívajúca jemné pohyby koňa rytmické impulzy.

V priestoroch kúpeľov Vyšné Ružbachy sa nachádza aj letné termálne kúpalisko Izabela s prírodnou liečivou vodou. Pozostáva z dvoch vonkajších menších detských bazénov, z dvoch vonkajších veľkých bazénov a jedného krytého termálneho bazéna s teplotou vody 34°C, ktorý je v prevádzke počas celého roka. Jeho špecifickosť tvorí odsúvateľná kupola s pohyblivými stenami. Termálna voda má liečivé účinky na ochorenia obehového ústrojenstva, choroby dýchacích ciest a ženské ochorenia.

Zamagurie je oblasťou severozápadného Spiša, ktorá leží medzi pohorím Spišská Magura a riekou Dunajec. Rekreačno-kultúrnym centrom je obec Červený kláštor, ktorá leží na sútoku potoka Lipník a rieky Dunajec a prechádza ňou hranica Pieninského národného parku. K prechodu medzi poľskou a slovenskou časťou Pieninského národného parku slúži chodcom a cyklistom závesný most z lepeného dreva ponad riekou Dunajec (obr. č. 15.) v dĺžke takmer 150 metrov.

K najväčším atrakciám patrí splavovanie hraničnej rieky Dunajec v prírodnom kaňone, ktoré sa vykonáva na tradičných drevených pltiach z Červeného kláštora do Lesnice. Dominantným bodom okolia pri splave je najvyšší vrch v centrálnej časti poľských Pienín s názvom Tri Koruny, na ktorý je sprístupnený i turistický chodník s rozhľadňou ponúkajúcou panoramatický výhľad. (Mihál, I. a Š. Danko, 2009) Pre tých, ktorí sa rozhodnú pre peší návrat zo splavovania, resp. i pre cykloturistov, je sprístupnený náučný turistický chodník.

Obec od r. 1976 každoročne v prírodnom amfiteátri na rieke Dunajec usporadúva Zamagurské folklórne slávnosti. Pieniny ponúkajú aj športové vyžitie v podobe turistických trás, cyklotrás pre jednostopové bicykle a kolobežky na mechanický pohon a invalidné vozíky, resp. upravené zimné trate pre vyznávačov bežiek.

V katastri obce sú vybudované Kúpele Červený kláštor Smerdžonka, určené pre liečbu kožných chorôb, pohybového aparátu a neurologických chorôb. Názov kúpeľov je odvodený od minerálnej vody, ktorá je ľudovo nazývaná Smerdžonka podľa typického zápachu sírovodíka. V r. 2010 bola tunajšia prírodná voda vyhlásená za prírodný liečivý zdroj, čo umožnilo rozvoj kúpeľníctva a zameranie sa aj pre liečbu ďalších chorôb, ako netuberkulózne choroby dýchacích ciest, niektoré duševné choroby, onkologické choroby, choroby z poruchy látkovej výmeny a žliaz s vnútornou sekréciou, resp. chorôb z povolania. Pre ubytovanie hostí sú k dispozícii kúpeľný dom s názvom Dom zdravia, alebo kúpeľné domčeky.

V obci sa nachádza i rekreačné zariadenie Dunajec Village s ubytovacími kapacitami, amfiteátrom so zastrešeným pódium, krytou kolibou a futbalovým ihriskom.

Východne od obce sa nachádza národná kultúrna pamiatka Kláštor kartuziánov a múzeum (obr. č. 16.), zriadené Pamiatkovým úradom SR v r. 2010. Kláštor bol založený v r. 1319 a je historicky druhým kláštorom tejto pustovníckej rehole na našom území. V letných mesiacoch sa v jeho priestoroch organizuje Kláštorne kultúrne leto s hudobnými, filmovými a divadelnými predstaveniami. O šírenie goralského folklóru a tradícií sa stará folklórny súbor Maguranka z mesta Spišská Stará Ves, kde pôsobí i divadelný súbor RAMAGU, ktorý je aj organizátorom kultúrnych podujatí.

Záver

Prezentovaný región so svojimi mestskými sídlami predstavuje pre návštevníkov pestrú zmes historických, kultúrnych a inštitucionálnych zdrojov. Jednotlivé sídla si prostredníctvom nich uchovávajú historické pamiatky a povedomie, kultúrne tradície a zvyklosti, vytvárajú rôznorodú paletu inštitúcií slúžiacich na tvorbu podporných štruktúr, čo všetko pozitívne vplyva na možné cezhraničné sieťovanie rozličných spolkov, ustanovizní, národných

parkov jednotlivých prírodných lokalít, úradov verejnej správy a pod. Jeho výsledkom je možnosť efektívnejšieho získavania finančných zdrojov a technológií pre ďalších rozkvet uvedeného regiónu, poskytovania príležitosti pre ďalšie zamestnanie obyvateľstva v oblasti služieb a tretieho sektora, rozmachu spolupráce verejno-súkromného partnerstva a pod., čo vedie i k podpore ekonomickej prosperity a trvalo udržateľného rozvoja.

4.3 NÁRODNÉ TECHNICKÉ PAMIATKY - TECHNICKÁ NÁUČNÁ CESTA

Náučná cesta predstavuje komplex historicky zaujímavých informácií z oblasti techniky a architektúry^[6], ktoré sú využiteľné k vytvoreniu exkurznej trasy. Jej dĺžka je 215 km a je vytvorená spojnicou prihraničných miest (susediacich s Poľskou republikou). Ide o mestá: Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník, Medzilaborce a Snina (obrázok č.1).

Obr. 1 Trasa technicko-astronomickej náučnej cesty

V rámci tejto trasy sú dostupné informácie umožňujúce analyzovať vývoj konštrukčných a technologických prístupov z hľadiska komparácie historického vývoja. Ide teda o informačný systém, ktorý má ambíciu zaujať odbornú a laickú verejnosť v rámci turistického ruchu. Takýto prístup vo zvýšenej miere informuje o aktivitách jednotlivých inštitúcií v danom regióne v zmysle zachovania dedičstva pre ďalšie pokolenia. Ako kľúčové informácie uvádzame:

1. Architektúra. Na trase sa nachádza množstvo objektov vhodných pre výklad, analýzu a komparáciu vyskytujúcich sa architektonických štýlov. Do pozornosti dávame najmä:

❖ Kežmarok

Mestský hrad (obrázok č. 2). Prvá písomná zmienka z roka 1447. Pôvodne gotická pevnosť prestavaná na renesančné sídlo. Na nádvorí hradu sú základy neskororománskeho kostola z 13. stor. Z 15. stor. pochádzajú gotické prvky niektorých traktov hradu, ktorý bol renesančne, barokovo a klasicisticky upravovaný. V hrade sa nachádza ranobaroková kaplnka.

Obr. 2 Mestský hrad (foto autor)

Radnica (obrázok č. 3). Postavená v gotickom slohu (r. 1461). Po požiari prestavaná v renesančnom slohu. Po ďalšom požiari je prebudovaná v klasicistickom slohu.

Drevený evanjelický artikulárny kostol (obrázok č. 4). Postavený v r. 1687-1688, prestavaný v r. 1717. Kostol v slohu ľudového baroka má pôdorys tvaru rovnoramenného kríža. Technické riešenie zosilnenia nosnej plochy vychádza z vloženia malej prístavby do rohov kostola. Staviteľské, rezbárske práce reprezentujú zručnosť remeselníkov zo Spiša.

Obr. 3 Radnica (foto autor)

Obr. 4 Drevený kostol (foto autor)

Nový evanjelický kostol (obrázok č. 5). Výstavba kostola ukončená v r. 1894. U jednodňového kostola sa oltárny priestor nachádza na úrovni poschodia. Príznačná pre tento kostol je symetria (dve kazateľnice, dva rady lavíc). Remeselným skvostom je organ z r. 1894. Vo veži kostola sa nachádzajú tri zvony zhotovené v r. 1893. V tomto prípade je porušená tradícia o symetrii – nie je postavená ešte jedna veža.

Meštianske domy. Prezентujú stavby ľudovej architektúry a s ňou súvisiacich remesiel. Na obrázku č. 6 je dom postavený v gotickom slohu v polovici 15. storočia. Prestavbou dom nadobudol renesančný charakter. Po stavebných úpravách (aj ďalšie domy) získava prvky neskorého baroka a klasicizmu.

Obr. 5 Nový kostol (foto autor)

Obr. 6 Meštianske domy (foto autor)

❖ Stará Ľubovňa

Hrad Ľubovňa (obrázok č. 7). Vystavaný na prelome 13. a 14. storočia. Stavebným materiálom je prevažne vápenec, pieskovec a travertín. Prezентovaný je stavebný vývoj hradu, t. j. jeho tri etapy: - gotická (palác, veža,

⁶ Architektúru v rámci nášho prístupu zaraďujeme do systému informácií ako kolektívny výtvar a to nielen umelecký ale i technický, t. j. vypovedá o materiálnej a remeselníckej zručnosti svojej doby.

brána), renesančná (veža s bránou, bašta, bastión, palác) a baroková (vysoký bastión so vstupnou bránou, palác s bránou, kaplnka).

Stavby ľudovej architektúry - technické ľudové stavby (obrázok č. 8). Premiestnené objekty informujú o materiálnom a duchovnom rozmere tvorcov kultúrnych hodnôt z územia regiónov Spiš a Šariš. Predstavu o dobovej ľudovej architektúre vytvára 25 objektov, t. j. zrubový gréckokatolícky kostolík s barokovo-klasicistickým ikonostasom, zrubové obytné domy z prvej tretiny s tradičnými hospodárskymi objektmi (maštal, stodola, sýpka), technické stavby (zrubová kovárska vyhňa, mlyn s valcovou stolicou, dielňa stolára – naturalistu).

Obr. 7 Hrad Ľubovňa (foto autor)

Obr. 8 Stavby ľudovej architektúry (foto autor)

❖ Bardejov

Radnica (obrázok č. 9). Národná kultúrna pamiatka je jedinečnou stavbou stredovekej architektúry na Slovensku (postavená v r. 1505-1511, v ďalších rokoch viackrát robená obnova). V radnici umiestnená expozícia informuje o stavebnom historickom vývine radnice. Spolu s kostolom sv. Egídia patrí k najzaujímavejším pamiatkam Bardejova. Ide o ranný, ešte gotizujúci prejav zaalpskej renesancie.

Meštianske domy na historickom námestí (obrázok č. 9). Tieto domy tvoria komplex stavitel'ského dedičstva. Starostlivosť v podobe rekonštrukcie historického jadra starého mesta bola ocenená zápisom mesta Bardejov do zoznamu Svetového dedičstva UNESCO v r. 2000.

Obr. 9 Historické centrum - radnica a meštianske domy (foto autor)

Stavby ľudovej architektúry - technické ľudové stavby (obrázok č. 10). Múzeum ľudovej architektúry Bardejovské Kúpele prezentuje najrozšírenejšie varianty tradičného ľudového staviteľstva. Ide o premiestnené objekty, ktoré informujú o materiálnom a duchovnom rozmere tvorcov kultúrnych hodnôt z územia regiónov Šariša a severného Zemplína. Jedná sa o originálnu tradičnú zrubovú architektúru. Predstavu o dobovej ľudovej architektúre vytvára 30 objektov. Za klenot sú považované gréckokatolícke kostolíky s ikonostasmí a najstarší objekt - zvonica (r. 1706, 1730, 1700).

Obr. 10 Stavby ľudovej architektúry (foto autor)

❖ Svidník

Stavby ľudovej architektúry a remesiel (obrázok č. 11). Vystavené expozície dokumentujú vývoj ľudovej architektúry, bývaní a remesiel rusínsko-ukrajinského etnika. Ide predovšetkým o hospodárske objekty z prvej polovice 20. storočia, ktoré podávajú predstavu o základných životných podmienkach ľudu v minulých obdobiach.

Obr. 11 Stavby ľudovej architektúry (foto autor)

❖ Medzilaborce

Stavby ľudovej architektúry – rusínska dedinka (obrázok č. 12). Vystavené expozície sú ručne vyrobené repliky (pôvodné boli značne poškodené svetovými vojnami) tradičných obydlí a typického dreveného kostola. Dokumentujú vývoj ľudovej architektúry a bývaní tunajších Rusínov v minulosti. Ide o tradičnú architektúru severovýchodného cípu Slovenska. Drevené zrubové stavby prezentujú jednoduché a účelové zariadenie, ktoré vzniklo do prvej tretiny 20. storočia. V rámci analyzovania realizovaných technológií je možné hodnotiť konštrukčné riešenie pri používaní stavebných materiálov ako sú drevo, kameň, hlina, prútie, nepálené tehly (vály).

Obr. 12 Ručne vyrobené repliky stavieb ľudovej architektúry (foto autor)

❖ Snina

Klasicistický kaštieľ (obrázok č. 13). Vznikol na mieste pôvodne drevenej stavby. Výstavba kaštieľa začala v r. 1780 a ukončená bola v r. 1800. Kaštieľ predstavuje dvojpodlažnú budovu obdĺžnikového pôdorysu. Fasáda má rizality. Tento objekt mal priestannú chodbu ktorou sa dalo prejsť konským záprahom.

Obr. 13 Klasicistický kaštieľ (foto autor)

2. Cechy a remeslá

❖ Kežmarok

Expozícia cechov a remesiel. Na mestskom hrade sa nachádzajú expozície (obrázok č. 14), ktoré dokumentujú okrem vývoja mesta aj vtedy existujúce cechy a remeslá (historické vozidlá, kováčstvo, obuvníctvo a i.)

Obr. 14 Expozície na mestskom hrade (foto autor)

V jednom z domov Hlavného námestia je umiestnené múzeum bytovej kultúry (obrázok č. 15). Expozícia dokumentuje rôznymi úžitkovými predmetmi vývoj remesiel, ktoré sa podieľali na bývaní meštianskych a aj šľachtických vrstiev. Vystavené expozície poskytujú možnosť analyzovať úroveň jednotlivých výrobných technológií a zručnosť jednotlivých remeselníkov v danom období. Záujmu kolekcie ako napr. kachľové pece, jedálenské, spáľňové a kuchynské zariadenia, ukážky odlievania a odevných doplnkov.

Obr. 15 Expozícia prezentujúca remeselnícku zručnosť (foto autor)

❖ Stará Ľubovňa

Expozícia cechov a remesiel. V priestoroch hradu a stavieb ľudovej architektúry sa nachádzajú expozície cechov a remesiel (obrázok č. 16). Vystavené expozície poskytujú možnosť analyzovať úroveň jednotlivých výrobných technológií a zručnosť jednotlivých remeselníkov v danom období (kováč a zámočník, stolár, tesár a kolár, mlynár, liehovarníctvo – pivovar, švec, obuvník, čižmár, sviečkar, farbiar).

Obr. 16 Expozície cechov a remesiel (foto autor)

❖ Bardejov

Technika a technológia dobového vodovodu (obrázok č. 17). Technickú vyspelosť reprezentuje vrtáreň (je súčasťou expozície múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch) vodovodných rúr z dreva (starý bardejovský vodovod bol dlhý 6006 m a spolu s Bardejovskými Kúpeľmi 10000 m).

Obr. 17 Vrtáreň (foto autor)

Zároveň táto expozícia dáva prehľad o vybavenosti interiéru domu a technickej vybavenosti domácnosti orientujúcej sa na poľnohospodárstvo a chov domácich zvierat (obrázok č. 18).

Obr. 18 Technika dobovej domácnosti (foto autor)

❖ Svidník

Technika ľudových remeselníkov. Expozícia stavieb ľudovej architektúry a remesiel zároveň poskytuje prehľad o technickej vybavenosti ľudového remeselníka ako napr. kováč, kolesár (obrázok č. 19).

Obr. 19 Technika ľudového remeselníka (foto autor)

Vojenské historické múzeum (obrázok č. 20). Exponáty dokumentujú technológie vojenskej techniky v období národnooslobodzovacieho hnutia (zamerané na karpatsko-dukliansku operáciu a na širšiu dokumentáciu novej vojenskej histórie na východnom Slovensku).

Obr. 20 Technológie vojenskej techniky (foto autor)

❖ Snina a Zemplínske Hámre

Vojenská technika a predmety 1. a 2. svetovej vojny. Jedna zo stálych expozícií klasicistického kaštieľa dokumentuje remeselnú zručnosť a vyspelosť technológií vojenskej techniky a výroby predmetov výbroje vojakov. Zároveň dokumentuje dobové interiérové zariadenie (obrázok č. 21).

Obr. 21 Vojenská technika a predmety 1. a 2. svetovej vojny (foto autor)

Spracovanie železnej rudy. Neďaleko Sniny sa nachádza obec Zemplínske Hámre. V nej sa nachádza expozícia (obrázok č. 22), ktorá dokumentuje technológie a technické zariadenie pre spracovanie železnej rudy. Centrálnu časť železiarni tvorili vysoká pec a zlievareň. Vysoká pec dokumentuje zariadenie, kde sa začínalo so spracovaním železnej rudy na železo. Virtuálna prezentácia zobrazuje hypotetickú rekonštrukciu možnej podoby fungovania vysokej pece. Odliate predmety vypovedajú o zručnosti pracovníkov zlievarne. Zlievareň bola známa výrobou predovšetkým úžitkových predmetov (poľnohospodárske náradie, pece, riad na varenie, svietniky, mažiare, náhrobné kríže, ráfy – obruče na vozy.

Obr. 22 Expozícia dobovej zlievarenskej techniky a technológie (foto autor)

4.4 ASTROTURISTIKA

Astroturistika je na Slovensku zatiaľ ešte nie príliš zaužívaný pojem pre voľnočasovú aktivitu či druh dovolenky, aj keď v Čechách a v iných krajinách si už našla svojich priaznivcov. Spája ľudí, ktorí majú spoločnú vášeň – astronómiu a to v rôznych smeroch a oblastiach. Astroturistika zahŕňa objavovanie astronomických artefaktov napr. slnečných hodín, historických astronomických pamätníkov a stavieb, ale aj novodobých hviezdární a planetárií. Najpopulárnejšou starovekou stavbou nielen z hľadiska astroturistiky je Stonehenge.

Astroturistika predstavuje aj cestovanie za unikátnymi astronomickými javmi, ako je úplné zatmenie Slnka, či polárna žiara pozorovateľná v severných krajinách. Ďalším astronomickým lákadlom je prehliadka južnej nočnej oblohy, za ktorou sú nadšenci ochotní cestovať až na rovník, či južnú pologuľu.

Ale primárny cieľ astroturistiky je pozorovanie krásnej nočnej oblohy, bez svetelného znečistenia, a to či samostatne alebo v skupinách, či s prístrojmi za pomoci odborníkov. Cieľom takéhoto pozorovania je poväčšine astronomický úkaz napríklad meteorický roj, alebo pozorovanie komét. No a pre fotografovanie objektov nočnej oblohy je tma nepostrádateľná. Bohužiaľ, tmavú nočnú oblohu je už v našom prostredí miest veľmi ťažko nájsť. Kochanie sa pohľadom na nočnú bezmesačnú jasnú oblohu sa pomaly stáva atrakciou. Svetelné znečistenie miest má škodlivý dopad nielen na astronomické pozorovanie, ale aj na zdravie človeka a prirodzený vývin rastlínstva a živočíšstva. Preto nie je prekvapením, že ľudia čoraz častejšie vyhľadávajú miesta so skutočnou tmou, ktoré poskytujú účastníkom relax v prekrásnej prírode s prirodzenou rastlinnou a živočíšnou faunou daného miesta.

Svetelné znečistenie

Svetelné znečistenie je vo všeobecnosti akékoľvek umelé svetlo s nežiaducimi vedľajšími účinkami. Je to svetlo, ktoré je rozptýlené v atmosfére (na molekulách plynov, na časticách prirodzeného alebo umelého pôvodu), je umelo pridávané do nočného prostredia a svieti tam, kde to nie je potrebné (Rapavý, 2011). Dôsledkom svetelného znečistenia je presvetlená nočná obloha, na ktorej už nevidíme slabé hviezdy a nerozoznávame ani Mliečnu dráhu. Na nočnej oblohe veľkomesta už nevidíme ani samotné hviezdy ...A to nielen vo veľkých mestách, ale aj v ich rozsiahlom okolí je nočná obloha ochudobnená o možnosť pozorovania.

Prečo veľké mestá osvetľujú oblohu často do vzdialenosti väčšej ako je 100 km? Problémom je nesprávne osvetľovanie v mestách. Z hľadiska šírenia svetelného znečistenia sú najhoršie takzvané šikmé zväzky. Ak smeruje svetlo zo zdroja kolmo hore, v atmosfére sa rozptýli len 30 %, ostatné unikne do vesmíru. Pri svietení v uhle 15° nad horizont sa však rozptýli už 76 % a pri 5° dokonca 97%, ako uvádza Rapavý (2009). V súvislosti s tým už mnohé mestá prijali nariadenie pre správne osvetlenie ciest a ulíc. Aj napriek tomu mapovanie jas oblohy v Európe, ako uvádza Cinzano a kol. (2000), poukazuje na jeho každoročný nárast exponenciálneho charakteru.

Nočný pohľad na urbanizovanú oblasť Sliezska. Autor: Jan Kondziolka

Ako sa meria jas nočnej oblohy?

Najjednoduchším a najrýchlejším odhadom kvality nočnej oblohy je vizuálne pozorovanie. Ide o nepriamu metódu, ktorá je založená na základe určenia hviezdnej veľkosti najslabšej, voľným okom viditeľnej hviezdy a to pomocou mapy hviezdnej oblohy. Tento spôsob je využívaný hlavne pozorovateľmi meteorov. Údaje jednotlivých pozorovateľov sa však často líšia, sú závislé od skúseností, zrakovej ostrosti, chýb oka a pod. Ide o subjektívny údaj, ktorý dáva len pomerne hrubú predstavu o pozorovacích podmienkach.

Relatívne jednoduchší spôsobom vizuálneho pozorovania je spočítanie viditeľných hviezd v jednej z 30 presne definovaných oblastí oblohy, ktorý je odporúčaný International Meteor Organization (IMO). Na obrázku 2 je znázornená jedna z takýchto oblastí v súhvezdí Labute.

Určovanie mhw podľa metodiky IMO (súhvezdie Labuť)

Predstavu o kvalite nočnej oblohy môžeme získať aj pomocou deväťbodovej Bortleovej stupnice, ktorá v závislosti od svetelného znečistenia definuje viditeľnosť objektov, či úkazov nočnej oblohy (Bareš, 2007).

Čo by sme mali podľa Bortleho stupnice na **skutočne tmavej oblohe** (Bortlehostupeň 1) vidieť ?

- voľným okom sú viditeľné hviezdy 7,5 – 8 magnitúdy
- Mliečna cesta je výrazná, s bohatými štruktúrami pripomínajúcimi mramor, jej najjasnejšie časti dokážu vrhať na zem rozmazaný tieň
- mnohé objekty nočnej oblohy sú priamo pozorovateľné ako slabé obláčiky ... napríklad galaxia v súhvezdí Andromédy, guľová hviezdokopa v súhvezdí Herkules
- zodiakálne (zvieratníkove) svetlo – slabý jas pozdĺž ekliptiky je dobre viditeľný
- protisvit – zjasnenie zodiakálneho svetla v okolí miesta, ktoré je oproti Slnka
- pozdĺž obzoru vo výške okolo 10° je pozorovateľné zjasnenie – svetelné žiarenie

Objektívnejšie meranie jasů oblohy je pomocou prístrojov. Finančne nenáročný vreckový **jasomer** na meranie jasů nočnej oblohy, ktorý udáva hodnotu jasů priamo v jednotkách mag/arcsec² (MAS) je **SkyQuality Meter (SQM)**. Pre ručné merania sú k dispozícii SQM a SQM-L. Pre oblasti s malými zmenami jasů je vhodný typ SQM, kde jedno meranie umožní určiť hodnotu jasů nočnej oblohy. Takto meraný jas miest vybraného regiónu nám sumarizuje tabuľka č.1. Ako môžeme z tabuľky vidieť, záujemcovia o nočné pozorovanie si v tejto vybranej lokalite nájdu dostatočne „tmavú oblohu“.

Tabuľka 1 Meranie jasů oblohy vybraného regiónu.

Miesto	Nadmorská výška	Miera svetelného znečistenia (MSA)	Bortleho stupeň
Poloniny Gazdoráň	508	21,34	4
Poloniny Nová Sedlica	395	21,46	4 ⁺
Poloniny – Ruský Potok	445	21,76	1
Runina	600	21,49	3
Kolonica	447	21,49	3
Uličské Krivé	285	21,51	3
Hvezdáreň Roztoky	430	21,41	4 ⁺
Paseka – Lubkovský priesmyk	683	21,67	2
Krásna Lúka	535	21,23	4

Ako prístroj pre meranie jasů nočnej oblohy môžeme využiť aj **bežné fotoaparáty**, ktoré sú schopné ukladať dáta vo formáte RAW. Metodiku spracovania rozpracoval Hollan (2006 a, b), a tak použitím softvéru je možné mať z fotoaparátu vedecký prístroj pre viacfarebnú fotometriu.

Fotografie celooblohovou zostavou na sídlisku a v Jizerských horách

Približný odhad svetelného znečistenia nám poskytne aj program Stellarium, kde si volíte stupeň znečistenia oblohy podľa viditeľnosti hviezd.

Simulácia v programe Stellarium viditeľnosti nočnej oblohy v závislosti od stupňa svetelného znečistenia. <https://www.jmu.edu/planetarium/light-pollution.shtml>

Park tmavej oblohy

Výnimočne zachované nočné prostredie na území Národného parku Poloniny, ktorý leží na hraniciach s Poľskom a Ukrajinou bolo základom pre vyhlásenie pri príležitosti Medzinárodného roku biodiverzity 2010 **prvej oblasti tmavej oblohy na Slovensku**⁷. Územie parku je vymedzené samotným územím NP Poloniny (29 805 ha), jeho ochranným pásmom (10 973 ha). Susedí s Bieszczadzským Parkom Narodowym, ktorý leží na území Poľska a s Užanským národným prírodným parkom (ukr. Ужанський національний природний парк) na Ukrajine. Národný park Poloniny sa tak zaradil medzi 24 tmavých parkov sveta, z ktorých len šesť patrí do Európy.

Výnimočne malá hustota osídlenia (len 6 obyvateľov na km²) zaručuje, že vplyv človeka na životné prostredie minimálny a tak nočné biorytmy všetkých živých organizmov sú najmenej narušené (Rapavý, Begeni,

⁷ <http://poloniny.svetelneznečistenie.sk/>

2011). Aj vďaka tomu je na území národného parku mimoriadna koncentrácia endemických a ohrozených druhov rastlín, húb a živočíchov.

Prirodzená nočná tma tohto územia nám za bezmesačnej jasnej noci umožňuje vidieť až 2000 hviezd. V mierke Bortleovej stupnice dosahuje úroveň 2 – 3, vďaka čomu sa môžeme kochať krásne štruktúrovanou Mliečnou dráhou. Keďže jas nočnej oblohy v tejto časti dosahuje $21,7 \text{ mag/arcsec}^2$, ako udáva Ďuriš (2012), v období okolo rovnodennosti môžeme pozorovať slabú žiaru – svetlo zvieratníka -, ktorá je spôsobená rozptylom slnečného svetla vesmírnym prachom v prachovom oblaku okolo ekliptiky, ako aj protisvit t.j. mierne zjasnenie zodiakálneho svetla v mieste ležiacom oproti Slnku.

Nočná obloha - Park tmavej oblohy Poloniny Foto: Samuel Kováčik

Náučné chodníky Parku Poloniny

Park tmavej oblohy Poloniny, okrem ochrany nočného životného prostredia, poskytuje taktiež informatívny turistický program. Dvere do Polonín sa nachádzajú v obci Ulič, kde môžeme nájsť aj repliku asteroidu (22469), ktorý bol pomenovaný po Parku Tmavej oblohy Poloniny Prechádza ním 49. rovnobežka. Za obcou Uličské Krivé je na tejto rovnobežke informačno-propagačná tabuľa, ktorá informuje o zaujímavostiach na 49. rovnobežke a katastri obce. Najvýchodnejšie položená obec na území Slovenska, ktorá sa rozprestiera pod hlavným karpatským hrebeňom Bukovských vrchov je **Nová Sedlica**, ktorá sa pýši **Náučným chodníkom "Pod tmavou oblohou"**. Trasa náučného chodníka s názvom „Pod tmavou oblohou“ s celkovou dĺžkou cca 1200 m začína pri miestnom informačnom stredisku NP Poloniny. Pokračuje na miesto s nádherným panoramatickým výhľadom, odkiaľ je možné vidieť masív Stinskej na slovensko-ukrajinskej hranici, hrebeň Veľkého Bukovca a hlavný karpatský hrebeň s dobre viditeľnou Riabou skalou. Trasa ďalej pokračuje Starou gazdovskou cestou k miestnemu Domovu sociálnych služieb a odtiaľ sa vracia späť na svoj „začiatok“ k budove informačného strediska. Z piatich hlavných informačných tabúl umiestnených na trase sa návštevník môže dozvedieť o problematike svetelného znečistenia a nutnosti chrániť nočné životné prostredie. Návštevník sa ďalej môže dozvedieť, čo môže vidieť v Poloninách nielen v noci, ale aj cez deň. Náučný chodník je doplnený o tri inovatívne hravé prvky. Z hádaniek v prírode „Čie sú to stopy?“, „Komu patria listy?“ pozostávajúci z desiatich samostatných otváracích dosiek si návštevník môže overiť svoje znalosti pomocou priradenia zvieracích stôp a rastlinných listov a plodov. Ďalším inovatívnym prvkom na trase je veľkorozmerná pavučina obyvateľov Polonín. Na konci trasy sa nachádza veľká tabuľa s „kvízom v prírode“, na ktorej si môže návštevník „preskúšať“ svoje vedomosti, ktoré sa na trase chodníka mohol dozvedieť.⁸

Tabuľa Náučného chodníka Park Tmavej oblohy Poloniny a Informačná tabuľa 49 rovnobežky a v obci Uličské Krivé

Zdroj: <http://poloniny.svetelnezneistenie.sk/aktuality/nova-tabula-v-poloninach/>

Ďalšou turistickou atrakciou Parku tmavej oblohy Poloniny v údolí Zbojského potoka v obci Zboj je „**Symbolický cintorín obetí svetelného znečistenia**“.⁹ Pozostáva zo šiestich dvojzajzých informačných tabúl umiestnených obojstranne na troch stojanoch. Tabule informujú o problematike svetelného znečistenia a o jeho negatívnom vplyve na živočíšnu a rastlinnú ríšu.

Astronomické observatórium Kolonica

Keďže Park tmavej oblohy Poloniny bol vyhlásený aj s cieľom zachovať toto výnimočné prostredie poskytujúce tie najkvalitnejšie podmienky na nočné pozorovanie oblohy a záujemca môže tu na Kolonickom sedle nájsť **Astronomické observatórium**¹⁰, ktoré patrí pod Vihorlatskú hviezdáreň v Humennom. Astronomické observatórium je zamerané na odbornú pozorovateľskú činnosť, primárne na pozorovanie premenných hviezd. Skvelé podmienky nočnej oblohy umožňujú odborným pracovníkom venovať sa aj astrofotografii. Hlavným prístrojom je VNT – **Vihorlatský národný teleskop** – v súčasnosti druhý najväčší ďalekohľad na Slovensku s priemerom hlavného zrkadla 1 meter. Na nočné pozorovanie je k dispozícii aj niekoľko menších ďalekohľadov. V areáli Astronomického observatória sa od roku 2012 nachádza aj Planetárium, ktoré je spolu s observatóriom prístupné verejnosti. Planetárium má priemer kupoly 8 metrov a jeho kapacita je 47 miest. Umelú nočnú oblohu vie vyčariť vďaka prístroju Zeiss ZKP 2.

Pre hromadné návštevy je možné si objednať program a pozorovanie na webovej stránke <http://www.astrokolonica.sk/pre-skoly-a-verejnost/>. Široká ponuka astronomických programov môže byť doplnená aj Vami zvolenou prednáškou, ak je dopredu dohodnutá. V areáli sú aj ubytovacie možnosti.

⁸ <http://old.szaa.org/index.php/naucny-chodni-oblohou.html>

⁹ <http://old.szaa.org/index.php/symbolieho-zneci.html>

¹⁰ <http://www.astrokolonica.sk/>

Astronomické observatórium sa nachádza vo východnej časti okresu Snina, pri ceste spájajúcej mesto Snina s hraničným prechodom SR/Ukrajina v Ubli, medzi dedinami Kolonica a Lodomírov. Za dedinou Kolonica je umiestnená informačná tabuľa, vďaka ktorej ju hravo nájdete.

Medzi zaujímavé letné akcie Vihorlatskej hviezdárne pre nadšencov pozorovania nočnej oblohy patria **expedície**

1. „Variable“, ktorá je zameraná na pozorovanie premenných hviezd, vrátane CCD fotometrie
2. „Perzeidy“, ktorá je zameraná na pozorovanie meteorov meteorického roja počas jeho maxima. Sú zaznamenávané základné charakteristiky pozorovaných meteorov, spracované v programe IMO a zaslané do centra v Nemecku.
3. Letná **expedícia Astrobikers** - okružné cyklistické trasy okolo Astronomického observatória.

Mliečna dráha fotená na areáloch Astronomického observatória Kolonica a *Vihorlatský národný teleskop*

Foto: Milan Kasuba Zdroj: <http://www.pictame.com/tag/kolonica>

Hvezdáreň Roztoky

Hvezdáreň Roztoky sa nachádza v kopcoch Ondavskej vrchoviny a Nízkych Beskýd, blízko hranice s Poľskom. Približne 1 kilometer za dedinou Roztoky nájdeme zrekonštruovanú trojpodlažnú zrubovú stavbu z roku 1928, a kupolu - areál hviezdárne, ktorý patrí pod Podduklianske osvetové stredisko v Svidníku.

Odborná činnosť hviezdárne je orientovaná na pozorovanie slnečnej fotosféry a pozorovanie meteorov vizuálne a videozáznamom. Online – video pozorovanie meteorov sa uskutočňuje v rámci CentralEurope Meteor Network. V rámci kultúrno – osvetovej činnosti sa hviezdáreň zameriava na prednášky a pozorovanie pre školy a verejnosť.

Tento odľahlý kút Slovenska s perfektnou, tmavou oblohou poskytuje dokonalé podmienky pre astronomické pozorovanie širokému okruhu záujemcov. Svetelné znečistenie v Bortleho stupnici medzi 3 až 4 umožňuje pozorovateľom vidieť jasne zreteľnú Mliečnu dráhu a zvieratníkové svetlo, ako aj množstvo hviezd do 6-tej magnitúdy. Z najvzdialenejších objektov môžeme vidieť voľným okom galaxiu v súhvezdí Andromeda.

Pre záujemcov o nočné pozorovanie to môže byť vhodným cieľom a to nielen v rámci večerného pozorovania, ale aj viac dňových expedícií, nakoľko hviezdáreň ponúka aj ubytovanie pre 30 osôb v novozriadených v apartmánoch a izbách, navyše hviezdáreň má dobrý prístup autom.

Hvezdáreň Roztoky

Slnečné hodiny

Slnečné hodiny pravdepodobne predstavujú najstaršie a zároveň aj najviac rozšírené hodiny v období pred mechanickými hodinami. Spojenie dvoch základných pohybov Zeme a to pohybu Zeme okolo vlastnej osi a pohybu okolo Slnka nám umožňuje určiť miestny čas. Ak svieti slnko, môžeme na nich zistiť čas s presnosťou ± 30 minút. Dnes majú slnečné hodiny skôr historickú a dekoratívnu hodnotu - ide o pozoruhodné kultúrne pamiatky, ktoré bývajú ozdobou budov a verejných priestranstiev.

Na vybranom území severovýchodného Slovenska sa nachádza 52 slnečných hodín. Pováčšine sú umiestnené na historických budovách – poväčšine na kostoloch, kláštoroch, či farách. Historicky mladšie slnečné hodiny môžeme nájsť na astronomických zariadeniach alebo pozemkoch obdivovateľov slnečných hodín. Aj preto, že sú vďaka objektom fotoaparátov, ich vyhľadávanie môže byť zaujímavým cieľom astroturistiky.

V okrese **Kežmarok** môžeme nájsť až 12 miest, ktoré sa môžu popýšiť slnečnými hodinami. Štvoro z nich sa nachádza v areáli renesančného kaštieľa v Spišskej Belej. Ide o zvislé, nástenné hodiny, z čoho tri sú orientované smerom na juh. Slnečné hodiny sú sčasti poškodené, ale začiatkom rekonštrukcie celého komplexu sa niektoré z nich obnovili. Môžeme ich nájsť vo dvore rímsko-katolíckej fary a to na samotnej budove fary a na hospodárskej budove fary.

Slnečné hodiny vo dvore rímsko-katolíckej fary v Spišskej Belej. Foto: Ladislav Barabás, 2012

Zrejme najstaršie slnečné hodiny vybratého územia severného Slovenska nájdeme v obci **Richvald** na gotickom rímskokatolíckom Kostole sv. Bartolomeja Apoštola, ktorého písomná zmienka je z roku 1355. Tieto hodiny sú nezasiahnuté rekonštrukciou kostola. Hodiny pri rekonštrukcii neboli prekryté novou fasádou, v ľavom hornom rohu sú zrejme vrypy ďalšieho menšieho číselníka.

Slnečné hodiny umiestnené na kostole v Richvalde. Foto: Kamil Pánik (2008) a nové SH v areáli Astronomického observatória

4.5 TURISTICKÉ TRASY SPÁJAJÚCE JEDNOTLIVÉ ATRAKTIVITY ÚZEMIA

Úvod

Do skúmaného územia zasahujú tri historické regióny – Spiš, Šariš a Zemplín s významnými prírodnými dominantami a historickými a kultúrnymi objektmi viažucimi sa k predmetnému regiónu. Viaceré z nich sú pamiatkami UNESCO, národnými kultúrnymi pamiatkami, mestskými pamiatkovými rezerváciami a pamiatkovými rezerváciami ľudovej architektúry, čo len dokazuje výnimočnosť predmetného regiónu z celoslovenského hľadiska. Záverečným výstupom je päť navrhovaných turistických trás spájajúcich jednotlivé atraktivity územia. Ich realizácia je možná formou mototuristiky, cykloturistiky alebo v obmedzenej miere aj pešej turistiky.

Turistické trasy spájajúce jednotlivé atraktivity územia

1. trasa – *Po stopách duchovného odkazu našich predkov*

2. trasa – *Po stopách hradných a zámockých pánov*

3. trasa – *Po stopách pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry a múzeí ľudovej architektúry v prírode*

4. trasa – *Po stopách bojov 1. a 2. svetovej vojny*

5. trasa – *Po stopách pôsobenia významných osobností vedy, techniky, umenia a kultúry*

1. trasa – Po stopách duchovného odkazu našich predkov Kežmarok- Podolíneec – Červený Kláštor - Litmanová – Hraničné – Gaboltov – Bardejov – Hervartov – Ladomirová – Bodružal – Krásny Brod

Trasu začíname v podtatranskom meste Kežmarok. V roku 1950 ho vyhlásili za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Jednou z najvýznamnejších pamiatok mesta je Evanjelický artikulárny kostol sv. Trojice pochádzajúci z roku 1688. Od roku 2008 je súčasťou Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. K ďalším pamiatkam mesta patria budova kežmarskej radnice a mestskej reduty, Kostol sv. Kríža, Kežmarský hrad, nový evanjelický kostol s pozostatkami Imricha Thökölyho, starobylé meštianske domy a slávne evanjelické lýceum. Prichádzame do slobodného kráľovského mesta, Podolíneec. Najcennejšími kultúrne – historickými pamiatkami sú mestské opevnenie, sakrálné stavby, meštianske domy, radnica, zvonica a piaristický kláštorový komplex. V roku 1991 ho vyhlásili za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Pokračujeme smerom na sever a vstupujeme do areálu kláštora kartuziánov v Červenom Kláštore. Je to jedinečný kultúrne – historický objekt zasadený do pieninskej prírodnej scenérie. Architektonicky najvzácnejšou stavbou je Kostol sv. Antona Pustovníka (14. st.). Kláštor bol stovky rokov kultúrnym centrom regiónu. Práve tu vznikol v roku 1750 prvý preklad Písma svätého do slovenčiny (Romuald Hadbavný) a taktiež prvý pokus o kodifikáciu slovenčiny. Známu postavou sa stal fráter Cyprián (1724-1774), „lietajúci mních“ a tvorca herbára. Z Červeného Kláštora sa dostávame na gréckokatolícke pútnické miesto na hore Zvir v Litmanovej. V rokoch 1990-1995 tu prebiehali mariánske zjavenia. Postupne sa celý areál prebudoval z pôvodných majdanov (zrubové stavby pre pastierov a koscov) na komplex sakrálnych stavieb duchovne spojených s hlavnou mariánskou svätyňou, Bazilika Santa Maria Maggiore v Ríme. Pokračujeme v cestovaní na slovensko – poľskom pohraničí a prichádzame k rímskokatolíckemu Kostolu Nepoškvrneného Počatia Panny Márie v Hraničnom. Bol postavený v rokoch 1785 - 1787. Je to trojdielna zrubová stavba zmiešaného typu. Najvzácnejším objektom interiéru je hlavný oltár (1670), ktorý slúži veriacim západného aj východného obradu. Naša trasa nás privádza do obce Gaboltov, najvýznamnejšieho pútnického miesta Košickej arcidiecézy. Nasleduje príchod do starobylého Bardejova. Mestskou pamiatkovou rezerváciou je od roku 1950. Medzi najvýznamnejšie pamiatky svetskej a sakrálnej architektúry patria objekty sústredené na Radničnom námestí - Bazilika minor sv. Egídia, goticko-renesančná budova mestskej radnice, estetické meštianske domy s pôvodnou gotickou dispozíciou, ako aj mestský fortifikačný systém. Množstvo vzácnych architektonických skvostov reprezentujúcich historické jadro mesta spolu s komplexom stavieb židovského suburbia z konca 18. storočia bolo v roku 2000 zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Z Bardejova nabíerame kurz smerom na juh a prichádzame do obce Hervartov, kde sa nachádza národná kultúrna pamiatka, rímskokatolícky Kostol sv. Františka z Assisi (asi 1499-1500). Je najstarším a najzachovalejším dreveným kostolíkom tohto typu na Slovensku. Od roku 2008 je zapísaný v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Naša trasa pokračuje do podduklianského kraja. Navštevujeme postupne drevené sakrálné chrámy (cerkvy) v Ladomirovej a Bodružali. Gréckokatolícky Chrám sv. Michala Archanjela v Ladomirovej bol postavený v roku 1742. Do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO bol objekt zaradený v roku 2008. Gréckokatolícky Chrám sv. Mikuláša v Bodružali bol postavený v roku 1658. Do Zoznamu svetového kultúrneho

dedičstva UNESCO bol objekt zaradený v roku 2008. Našou poslednou zastávkou na trase za duchovným odkazom našich predkov je kláštor (monastier) Zostúpenia sv. Ducha v Krásnom Brode. Táto historická lokalita (13. a 14. storočie) je spätá s príchodom približne 40 000 Ukrajincov z Podolia. Vzácný drevený kláštor (monastier) bol zničený v priebehu veľkej ofenzívy ruských vojsk v roku 1915 delostreleckými jednotkami rakúsko – uhorskej armády. V súčasnosti sa vedľa ruín kláštora nachádzajú objekty nového baziliánskeho kláštora a chrámu.

2. trasa – *Po stopách hradných a zámokých pánov* Kežmarok – Strážky - Stará Lubovňa – Plaveč - Zborov – Stropkov – Brekov – Humenné – Jasenov - Snina

Východiskom trasy je Kežmarok. V roku 1950 ho vyhlásili za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Dominantou mesta je Kežmarský hrad, ktorý je jediným úplne zachovaným hradom na Spiši. V areály hradu sú umiestnené viaceré expozície viažuce sa k histórii Kežmarku a jeho okolia. Jednou z najvýznamnejších pamiatok mesta je Evanjelický artikulárny kostol pochádzajúci z roku 1688. Od roku 2008 je súčasťou svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. K ďalším pamiatkam patria budova kežmarskej radnice a mestskej reducty, Kostol sv. Kríža, nový evanjelický kostol s pozostatkami Imricha Thökölyho, starobylé meštianske domy a slávne evanjelické lýceum. Z Kežmarku pokračujeme do miestnej časti Spišskej Belej, ktorú tvorí areál goticko – renesančného kaštieľa v Strážkach. Je to komplex kultúrno – historických pamiatok, tvorený goticko - renesančným kaštieľom, anglickým parkom, Kostolom sv. Anny s pašiovým cyklom zo 16. st. a renesančnou zvonnicou. Zo Strážok nabírame smer Lubovniansky hrad v Starej Lubovni. Hrad vznikol na rozhraní 13. a 14. storočia a patril do systému pohraničných hradov na severe Uhorska. Pravdepodobne najzaujímavejším „hostom“ na hrade bol v roku 1786 dobrodruh Móric August Beňovský. Neďaleko od Lubovnianskeho hradu sa vypínajú zrúcaniny hradu Plaveč, ktorý patril striedavo rôznym zemepanským rodinám. V rokoch 1450-1458 na ňom sídlil známy bratrický vojvodca Peter Axamit. Pozdĺž spoločnej slovensko – poľskej hranice sa dostávame do obce Zborov, nad ktorou sa vypína Zborovský hrad (starší názov Makovica). V minulosti zohrával dôležitú úlohu pri ceste do Poľska. Nasledujúcou zastávkou je renesančný kaštieľ v Stropkove, postavený v roku 1711 na zvyškoch stredovekého Stropkovského hradu (1245). Prichádzame do oblasti Humenného, kde sa v blízkosti sebe nachádzajú dva hrady a jeden kaštieľ. Prvým v poradí je Brekovský hrad v Brekove. Vznikol na konci 13. storočia na mieste staršieho veľkomoravského hradiska. V andezitovom brale sa nachádzajú Brekovské jaskyne - Veľká Artajama, Malá Artajama a Brekovská jaskyňa. Nasleduje renesančný kaštieľ lokalizovaný v metropole horného Zemplína, Humennom. Bol postavený palatínom Drugethom (1630-1640) na mieste bývalého vodného hradu. V súčasnosti tu sídli Vihorlatské múzeum so zaujímavými expozíciami vrátane skanzena. Posledným z trojice je Jasenovský hrad v Jasenove. Vznikol v 13. storočí a plnil strážnu funkciu. Zaujímavosťou jeho histórie bola existencia falšovateľskej dielne (razenie falošných mincí Drugethovcami v 16. storočí). Prichádzame do cieľa našej trasy, Sniny. Tu sa nachádza klasicistický kaštieľ rodiny Rhollovcov, vystavaný na konci 18. storočia. Na nádvorí je umiestnená od roku 1841 socha Herkula.

3. trasa – *Po stopách pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry a múzeí ľudovej architektúry v prírode* Osturňa – Stará Lubovňa – Bardejovské Kúpele - Humenné – Svidník

Trasu začíname v obci Osturňa. Svojimi 7 km patrí k najdlhším potočným dedinám na Slovensku. Táto goralská obec je zároveň najrozsiahlejšou a najväčšou obcou Zamaguria. Zachovalo sa tu viacero pôvodných stavieb, čo viedlo k jej začleneniu medzi pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry v roku 1979. Pokračujeme smerom na západ a prichádzame do Starej Lubovne, kde sa nachádza Lubovnianske múzeum. Je situované pod Lubovnianskym hradom a má podobu podtatranskej osady s ľudovými stavbami z regiónu severného Spiša. Najväčším exponátom múzea je zrubový gréckokatolícky Chrám sv. Michala Archanjela z roku 1833. Nasleduje ďalšia zastávka, Bardejovské Kúpele. Tu lokalizované Šarišské múzeum zhromažďuje vo svojich priestoroch ľudové stavby z horného Šariša a Zemplína. Je to najstaršia expozícia ľudovej architektúry na Slovensku sprístupnená od roku 1965. Z regiónu Šariša sa presúvame na Zemplín, kde navštívime dve múzeá, Vihorlatské múzeum a Múzeum ukrajinskej kultúry. Vihorlatské múzeum v Humennom sústreďuje v záhrade pôvodne renesančného kaštieľa zaujímavé exponáty ľudového staviteľstva z regiónu horného Zemplína. Najväčšiu pozornosť priťahuje gréckokatolícky Chrám s. Michala Archanjela z Novej Sedlice. Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku zachováva vo svojej expozícii pamiatky materiálnej a duchovnej kultúry Ukrajincov a Rusínov z regiónu severovýchodného Slovenska. Skvostom múzea je gréckokatolícky Chrám sv. Paraskevy z Novej Polianky z roku 1766.

4. trasa – *Po stopách bojov 1. a 2. svetovej vojny* Zborov – Svidník – Údolie smrti – Hunkovce – Dukla – Veľkrop – Výrava - Osadné

Východiskom trasy je obec Zborov. V priebehu 1. vojny sa v jej chotári odohrávali ťažké boje medzi rakúsko – uhorskými a ruskými vojskami, čoho dokladom sú vojenské cintoríny v okolí obce. Podobne aj počas 2. svetovej vojny sa viedli v oblasti ťažké boje, tentoraz medzi sovietskymi, československými a nemeckými vojskami. Na cintoríne priamo v obci je pochovaných mnoho nemeckých vojakov. Zo Zborova naberali kurz na východ do centra Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, Svidníka. Mesto s okolím bolo počas 1. a 2. svetovej vojny zasiahnuté ťažkými vojenskými operáciami, ktoré spôsobili značné materiálne škody, ako aj veľké ľudské straty. Na ich pamiatku je vo Svidníku umiestnený Pamätník Sovietskej armády. Nachádza sa tu aj Múzejné oddelenie s centrálnou expozíciou „Vojenské dejiny Slovenska v rokoch 1914 – 1945“, dokumentujúce okrem iného aj priebeh Karpatsko – duklianskej vojenskej operácie. Pokračujeme do Údolia smrti, ktoré je súčasťou národnej kultúrnej pamiatky Duklianske bojisko. V priestore medzi obcami Kapišová, Kružlová a Nižná Písaná je v teréne rozmiestnená tanková technika znázorňujúca tankovú rotu v útoku. Cez obec Hunkovce, kde je na ľavej strane pri hlavnej ceste umiestnený veľký vojenský cintorín nemeckých vojakov padlých v 2. svetovej vojne sa dostávame na najvýznamnejšie miesto našej trasy, Duklu. Na konci roka 1944 sa tu odohrala jedna z najťažších horských vojenských operácií druhej svetovej vojny, Karpatsko- duklianska operácia. Na oboch stranách sa jej zúčastnilo vyše 500 000 vojakov. Padlo tu 85 000 sovietskych a 6500 československých vojakov 1. československého armádneho zboru. Na ich pamiatku bol postavený monumentálny kamenný pamätník. Z Dukly sa presúvame na najväčší vojnový cintorín z 1. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku, ktorý sa nachádza v obci Veľkrop pri Stropkove, kde by malo byť podľa informácií pochovaných 8 662 obetí. Je to najväčší vojnový cintorín z 1. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku. Pokračujeme ďalej do obce Výrava, pri ktorej prebiehala frontová línia medzi rakúsko - uhorskou a ruskou armádou. Vojenský cintorín medzi obcami Výrava a Valentovce bol zriadený v roku 1916. Údajne tu padlo až 8000 vojakov. Od roku 2012 je tu zriadený vojensko – historický náučný chodník a prebieha postupná rekonštrukcia ďalších vojenských cintorínov. Z Výravy pokračujeme do obce Osadné. Tu je v miestnom pravoslávnom chráme situovaná unikátna krypta, jediná svojho druhu na Slovensku, s pozostatkami 1025 vojakov z 1. svetovej vojny. V obci Osadné sa naša trasa končí.

5. trasa – Po stopách pôsobenia významných osobností vedy, techniky, umenia a kultúry Kežmarok (Hviezdoslav, Rázus, Kráľ, Šafárik, Chalúpka, Stodola, Thököly, Fröhlich, Buchholz) – Vrbov (Roth) - Huncovce (Horn) - Spišská Belá (Petzval) – Stará Ľubovňa (Beňovský) - Bardejov (Stöckel, Coxe, Eck, Guttgessel) - Okružle (Bosák) - Medzilaborce (Warhol) – Miková (Warhol)

Východiskom trasy je historický Kežmarok. Najvýznamnejšou kultúrnou ustanovitzňou tohto podtatranského mesta bolo slávne kežmarské lýceum, na ktorom študovali popredné osobnosti slovenského národného, kultúrneho a umeleckého života – P.O. Hviezdoslav, J. Záborský, S. Chalúpka, P. Dobšínský, J. Kráľ, M. Kukučín, P.J. Šafárik, M. Rázus, I. Stodola a. S Kežmarkom sa spájajú vedecké aktivity týkajúce sa poznávania a propagácie Vysokých Tatier – D. Fröhlich, rodina Buchholzovcov, T. Mauksch a. V Kežmarku sa narodil a je aj pochovaný „kurucký kráľ“ Imrich Thököly (1657-1705), jeden z vodcov protihabsburských stavovských povstaní v Uhorsku. Z Kežmarku pokračujeme krátkymi zastávkami do dvoch blízkych obcí, Vrbova a Huncoviec. Vo Vrbove sa narodil zakladateľ speleoarcheológie, profesor a riaditeľ gymnázia v Levoči, Samuel Roth (1851-1889). Zaoberal sa geológiou, glaciológiou, limnológiou a speleológiou Tatier a okolia, predovšetkým Spiša. Bol autorom mnohých učebníc mineralógie, botaniky a zoológie pre stredné školy. V Huncovciach pôsobila v rokoch 1879 až 1943 slávna vysoká rabínska (talmudská) škola, na ktorej počas jej najväčšieho rozmachu študovalo 200-300 študentov z celého sveta. Jedným z nich bol aj Sir Samuel Horn, syn prvého guvernéra Palestíny. Návratom do Kežmarku sa presúvame do Spišskej Belej, kde sa narodil univerzitný profesor, matematik, fyzik, vynálezca portrétového objektívu, priekopník modernej fotografickej optiky a zakladateľ modernej fotografie, Jozef Maximilián Petzval (1807-1891). V ojedinelom múzeu v strede mesta je expozícia venovaná životu a dielu tohto slávneho rodáka. Zo Spišskej Belej pokračujeme do Starej Ľubovne, kde na Ľubovnianskom hrade bol v roku 1768 vo veži väznený Móric August Beňovský (1746-1786), známy dobrodruh, cestovateľ, objaviteľ, kolonizátor, spisovateľ, kráľ Madagaskaru, plukovník francúzskej armády, veliteľ poľskej armády a rakúsky vojak. Prichádzame do „perly Šariša“, Bardejova, v ktorom pôsobili počas jeho bohatej histórie mnohé významné osobnosti, ktoré sa spájajú najmä s bardejovským školstvom. Okolo roku 1523 bol na mestskej škole rektorom anglický humanistický básnik Leonard Coxe (1495-1549), autor prvej knihy o rétorike v angličtine. V rokoch 1530-39 na nej účinkoval profesor Krakovskej univerzity, humanista, básnik a učenec Valentin Eck (1494-1556). V roku 1539 mesto povolalo do rektorských služieb svojho rodáka, Leonarda Stöckela (1510-1560), ktorého nazývali aj „Učiteľ Uhorska“. K prvenstvám Bardejova patria Stöckelove školské zákony, ktoré sú najstarším pedagogickým dokumentom na Slovensku. Bohatá farská knižnica bola prvou verejnou knižnicou v Uhorsku. Tlačiareň Dávida Gutgesella (1540-1599) vytlačila v roku 1581 prvú knihu na Slovensku napísanú v biblickej češtine - Lutherov Katechizmus. Naším ďalším cieľom sa stáva obec Okružle v blízkosti Stropkova. Tu sa narodil jeden z najvýznamnejších Slovákov novodobej histórie, Michal Bosák (1869-1937). Z jednoduchého baníka sa po odchode do USA svojou usilovnosťou vypracoval na uznávaného bankára. Jeho podpis figuroval v roku 1907 na 5, 10 a 20 dolárových bankovkách. Založil viaceré banky, zorganizoval zbierku „za samostatné Slovensko“ a jeho

podpis figuruje na Pittsburskej dohode. V rodnom kraji dal postaviť niekoľko škôl, financoval opravy kostolov a podporoval Červený kríž. Z Okrúhleho pokračujeme do kraja Andyho Warhola (1928-1987). V meste Medzilaborce sa nachádza Múzeum moderného umenia Andyho Warhola venované životu a dielu tohto významného amerického maliara, filmového tvorca a zakladateľa pop – artu. V trvalej expozícii sa tu nachádza 160 diel a artefaktov svetového umelca. Ďalšou zastávkou je obec Miková, v ktorej sa narodili rodičia Andyho Warhola a odkiaľ sa vystaňovali do USA. Tu sa naša trasa končí.

Záver

Skúmané územie nachádzajúce sa v prihraničnej oblasti Prešovského samosprávneho kraja patrí z hľadiska atraktivity k najvýznamnejším regiónom Slovenska. Nachádzajú sa tu unikátne prírodné fenomény a kultúrne a historické pamiatky celoslovenského významu. Historické regióny Spiša, Šariša a Zemplína sú kvôli množstvu hnutelných a nehnuteľných pamiatok vyhľadávané nie len domácimi, ale aj zahraničnými návštevníkmi. Vybrané atraktivity jednotlivých okresov, ako aj navrhované trasy spájajúce tieto miesta sú toho dôkazom.

6.1. ANALÝZA SEKTOROV A ODVETVÍ ZAMESTNANOSTI, NEZAMESTNANOSTI, VEĽKÍ ZAMESTNÁVATELIA V OKOLÍ

Ekonomicky najkomplexnejším ukazovateľom je **hrubý domáci produkt (HDP)**, ktorý je však sledovaný iba do úrovne krajov. Ten predstavoval v roku 2015 v Prešovskom kraji hodnotu **10,9 mld. €**, čo bolo **9,0%** podiel na HDP Slovenska. Od začiatku hospodárskej krízy v roku 2009 sa zvýšil o **34,5%**, pričom v rámci SR to bolo iba o **28,5%**. HDP v prepočte na obyvateľa bol v kraji na úrovni **13282,8 €**, čo predstavovalo 59,5% priemeru Slovenska a iba 24,4% Bratislavského kraja. Tieto hodnoty HDP zaraďujú kraj medzi ekonomicky najslabšie regióny.

HDP na obyvateľa v PPS (€) – Prešovský kraj a Slovenská republika (2011 – 2015)

Zdroj: www.statistics.sk

V ekonomickej štruktúre Prešovského kraja podľa **hrubej pridanej hodnoty** v roku 2015 mal najväčšie zastúpenie sektor služieb na úrovni **56,1%**, priemysel **23,9%**, stavebníctvo **14,9%** a najmenej poľnohospodárstvo **5,1%**. Aj z hľadiska vývoja od roku 2011 dominujú služby, pričom priemysel a stavebníctvo sa pohybujú na úrovni 15-25%.

Uvedená štruktúra sa odrazila aj v **štruktúre podnikov**, ktoré pôsobia v okresoch nielen študovanej prihraničnej oblasti, ale celého PSK. V roku 2015 pôsobil v kraji **17744 podnikov**, čo bol nárast oproti roku 2011 o 25,0%. Z hľadiska štruktúry mali dominantné zastúpenie služby 62,8%, stavebníctvo 12,9% a priemysel 12,1%. Výrazne nižší podiel bol pri poľnohospodárstve (6,9%) a doprave (5,3%).

Najviac podnikov sa lokalizuje v najväčších okresoch ako Bardejov (2002 podnikov), Humenné (1239), Stará Ľubovňa (908), ale i Kežmarok (924), ktorý ťaží zo svojej výhodnej polohy pri okrese Poprad (až 3206 podnikov). Najmenej podnikov je lokalizovaných v malých a podrozvinutých okresoch v SV časti kraja – Medzilaborce (141), Stropkov (419) a Snina (536).

Počet a veľkostná štruktúra podnikov v okresoch Prešovského kraja (2015)

Podniky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT
0 - 49	605	570	1178	432	252	67	704	323	1992	256	3312	459	663
50 - 249	25	17	34	5	8	2	13	10	54	1	70	10	20
250 a viac	4	1	6	4	1	0	8	2	11	1	19	1	5
nezistené	290	320	784	308	158	72	514	201	1149	131	1984	241	447
spolu	924	908	2002	749	419	141	1239	536	3206	389	5385	711	1135

Zdroj: www.statistics.sk

Z hľadiska veľkostnej štruktúry prevládajú **malé podniky** (0–49 zamestnancov), ktorých sa podiel v okresoch pohybuje na úrovni 47,5% (Svidník) až 65,5% (Bardejov). V prevažnej miere ide o podniky v oblasti služieb. Naopak **veľké podniky** nad 250 zamestnancov predstavujú síce minimálny podiel, avšak ich dopad na ekonomiku regiónu je výrazný. Ide najmä o priemyselné a stavebné podniky. Najviac veľkých podnikov je v okresoch Humenné (8), Bardejov (6), Kežmarok (4) a Svidník (4). Tieto okresy (až na Svidník) predstavujú ekonomicky najsilnejšie regióny v sledovanom území. Avšak ani jeden z nich sa nemôže ani počtom celkovo ani

počtom veľkých podnikov merať s najvyššími okresmi kraja Prešovom (5385 podnikov a 19 veľkých podnikov) a Popradom (3206, 11).

Štruktúra podnikov v okresoch Prešovského kraja (2015)

Zdroj: www.statistics.sk

V rámci hodnotených okresov mali najvyššie zastúpenie podniky v oblasti **služieb** od 64,9% (Kežmarok) až po 39,0% (Medzilaborce). Pri okresoch s väčšími okresnými mestami bol tento podiel pravidelne vyšší (Humenné – 59,1%, Bardejov – 56,7%), pričom výraznejšie je to viditeľné pri okresoch s najväčšími mestami v kraji ako Poprad – 73,7% a Prešov – 69,5%, no tu dôležitú úlohu hrajú faktory ako administratívne centrum kraja (Prešov) a vstup do turisticky najatraktívnejšej oblasti Slovenska Tatier (Poprad). Ďalej nasledujú **stavebníctvo** (7,1–17,7%) a **priemysel** (12,6–19,8%). Najnižšie podiely okrem dopravy má **poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo** (zvyčajne menej ako 10%), pretože ide o región s menej vhodnými podmienkami na poľnohospodársku výrobu.

V rámci služieb je možné ešte vyčleniť služby v oblasti **ubytovacích a stravovacích zariadení**. Vo väčšine okresov bol zaznamenaný nárast ich počtu. Zo sledovaných prihraničných okresov majú najviac týchto zariadení okresy Kežmarok (61 zariadení), kde sa prejavila blízkosť Tatier, historický Bardejov (35) ako aj okresy Humenné (38) a Stará Ľubovňa (35). Napriek vhodným prírodným podmienkam výrazne zaostávajú okresy vo SV časti územia a to Stropkov (13), Snina (12) a Medzilaborce (3). Neoporovnatelne viac ubytovacích a stravovacích zariadení je však v okresoch Prešov (262) ako centre Prešovského kraja a Poprad (248) ako vstupu do Tatier.

Počet podnikov v oblasti ubytovacích a stravovacích služieb v okresoch Prešovského kraja (2011 - 2015)

Roky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT
2011	48	30	30	24	8	4	28	13	193	14	186	10	35
2012	55	28	28	27	8	2	34	15	207	15	199	11	37
2013	59	32	32	29	11	2	40	18	228	17	242	16	42
2014	59	36	36	33	13	3	47	15	253	21	265	22	53
2015	61	35	35	27	13	3	38	12	248	21	262	26	52

Zdroj: www.statistics.sk

Napriek dominantnému postaveniu sektora služieb v počte podnikov bolo najviac tržieb (celkovo **5 874 mil. €**) v rámci PSK zaznamenané v priemysle na úrovni **3 893 mil. €** (až 66,3%), nasledovalo stavebníctvo s **880 mil. €** a služby s **704 mil. €**. Výrazný odstup mala doprava (**301 mil. €**) a najmä poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo (iba **97 mil. €**, 1,6%).

Prvým výrobným sektorom je **poľnohospodárstvo**, ktoré má v Prešovskom kraji vzhľadom na prírodné podmienky horšie predpoklady rozvoja. Poľnohospodárska pôda zaberá 42,3% (3782 km²) z celkovej rozlohy kraja. Z nej 39,2% predstavuje orná pôda (1483 km²), na ktorej sa pestujú predovšetkým obilniny, krmoviny, olejníky a zemiaky, trvalo trávne porasty 2171 km² (57,4%), záhrady 108 km² (2,9%) a ovocné sady 19 km² (0,5%). Okrem poľnohospodárskej pôdy majú v kraji výrazné zastúpenie lesné plochy (49,4%) a s výrazným odstupom zastavané plochy (3,6%) a ostatné plochy (3,3%).

Z hľadiska jednotlivých okresov sú badateľné výraznejšie rozdiely v zastúpení jednotlivých druhov pozemkov. Najviac **ornej pôdy** je v okresoch Kežmarok (22,3%) a Bardejov (16,3%), ktoré však oproti ostatným okresom kraja majú horšie podmienky (Prešov – 29,6% ornej pôdy, Vranov n/T. – 29,5% a Sabinov – 22,6%). Podiel **trvalo trávnych porastov** sa pohyboval v okresoch od 20-30% (s výnimkou okresu Poprad - iba 14,2%, čo je spôsobené výrazným podielom lesných porastov v tomto okrese až 69,4%). Pre sledovaný prihraničný región je významnou devízou vysoká **lesnatosť**, kde má okres Snina až 63,6% zastúpenie lesných pozemkov, Medzilaborce (56,4%), Humenné (55,2%), Stropkov (49,2%) a Svidník (47,1%). Podiel ostatných druhov pozemkov bol vzhľadom na celkovú plochu okresov malý.

Z ekonomického hľadiska dosiahli poľnohospodárske podniky v PSK v roku 2015 tržby na úrovni **97 mil. €**, čo bolo iba **6,3%** tržieb v rámci Slovenska a výrazne menej ako slovenský priemer na úrovni **191 mil. €**.

Ako už bolo vyššie naznačené, významné postavenie v štruktúre ekonomiky Prešovského kraja má **priemysel**, čo naznačuje najmä objem tržieb. Ten zaznamenal od roku 2011 (**3,4 mld. €**) do roku 2015 (**3,9 mld. €**) rastový trend na úrovni **15,8%**.

Situácia v rámci okresov je diferencovaná. Z hodnotených prihraničných okresov majú dominantné postavenie okresy Humenné (370,5 mil. €) a Kežmarok (284,1 mil. €), ktoré sú aj najpriemyselnejšie prihraničné okresy. Ďalšie okresy majú tržby v priemysle na výrazne nižšej úrovni: Snina (103,8 mil. €), Stará Ľubovňa (100,0 mil. €), Bardejov (99,5 mil. €) a Stropkov (37,4 mil. €). Okresy Svidník a Medzilaborce majú hodnoty veľmi nízke. Naopak výrazne priemyselnými okresmi sú okresy Poprad (880,9 mil. €) a Prešov (862,4 mil. €).

Tržby v priemysle boli ovplyvnené najmä počtom zamestnancov v priemysle (čo závisí od veľkosti okresu), ale i **produktivitou práce** zamestnanca. Tá rástla v Prešovskom kraji od roku 2011 (**82,7 tis. €**) na úroveň **92,1 tis. €** v roku 2015, no aj tak predstavovalo iba 45,8% priemeru SR a iba 22,5% Bratislavského kraja.

V predmetnom regióne mali najvyššiu produktivitu práce v priemysle opäť okresy Humenné (107,3 tis. €) a Kežmarok (98,4 tis. €), ku ktorým sa ešte pridali Snina (103,3 tis. €) a Stará Ľubovňa (85,0 tis. €). Najnižšie hodnoty boli v Stropkove a Svidníku (33,0 a 28,0 tis. €). Z ostatných okresov PSK mal s Humenným porovnateľnú produktivitu iba okres Poprad (108,3 tis. €) a čiastočne Vranov/T. (92,3 tis. €) a Prešov (91,7 tis. €).

Vyššie uvedené základné ukazovatele priemyslu potvrdzuje aj lokalizácia **najväčších podnikov** v kraji. V TOP 25 najväčších podnikov kraja (rok 2015) sa v sledovaných prihraničných okresoch nachádza iba 8 podnikov a to iba v okresoch Humenné a Kežmarok. V okrese Humenné ide o potravinársky podnik Mecom Group Humenné (tržby – 97,0 mil. €, 6. miesto v kraji), chemický závod Nexis Fibers (93,5 mil. €, 7.), textilný a odevný podnik Muller Textiles Myslina (34,9 mil. €, 17.), strojársky podnik Andritz Humenné (32,3 mil. €, 19.), chemický Oldrati Humenné (31,0 mil. €, 20.) a textilný a odevný Tytex Humenné (26,9 mil. €, 22.). V rámci okresu Kežmarok ide iba o dva podniky potravinárskeho priemyslu: Tatranská mliekareň Kežmarok (68,2 mil. €, 10.) a Podtatranská hydina Kežmarok (35,2 mil. €, 16.). V ostatných okresoch okrem Bardejova a Sniny sa nachádzajú menšie podniky, ktoré majú v rámci PSK menej významné postavenie (nasledujúca mapa).

Zdroj: Top trend v priemysle 2016, 2017

Silná pozícia troch najpriemyselnejších okresov sa prejavila aj v prítomnosti **priamych zahraničných investícií (PZI)**. V roku 2014 mal PSK v rámci PZI najhoršiu pozíciu zo všetkých krajov SR. Stav PZI v kraji bol na hodnote **665,8 mil. €**, avšak v rámci SR to bol iba **1,6%** podiel. Napriek týmto nízkym hodnotám boli PZI v kraji značne diferencované. Z hodnotených prihraničných okresov mal významnejšie postavenie iba okres Humenné s 170,4 mil. € (25,6% PSK), pričom ostatné okresy mali iba zanedbateľný podiel (Kežmarok – 2,9%, Bardejov – 1,2% a Snina 0,5%). „Veľkú priemyselnú trojku“ okresov dopĺňajú Prešov (302,3 mil. € – 45,4% PSK) a Poprad (113,4 mil. € – 17,0%).

Priame zahraničné investície v okresoch Prešovského kraja (2014)

2014	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT
PZI	19,0	2,3	7,8	0	0,1	0	170,4	3,1	113,4	0	302,3	15,9	21,5

Zdroj: Národná banka Slovenska, 2015

Ďalším výrobným sektorom priamo nadväzujúcim na priemysel je **stavebníctvo**. Tržby za vlastné výkony a tovar v stavebníctve sa pohybovali v PSK v roku 2015 na úrovni **880 mil. €** (9,9% celoslovenských tržieb), čo bolo 4. miesto v rámci krajov Slovenska. Pozitívom je tiež fakt, že od roku 2011 sa tržby v kraji zvýšili o **5,1%**. Tržby na úroveň okresov neboli dostupné.

Tržby za vlastné výkony a tovar v stavebníctve (mil. EUR) (2011–2015)

	2011	2012	2013	2014	2015
Prešovský kraj	836,5	839,4	824,4	807,9	879,5

Zdroj: www.statistics.sk

Tržby v stavebníctve sú výsledkom **produktivity pracovníkov** v tomto sektore. Tá sa pohybovala v kraji v roku 2015 na úrovni **48,0 tis. €** (v rámci SR priemer 87,3 tis. €), čo predstavovalo poslednú pozíciu medzi krajmi SR. V rámci hodnotených okresov bola najvyššia v okresoch Stará Ľubovňa 48,1 tis. €, Snina 42,6 tis. € a Stropkov 38,7 tis. €. O niečo nižšia v Bardejove 27,6 tis. € a Humennom 23,9 tis. €, pričom v ďalších okresoch predmetného územia neboli v roku 2015 dostupné údaje. Najvyššie hodnoty produktivity práce však v kraji majú ekonomicky silné okresy Prešov 65,8 tis. € a Poprad 53,7 tis. €.

Oblasť **služieb** bola z hľadiska tržieb na treťom mieste po sektoroch priemyslu a stavebníctva. Sektor služieb vykázal v kraji v roku 2015 tržby na úrovni **704 mil. €**, čo predstavovalo v rámci Slovenska podiel **4,6%** (najmenej zo všetkých krajov SR) a to napriek tomu, že od roku 2011 išlo o nárast o **41,4%**.

Tržby za vlastné výkony a tovar v službách (mil. EUR) (2011 – 2015)

	2011	2012	2013	2014	2015
Prešovský kraj	497,6	587,0	673,8	678,5	703,7

Zdroj: www.statistics.sk

V rámci sektora služieb je možné ešte vyčleniť **tržby za oblasť ubytovania a reštaurácií**, ktoré boli v roku 2015 v rámci kraja na úrovni **52,6 mil. €** (14,7% v rámci SR), čo bolo o 17,8% viac ako celoslovenský priemer. Od roku 2011 bol v tejto oblasti zaznamenaný nárast o **8,0%**.

Tržby za vlastné výkony a tovar (mil. EUR) v oblasti ubytovacích a stravovacích službách (2011 - 2015)

	2011	2012	2013	2014	2015
Prešovský kraj	48,8	49,8	50,6	52,5	52,6

Zdroj: www.statistics.sk

V roku 2015 pôsobilo v kraji **19 964 právnických osôb** a **49 093 fyzických osôb**. Napriek nárastu viacerých ekonomických ukazovateľov v období 2011-2015, tu bol zaznamenaný pokles v oboch skupinách o 11,7% resp. o 19,3%. Zároveň bol zaznamenaný aj pokles počtu **živnostníkov** z **55 132** (2011) na **46 586** (2015), čo bolo spôsobené aj sprísnením legislatívy v tejto oblasti. Najväčší podiel v rámci živnostníkov má sektor **služieb** (v r. 2015 až 41,8%). Druhý najvyšší podiel bol v **stavebníctve** (29,3%), potom nasledoval **priemysel** (20,2%) a s výrazným odstupom **poľnohospodárstvo** (6,1%) a **doprava** (2,5%). Potrebné je však zdôrazniť, že podobne ako poklesáva celkový počet živnostníkov, je tento trend zaznamenaný aj vo všetkých vyššie uvedených sektoroch.

Štruktúra živnostníkov – Prešovský kraj (2011 – 2015)

Zdroj: www.statistics.sk

Najviac živnostníkov je zaregistrovaných vo väčších okresoch ako Stará Ľubovňa (4918), Bardejov (4452), Kežmarok (3732) a Humenné (3106). Je to však oveľa menej ako v prípade najväčších okresov kraja Prešova (9086) a Popradu (5861). Naopak najmenej bolo živnostníkov v Medzilaborciach (523) a v Stropkove (1097).

Živnostníci v okresoch Prešovského kraja (2015)

Podniky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT
Živnost.	3732	4918	4452	1994	1097	523	3106	2053	5861	1672	9086	3754	4338
U a S služ.	182	118	148	70	24	22	133	80	454	81	268	59	116

Zdroj: www.statistics.sk, *U a S služ.* – ubytovacie a stravovacie služby

V rámci sektora služieb je možné ešte špecifikovať oblasť **ubytovacích a stravovacích služieb**. Podľa dostupných údajov v tejto oblasti pôsobilo v kraji v roku 2015 celkovo **1755 živnostníkov**, pričom najviac ich bolo v okresoch Kežmarok (182) patriaceho do Tatranského regiónu CR, Bardejov (148), Humenné (133) a Stará Ľubovňa (118). V ostatných okresoch bol výrazne nižší počet (Medzilaborce iba 22 a Stropkov 24). Výrazne najviac živnostníkov v rámci ubytovacích a stravovacích zaradení v Prešovskom kraji je však podľa očakávania v okresoch Poprad (454) a Prešov (268).

Z hľadiska **štruktúry živnostníkov** v okresoch kraja je zastúpenie ekonomických sektorov mierne diferencované, pričom pomery jednotlivých sektorov viac-menej korešponujú so štruktúrou v kraji. Vyššie zastúpenie živnostníkov v **poľnohospodárstve** majú okresy Kežmarok a Medzilaborce (13,3%), v **priemysle** okresy Snina (33,2%) a Medzilaborce (31,4%), **stavebníctve** okresy Stará Ľubovňa (46,7%) a Bardejov (39,3%) a v **službách** Humenné (26,3%) a okresy s väčšími mestami ako Poprad (36,7%) a Prešov (29,2%).

Úzkym prepojením medzi ekonomickou oblasťou a sociálnou je **priemerná mesačná mzda**. V rámci tohto ukazovateľa sa nachádza kraj dlhodobo v rámci SR na poslednom mieste. Od roku 2011 (**697 €**) sa síce priemerná mzda zvýšila na **799 €** (2015), no predstavuje to iba 80,4% priemeru Slovenska (993 €) a 60,6% Bratislavského kraja (1319 €).

Priemerná mesačná mzda (€) v okresoch Prešovského kraja (2011 - 2015)

Roky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT
2011	620	651	580	639	630	639	672	598	755	740	767	669	638
2012	635	670	604	682	645	659	700	626	790	735	774	678	649
2013	648	709	597	719	640	676	689	648	782	718	785	687	660
2014	680	759	614	738	680	715	725	675	835	759	847	736	707
2015	678	793	636	733	722	732	763	702	888	781	875	791	737

Zdroj: www.statistics.sk

Najvyššia mzda v rámci prihraničných okresov je v ekonomicky najsilnejších okresoch Stará Ľubovňa (793 €) a Humenné (763 €), hoci rozdiel oproti ostatným menej vyspelým okresom nie je až taký veľký (napr. Svidník – 738 €, Medzilaborce – 732 €, Stropkov – 722 €). Výrazne nižšie hodnoty zaznamenal okres Bardejov (636 €), ktorý patrí dlhodobo v celoslovenskom meradle medzi okresy s najnižšími mzdami. Tieto hodnoty súvisia so sektorovou štruktúrou ekonomiky okresu. Naopak dominantné postavenie v rámci kraja potvrdili ekonomicky najsilnejšie okresy Poprad (888 €) a Prešov (875 €).

V PSK v roku 2015 bola najvyššia v sektore **dopravy** (799 €) a na podobne úrovni aj v rámci **priemyslu** (797 €). S ďalším odstupom to bol sektor **stavebníctva** (748 €) a **poľnohospodárstva** (738 €). Bohužiaľ výrazne nižšia priemerná mesačná mzda bola v oblasti **ubytovacích a stravovacích zariadení** iba na úrovni 547 €, čo predstavuje len 68,5% priemeru mzdy v PSK.

V rámci jednotlivých okresov boli taktiež najvyššie mzdy v priemysel a stavebníctve, avšak oproti najvyspelejším okresom kraja prihraničné okresy zaostávali. Najvyššiu úroveň mala priemerná mesačná mzda v okrese Stará Ľubovňa v stavebníctve (818 €) a priemysle (813 €), ďalej v okrese Humenné (priemysel – 779 €, doprava – 793 €) a Stropkov (priemysel – 737 €, stavebníctvo – 722 €). Naopak zaostávanie okresu Bardejov v priemernej mzde spôsobil sektor stavebníctva (490 €) a ubytovacie a stravovacie zariadenia (iba 375 €). Posledná menovaná oblasť má v rámci kraja najnižšie hodnoty priemernej mesačnej mzdy, avšak z hľadiska nedostupnosti údajov nie je možné ju detailnejšie špecifikovať na úrovni jednotlivých okresov. V rámci ekonomicky najvyspelejších okresov sú najvyššie hodnoty mzdy v stavebníctve (Poprad – 1068 €, Levča – 1046 €, Prešov – 819 €) a na porovnateľnej úrovni v priemysle a doprave (Poprad – 903 €, 817 €, Prešov – 819 €, 797 €).

Priemerná mesačná mzda (€) podľa sektorov v okresoch Prešovského kraja (2015)

	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT
poľnohospodárstvo	633	660	717	675	593	n	663	n	862	756	745	774	862
priemysel	752	813	616	634	737	715	779	606	903	791	819	829	725
stavebníctvo	546	818	490	558	722	n	534	674	1068	1046	819	496	728
doprava	656	579	664	701	n	n	793	643	817	906	797	752	778
ubyt. a strav. zariadenia	n	554	375	n	n	n	n	n	631	n	523	n	n

Zdroj: www.statistics.sk

Ekonomická aktivita obyvateľstva (economic activity)

Vývoj počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov a ich podielu na celkovom počte obyvateľov má na Slovensku a rovnako aj v Prešovskom kraji v priebehu posledných rokov klesajúcu tendenciu. Podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov klesol v Slovenskej republike z 50,1% v roku 2001 na 48,7% v roku 2011, v Prešovskom kraji o trochu výraznejšie zo 48,6% v roku 2001 na 46,1% v roku 2011. Ide o postupné prejavovanie sa starnutia obyvateľstva a posun početnejších skupín do vyššieho veku.

Medzi poľskou a slovenskou časťou regiónu pozorujeme značné rozdiely v podiele ekonomicky aktívneho obyvateľstva (EAO). V okresoch bol podiel EAO na úrovni cca 49%. V poľských poviatoch evidovali až 63%-ný podiel EAO (2011). Táto hodnota bola výrazne vyššia. Rozdiely sledujeme aj u hlavných odvetví zamestnania obyvateľstva. Kým v slovenských okresoch boli hlavnými zamestnávateľmi firmy v strojárskom, elektrotechnickom, textilnom, kožiarskom a obuvníckom priemysle, v poľských poviatoch to bol hlavne ropný, plynársky, sklársky a drevospracujúci priemysel. Analyzovaný región môžeme považovať za priemyselno-poľnohospodárske územie so značným zastúpením služieb (Venglar 2013).

Pokles podielu ekonomicky aktívnych obyvateľov na celkovom počte obyvateľov možno sledovať aj v jednotlivých okresoch sledovaného regiónu. Najnižší podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov bol v roku 2011 v okresoch Medzilaborce (43,2%), Kežmarok (44,4%) a Stará Ľubovňa (44,5%), najvyšší podiel bol v okresoch Svidník (47,2%) a Humenné (47,1%).

Podľa údajov zo sčítania uskutočnenom v roku 2011 žilo v Prešovskom kraji 375 107 ekonomicky aktívnych obyvateľov, čo je 46,1% z celkového počtu osôb. Podiel mužov na celkovom počte ekonomicky aktívnych obyvateľov bol 55,3%. Najvyšší podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov Prešovského kraja pracoval v odvetví priemyselnej výroby, ťažby a dobývania a iných odvetví (21,8%) a v odvetví veľkoobchodu a maloobchodu, opravy motorových vozidiel a motocyklov (13,6%), rovnako ako na celoslovenskej úrovni.

V rámci okresov Prešovského kraja bol v roku 2011 úhrn odchádzajúcich do zamestnania mimo okresu trvalého bydliska 130 450 ekonomicky aktívnych obyvateľov (34,8% EAO kraja). Najväčší podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov odchádzajúcich do zamestnania bol v odvetví verejnej správy, školstva a zdravotníctva (24,0%) a v odvetví priemyslu (23,1%). Z celkového počtu odchádzajúcich do zamestnania bolo 61,2% denne odchádzajúcich.

Na úrovni okresov sledovaného regiónu možno sledovať diferencovanejšiu štruktúru ekonomicky aktívnych obyvateľov podľa odvetvia ekonomickej činnosti. Rovnako ako na krajskej úrovni však vo všetkých okresoch prevláda podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov pracujúcich v priemyselnej výrobe, kde najvyšší podiel dosahujú okresy Snina (30,7%), Stropkov (28,1%) a Humenné (27,2%). Stavebníctvo je najviac zastúpené v okresoch Stará Ľubovňa (16,1%) a Bardejov (12,3%). V oblasti veľkoobchodu a maloobchodu, opravy motorových vozidiel a motocyklov pracuje najviac ekonomicky aktívnych obyvateľov v okresoch Humenné (12,2%) a Bardejov (12,0%), v oblasti verejnej správy a obrany, povinného sociálneho zabezpečenia v okresoch Medzilaborce (8,6%) a Svidník (8,5%).

Významnú časť ekonomicky aktívneho obyvateľstva v Prešovskom kraji, i skúmanom regióne, tvorí obyvateľstvo rómskej národnosti, ktorého nízka kvalifikačná štruktúra nespĺňa požiadavku orientácie ekonomiky predovšetkým na kvalitatívne priority. Vyšší podiel nezamestnanosti Rómov v jednotlivých okresoch negatívne ovplyvňuje sociálno-ekonomický rozvoj miest a obcí. Dôležitým faktorom v usmerňovaní takejto pracovnej sily bude jednoznačne iné nastavenie základného a predovšetkým stredného školstva zohľadňujúceho špecifiká rómskeho obyvateľstva. Vyšší podielu rómskeho obyvateľstva nepriamo ovplyvňuje i koncentráciu ekonomických aktivít s prevahou tých, ktoré si nevyžadujú vyššie formy vzdelanostnej úrovne pracovnej sily. Táto skutočnosť sa následne odráža i v možnostiach realizácie pracovných síl na trhu práce. V rámci vybraných ekonomických činností má v Prešovskom kraji dominantné postavenie predovšetkým priemysel poskytujúci pracovné príležitosti až tretine z celkového počtu zamestnancov v Prešovskom kraji. Dôležité postavenie, na druhej strane s neustálym poklesom svojho významu, majú pôdohospodárstvo a stavebníctvo. Ostatné vybrané ekonomické činnosti majú pri riešení zamestnanosti obyvateľstva iba doplnkový význam. Zaujímavým je predovšetkým fakt, že napriek značnému potenciálu územia pre rekreáciu a cestovný ruch pracuje v hoteloch a reštauráciách malý podiel z celkového počtu zamestnancov predmetného územia a kraja.

Nezamestnanosť (unemployment)

Základným špecifickým znakom charakterizujúcim vývoj nezamestnanosti v sledovanom regióne je predovšetkým trvalý vysoký stav miery nezamestnanosti. V období rokov 2005-2008 sa v oboch ekonomikách prejavuje pozitívny efekt vstupu do EÚ, podporený výrazným nárastom zahraničných investícií, ktoré nasledovalo vytváranie väčšieho počtu nových pracovných miest. Napriek tomu na slovenskej strane nezamestnanosť klesala len mierne. Naopak na poľskej strane dochádza k podstatne väčšiemu poklesu. Kým v našich skúmaných okresoch nezamestnanosť klesla v priemere o 1-2 %, v poviatkoch to bolo až 7-8 %. Rok 2008 považujeme za zlomový, pretože prvý krát sledujeme vyššiu mieru nezamestnanosti v slovenských okresoch v porovnaní s poľskými poviatkami. V nasledujúcom období začína úroveň miery nezamestnanosti v regióne ovplyvňovať hospodárska a finančná kríza, čo sa prejavuje jej rastom. Vývoj po roku 2010 pokračuje postupným znižovaním miery nezamestnanosti.

Hodnoty miery nezamestnanosti v prípade všetkých okresov (až na okresy Stará Ľubovňa a Humenné) i územia Prešovského kraja ako celku prevyšujú resp. výrazne prevyšujú úroveň celoslovenského priemeru a patria medzi najvyššie v rámci Slovenskej republiky s výrazne negatívnym dopadom predovšetkým na sociálnu situáciu obyvateľstva. Vysoká miera nezamestnanosti regiónu ani v dlhodobých tendenciách do budúcnosti pozitívne vyhládka nenaznačuje. Trvalým problémom je tvorba nových pracovných miest, kde absentujú strední a malí podnikatelia. Tvorba pracovných miest v tejto oblasti je trvalo nedostačujúca a tento stav je nutné riešiť na celoštátnej úrovni, aj formou výraznejšej podpory malého a stredného podnikania na úkor veľkých investícií. Zároveň stabilita takýchto pracovných miest je podstatne vyššia. Iba okresy Stará Ľubovňa a Humenné vykazujú v kontexte sledovaného územia dlhodobo pozitívnejší vývoj miery nezamestnanosti.

Vývoj miery nezamestnanosti v okresoch sledovaného územia v rokoch 1997-2016

Zdroj údajov: Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny SR, vlastné spracovanie

Veľmi dôležitá je štruktúra nezamestnaných. Štruktúra nezamestnaných vykazuje určité skupiny osôb, ktoré sú v rámci skúmaného územia rizikovejšie, a práve tie potrebujú prednostné riešenie.

Z hľadiska štruktúry uchádzačov o zamestnanie na základe pohlavia sú dlhodobo rizikovou skupinou v regióne ženy. Toto konštatovanie platí pre všetky okresy územia, mimo okresu Medzilaborce a Kežmarok. V prípade Medzilaboriec je podiel nezamestnaných vyrovnaný. V prípade Kežmarku (špecifická štruktúra obyvateľstva - mladšie obyvateľstvo = vyšší podiel mužov, výrazný vplyv na tento fakt má aj vyšší podiel rómskeho etnika v obyvateľstve okresu) prevládajú nezamestnaní muži.

Všeobecným trendom je, že muži majú v súčasnosti priaznivejšie podmienky uplatnenia sa na trhu práce ako ženy. Za marginalizované osoby na trhu práce sa považujú najmä ženy s malými deťmi. Zamestnávateľia preferujú mužskú pracovnú silu. Vyplýva to z ich nižšej zaťaženia domácimi a rodičovskými povinnosťami, dôležitým faktorom je tiež vyššia priestorová mobilita mužov (Buchtová 2002).

Vo vekovej štruktúre uchádzačov o zamestnanie v regióne sú najrizikovejšími predovšetkým vyššie vekové kategórie 40-44, 45-49, 50-54, ale aj veľmi riziková skupina 20-24, 25-29 ročných (podobný trend sledujeme

v okresoch Humenné, Snina, Medzilaborce, Bardejov a Svidník). V okresoch Kežmarok, Stará Ľubovňa a Stropkov sú rizikové predovšetkým nižšie a stredné vekové kategórie 20-24, 30-34 a 35-39 ročných, ale aj rizikové skupiny stredného veku 35-39, 40-44, 45-49 ročných. Vo všetkých okresoch rástol podiel nezamestnaných najmladšej vekovej skupiny do 19r.. Pozitívny trend poklesu možno sledovať tiež u uchádzačov o zamestnanie v kategórii 20-29r. Napriek pozitívnemu vývoju v poslednom období sa stále jedná o problematickú a veľmi zraniteľnú vekovú skupinu vzhľadom k strate zamestnania.

Situácia vo vekových kategóriách do 19r. a 20-29r. je zložitá aj preto, že ide o nezamestnaných bez profesnej kvalifikácie s ukončeným alebo neukončeným základným vzdelaním, ako aj o absolventov škôl, ktorí pri neumiestnení v krátkom časovom období po skončení štúdia strácajú motiváciu pracovať, prípadne sa uplatniť vo vyštudovanom odbore. Je veľký predpoklad, že práve títo uchádzači o zamestnanie sa budú najväčšou mierou podieľať na navrstvovaní dlhodobu nezamestnaných osôb.

U čerstvo končiacich absolventov sú v celom regióne dlhodobu najrizikovejší absolventi stredných odborných škôl s maturitou a stredných odborných učilíšť s maturitou a bez maturity. Najmenej rizikovými skupinami sú absolventi vysokých škôl a gymnázií. Napriek nižšiemu podielu absolventov vysokých škôl na nezamestnanosti, ich podiel má dlhodobu stúpajúcu tendenciu. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že sledované územie, ako aj celý Prešovský kraj, vykazovalo najvyšší počet nezamestnaných absolventov vo všetkých sledovaných študijných odboroch. V tomto prípade nezohráva až takú významnú úlohu kvalita vzdelávacích inštitúcií, ktorá je porovnateľná s inými regiónmi Slovenska. Hlavnou príčinou je nefungujúci trh práce a veľmi problematické vytváranie nových pracovných miest v porovnaní napr. s krajinami západného Slovenska. Absolventi škôl po ukončení štúdia majú podstatne menej možností nájsť si v regióne adekvátne pracovné miesto.

Na základe stupňa dosiahnutého vzdelania tvoria najväčšiu časť nezamestnaných v regióne skupiny vyučených, so základným vzdelaním a s úplným stredným odborným vzdelaním s maturitou. Takýto vývoj sledujeme v okresoch Humenné, Snina, Medzilaborce, Svidník a Stropkov. U okresov Bardejov, Stará Ľubovňa a Kežmarok patrí k rizikovým skupinám kategória bez vzdelania namiesto kategórie s úplným stredným odborným vzdelaním s maturitou. Štruktúra uchádzačov o zamestnanie podľa dosiahnutého vzdelania patrí k najdôležitejším parciálnym štruktúram nezamestnaných. Vo všeobecnosti platí, že s rastúcou úrovňou vzdelania, rastú tiež príležitosti presadiť sa na trhu práce.

Podľa druhu predchádzajúceho zamestnania KZAM/SK ISCO sú v skúmanom území najrizikovejšie skupiny remeselníkov a kvalifikovaných výrobcov, spracovateľov a opravárov, pomocných a nekvalifikovaných robotníkov a osoby bez pracovného zaradenia. Vývoj je podobný vo všetkých sledovaných okresoch. Výnimku tvorí okres Stará Ľubovňa, kde namiesto skupiny remeselníkov a kvalifikovaných výrobcov sú rizikovejšie skupiny prevádzkových pracovníkov v službách a obchode. V poslednom období sme sledovali pokles podielu nezamestnaných v triede pomocných a nekvalifikovaných pracovníkov (SK ISCO 9), ktorý prebiehal spoločne s prírastkom uchádzačov o zamestnanie v triede osôb bez pracovného zaradenia (SK ISCO A). U osôb bez pracovného zaradenia došlo k rastu podielu nezamestnaných až nad hranicu 60% v Prešovskom kraji. Tento veľmi negatívny jav, len poukazuje na fakt postupného, stále zložitejšieho, uplatňovania absolventov na trhu práce. Príčom situácia sa zhoršuje, bez výraznejšej nápravy, už niekoľko rokov.

OKEČ /SK NACE predstavuje štatistickú odvetvovú klasifikáciu ekonomických činností. Najviac uchádzačov o zamestnanie podľa odvetvia ekonomickej činnosti predchádzajúceho zamestnania v regióne v súčasnosti pochádza z odvetvia priemyselná výroba (SK NACE C). Vyšším podielom sa vyznačovali nezamestnaní vo veľkoobchode a maloobchode (SK NACE G). Takmer na konštantnej úrovni sa udržala nezamestnanosť v triedach verejná správa, obrana (SK NACE O) a stavebníctvo (SK NACE F).

Problémom pri ďalšom zamestnávaní v regióne je podiel dlhodobej nezamestnanosti (nad 12 mesiacov). Na dlhodobej nezamestnanosti mali vyšší podiel pomocní a nekvalifikovaní robotníci a nezamestnaní bez pracovného zaradenia (podľa KZAM), pracujúci v stavebníctve (podľa OKEČ). Najvyšší podiel dlhodobej nezamestnanosti (nad 12 mesiacov) sledujeme v okrese Kežmarok. Aj ostatné okresy sledovaného regiónu majú pomerne vysoké hodnoty dlhodobej nezamestnanosti. Dlhodobu nezamestnaní si udržiavajú vysoký podiel na celkovej nezamestnanosti predovšetkým z dôvodu neustále vysokej miery nezamestnanosti a nedostatku pracovných príležitostí. V umiestňovaní dlhodobu nezamestnaných na pracovnom trhu dlhodobu zlyhávajú všetky možné riešenia. Hlavným nástrojom riešenia tohto problému mal byť program verejnoprospešných prác. Jeho cieľom bolo vytvoriť lepšie podmienky pre pracovné zaradenie dlhodobu nezamestnaných a zmierniť nepriaznivé tendencie vývoja v tejto oblasti. Situáciu tento program sčasti stabilizoval, ale ani zďaleka nevyriešil. Program vykazoval zaujímavé výsledky v oblasti udržiavania základných pracovných návykov, no nebol schopný zabezpečiť trvalejšie spôsoby zamestnávania pre dlhodobu nezamestnaných (Kostolná, Hanzelová, 2007).

Distribúcia dlhodobej nezamestnanosti a jednotlivých úsekov jej trvania sa vyznačuje výraznou regionálnou divergenciou. Komparácia rozdielov v zastúpení jednotlivých segmentov trvania nezamestnanosti na úrovni krajov a na úrovni okresov SR poukazuje na preukázateľne vyššie medziokresné disparity v porovnaní s ich medzikrajskými disparitami. Uvedený fakt evokuje ku konštatovaniu o sformovanej regionálnej profilácii dlhodobej nezamestnanosti a koncentracii sociálno-ekonomického bremena súvisiaceho s prolongovanými (predĺženými) formami nezamestnanosti na určité priestorové celky. Priestorová lokalizácia a koncentrácia

dlhodobej nezamestnanosti prispieva k prehlbovaniu nerovnovážneho regionálneho vývoja v SR, uberajúceho sa trajektóriou „jadro – periféria“ (rozvinutý – nerozvinutý) (Kostolná, Hanzelová, 2007).

Dlhodobá nezamestnanosť nedolieha na všetky vekové kategórie rovnako. Jej záťaž v podobe extrémne dlhodobých foriem (viac ako 4 roky) dolieha najmä na polárne vekové kategórie t.j. na vekovú kohortu 15-24 rokov a vekovú kohortu 50-ročných a starších. U vekovej kategórie 15-19 ročných sledujeme vysoký sklon k prolongácii nezamestnanosti a jej marginalizácii na trhu práce. Špecifikum vekovej skupiny 50 ročných a starších v porovnaní s mladšími vekovými skupinami sa zreteľne prejavuje v poklese jej prezencie v krátkodobých a strednodobých formách nezamestnanosti (do 1 roka) a systematickom raste jej rozsahu a podielu v dlhodobých (viac ako 1 rok), veľmi dlhodobých (viac ako 2 roky) a extrémne dlhodobých formách nezamestnanosti (viac ako 4 roky) (Kostolná, Hanzelová, 2007).

Negatívnym trendom vývoja miery dlhodobej nezamestnanosti v regióne v poslednom období je zvýšenie rozdielov medzi mužmi a ženami, čo svedčí o prehlbovaní dlhodobej nezamestnanosti žien a tendencii feminizácie dlhodobej nezamestnanosti (Kostolná, Hanzelová, 2007).

Ukazovatele miery dlhodobej nezamestnanosti v skupine nezamestnaných osôb bez školského vzdelania a v skupine nezamestnaných osôb so základným vzdelaním sú rádo vo vyššie v porovnaní s ukazovateľmi v ostatných vzdelanostných skupinách. Miery dlhodobej nezamestnanosti podľa stupňa dosiahnutého vzdelania poukazujú na fakt, že distribúcia rizika dlhodobej nezamestnanosti je nepriamo úmerná stupňu vzdelania t.j. čím nižší stupeň vzdelania nezamestnanej osoby, tým vyššie riziko dlhodobej nezamestnanosti. S rastom stupňa vzdelania nezamestnaných osôb riziko dlhodobej nezamestnanosti klesá (Kostolná, Hanzelová, 2007).

Poloha, nižšia infraštruktúrna vybavenosť a slabšia dopravná dostupnosť do centier vplývajú na postupnú migráciu mladšieho vzdelanejšieho obyvateľstva za prácou do iných regiónov (táto migrácia je výraznejšia v slovenskej časti). Migrácia má vplyv na postupné starnutie obyvateľstva. V regióne zostáva staršie obyvateľstvo s nižším vzdelaním (prípadne problémové skupiny obyvateľstva v oblasti zamestnávania). Táto skupina obyvateľstva sa vyznačuje nižšou flexibilitou i ochotou dochádzať za prácou, prípadne sa zložitejšie prispôsobuje zmeneným podmienkam na dynamicky sa meniacom pracovnom trhu.

Veľmi dôležitá je štruktúra nezamestnaných, kde sledujeme výrazný podiel dlhodobo nezamestnaných a pomerne vysoké zastúpenie evidovaných nezamestnaných so základným vzdelaním a vyučených bez maturity, z hľadiska ekonomických činností sú to osoby pracujúce ako pomocní alebo nekvalifikovaní robotníci. Na túto skutočnosť má vplyv viacero činiteľov, napríklad periférna poloha územia, historický aspekt (v minulosti málo rozvinuté územie), úzka a nevhodná štruktúra priemyslu, priemysel jednotlivých okresov postavený na jednom kľúčovom podniku, ktorý má vo väčšine skúmaných okresov ekonomické problémy (prepúšťanie), pomalá reštrukturalizácia priemyslu, pokles v stavebníctve, rozpad poľnohospodárskych družstiev a podobne.

Trh práce

Obe časti cezhraničného regiónu dnes vykazujú veľmi podobné hodnoty priemerných mesačných miezd. Tento fakt ovplyvňuje nižšiu mobilitu za prácou. Práve malé rozdiely v priemernej mesačnej mzde nie sú pre obyvateľstvo dostatočne motivujúce v dochádzke za prácou. Hranica medzi oboma časťami pohraničného regiónu, oproti minulosti, netvorí v súčasnosti výraznú bariéru a nemá veľký vplyv na vývoj trhu práce. Oveľa významnejšie sú skôr legislatívne bariéry (napr. vo využívaní účelových fondov pre túto oblasť v oboch štátoch) alebo problémová dopravná dostupnosť medzi slovenskou a poľskou časťou sledovaného regiónu.

V rámci aktivít cezhraničnej spolupráce sa len v malej miere vyskytujú také, ktoré by boli orientované na rozvoj cezhraničného trhu práce. Ich hlavnou náplňou je sprostredkovanie a výmena informácií. Medzi takéto aktivity možno zaradiť cezhraničnú sieť EURES–T ako súčasť siete EURES, ktorej cieľom je poskytovanie informácií o cezhraničnej pracovnej mobilite. V slovensko-poľskom pohraničí (jeho západnej časti) funguje trilaterálne partnerstvo EURES–T Beskydy (vrátane českej strany), ktoré výmenu informácií o trhu práce realizuje prostredníctvom cezhraničných spoločných podujatí ako sú burzy práce a vzdelania, odborné konferencie k otázkam cezhraničného zamestnania a pod. Od roku 2013 funguje aj ďalšie partnerstvo na cezhraničnom trhu práce Poľska a Slovenska POPRAD-DUNAJEC, ktorého pôsobnosť sa sústreďuje na východnú časť slovensko-poľského pohraničia – na územie Prešovského samosprávneho kraja a subregiónu Nowy Sącz. Jeho cieľom je zlepšenie cezhraničného trhu práce cez projekty, iniciatívy a úlohy smerujúce do 3 hlavných oblastí výmeny cezhraničných informácií – vzdelávanie na trhu práce, pracovná mobilita a sociálno-pracovná integrácia (www.praca-plsk.eu).

Slovensko a Poľsko vykazujú v rámci štátov EÚ dlhodobo jedny z najvyšších hodnôt miery nezamestnanosti. Sledované prihraničné okresy a poviaty patria vo svojich krajinách k regiónom výrazne postihnutým nezamestnanosťou. Z hľadiska vývoja miery nezamestnanosti pozorujeme spoločné i rozdielne črty v oboch častiach prihraničného regiónu. Spoločným trendom bol podobný vývoj miery nezamestnanosti, rozdiely boli v zmenách pozície slovenskej a poľskej časti.

Najproblémovejšou zložkou nezamestnanosti je dlhodobá a extrémne dlhodobá nezamestnanosť (nad 12 mesiacov, resp. nad 24 mesiacov). Týmto typom nezamestnanosti v súčasnosti trpí najmä slovenská časť skúmaného regiónu, kým v poľských poviatkoch sa aj napriek podobnej východiskovej pozícii podarilo tento

problém efektívnejšie riešiť. Slovenská republika dlhodobo nedokáže riešiť a znižovať túto nezamestnanosť. Práve tu predstavuje cezhraničná spolupráca možnosť ako začať riešiť tento problém. Možnosti vidíme v implementácii skúseností a konkrétnych programov využívaných na riešenie dlhodobej nezamestnanosti v Poľsku.

Vývoj nezamestnanosti a trhu práce na slovenskej a poľskej strane má svoje špecifiká. V oboch častiach regiónu sa trhy práce vyvíjajú skôr izolovane, bez výraznejšieho vzájomného prepojenia. Ich vývoj je viazaný na ich priestorovú a ekonomickú pozíciu v rámci domovských krajín. Vzájomný vplyv oboch častí predmetného regiónu je podstatne slabší. V sledovanom regióne sa spoločný cezhraničný pracovný trh doposiaľ nevytvoril. Cezhraničná spolupráca rozvíjaná v predmetnom regióne nie je prioritne orientovaná na trh práce a tvorbu pracovných miest (na ktoré sa zameriavajú iné operačné programy EÚ). Za prínos cezhraničných aktivít možno považovať najmä projekty smerujúce k zlepšeniu informovanosti obyvateľov – záujemcov o pracovné miesta, ale aj podnikateľov ako tvorcov týchto miest z oboch strán. Pozitívne možno hodnotiť aj isté efekty, ktoré cezhraničná spolupráca prináša cez realizáciu projektov orientovaných na rozvoj infraštruktúry, cestovného ruchu, kultúry, ako aj nadväzovanie nových kontaktov medzi subjektmi samosprávy, štátnej správy aj súkromného sektora.

6.2. PRIESKUM ZDROJOV CESTOVNÉHO RUCHU

Cestovný ruch predstavuje jedno z najdynamickejších sa rozvíjajúcich odvetví hospodárstva tak v domácom ako aj v celosvetovom meradle. Jeho rozvoj je však vo veľkej miere závislý od atraktívnosti regiónu, jeho dostupnosti a kvality ponúkaných služieb pre jednotlivé skupiny návštevníkov. Na druhej strane dobre fungujúci cestovný ruch vo vybranom regióne dokáže stimulovať rozvoj infraštruktúry a nové podnikateľské aktivity. Zároveň môže napomôcť rozvoju vidieckych, okrajových a menej rozvinutých oblastí, znížiť migráciu obyvateľstva z týchto regiónov a podporiť nepriamy export.

Z uvedeného je zrejme, že cestovný ruch dokáže výrazne ovplyvňovať viaceré odvetvia hospodárstva krajiny. Odvetvia ako služby v oblasti ubytovania, stravovania a dopravy sú významne prepojené s cestovným ruchom. Jedným z nástrojov, ktorý umožňuje komplexne skúmať odvetvie cestovného ruchu a pomáha získať obraz o význame a vplyve cestovného ruchu pre národné hospodárstvo je satelitný účet cestovného ruchu. Tento ukazovateľ umožňuje vyčíslieť podiel cestovného ruchu na hrubom domácom produkte krajiny. Satelitný účet sa zostavuje za Slovenskú republiku ako celok a v roku 2013 jeho výška dosiahla hodnotu 1,98 mld. Eur, čo predstavovalo 2,73 % podiel na HDP Slovenska.

Pre vyhodnotenie úrovne rozvoja cestovného ruchu v Prešovskom kraji boli vybrané tieto dostupné ukazovatele: počet ubytovacích zariadení, počet návštevníkov a prenocovaní, tržby a priemerné ceny za ubytovanie v členení podľa kategórie ubytovacích zariadení a krajiny trvalého pobytu návštevníkov. Analýza na úrovni kraja poskytne základný rámec rozvoja cestovného ruchu v Prešovskom kraji a okresná úroveň popíše detailnejší pohľad na jednotlivé regióny kraja. Zdroje údajov pre porovnania a vlastné prepočty pri analýze jednotlivých ukazovateľov boli čerpané z publikácií a z databáz zverejnených Štatistickým úradom SR. Pre získanie vývojových tendencií bolo zvolené obdobie rokov 2011 – 2015, nakoľko pri niektorých ukazovateľoch nebol dostupný údaj za rok 2016.

Prešovský kraj má vynikajúce predpoklady pre rozvoj cestovného ruchu vďaka prírodným a klimatickým podmienkam, bohatej histórii v spojení s množstvom historických a kultúrnych pamiatok a v neposlednom rade aj vďaka širokej ponuke služieb v oblasti relaxu, turistiky a kúpeľníctva. Významným magnetom pre turistov sú aj lokality kultúrneho dedičstva UNESCO (historické jadro Levoče, Spišský hrad a kultúrne pamiatky okolia, historické jadro mesta Bardejov, drevené kostoly v slovenskej časti Karpatského oblúka) a prírodného dedičstva UNESCO (Karpatské bukové pralesy).

Jedným z dôležitých ukazovateľov používaných pri hodnotení úrovne rozvoja cestovného ruchu v regióne sú kapacity ubytovacích zariadení a počet návštevníkov, ktorí využívali ich služby.

V **Prešovskom kraji** v roku 2015 poskytovalo služby v oblasti cestovného ruchu spolu **718** ubytovacích zariadení s kapacitou **30 437 lôžok**. Počas päťročného obdobia, t. j. v období rokov 2011 až 2015, počet ubytovacích zariadení v okresoch Prešovského kraja sa pohyboval v intervale 551 až 718. Najväčší rast možno sledovať v roku 2012 a potom v roku 2015.

Ubytovacie zariadenia a ich kapacity – Prešovský kraj (2011 – 2015)

Ukazovateľ	2011	2012	2013	2014	2015	Index 2015/2011
Ubytovacie zariadenia spolu	551	724	701	663	718	130,3
<i>z toho</i>						
hotely	105	110	109	108	108	102,9
penzióny	123	164	155	151	163	132,5
ubytovanie v súkromí	124	213	204	186	213	171,8
Počet izieb spolu	10 190	11 381	11 239	11 004	11 401	111,9
<i>z toho</i>						
hotely	5 221	5 369	5 365	5 414	5 579	106,9
penzióny	1 488	1 953	1 913	1 837	1 981	133,1
ubytovanie v súkromí	498	812	788	734	827	166,1
Počet lôžok spolu	27 637	30 553	30 241	29 428	30 437	110,1
<i>z toho</i>						
hotely	12 857	13 129	13 280	13 449	13 687	106,5
penzióny	4 271	5 463	5 351	5 087	5 498	128,7
ubytovanie v súkromí	1 331	2 228	2 170	2 006	2 261	169,9

Zdroj: *www.statistics.sk*; *vlastné výpočty*

Medzi jednotlivými kategóriami ubytovacích zariadení prevažovali penzióny, pričom v roku 2015 ich bolo spolu 163 s kapacitou 5 498 lôžok. Druhou najpočetnejšou skupinou boli hotely (108) s kapacitou lôžok 13 687, čo predstavuje takmer 45 % z celkového počtu lôžkovej kapacity v kraji. Z pohľadu počtu hotelov najviac ich bolo v kategórii trojhviezdičkové hotely (50), za nimi nasledovali štvorhviezdičkové a dvojhviezdičkové hotely (obidve kategórie mali po 24 zariadení). V štruktúre hotelov kraja bol len jediný päťhviezdičkový hotel *Grand Hotel Kempinski High Tatras*.

Ubytovacie zariadenia a ich kapacity – okresy Prešovského kraja (2015)

Zdroj: *www.statistics.sk*; *vlastné spracovanie*

Z hľadiska jednotlivých okresov kraja najhustejšia sieť ubytovacích zariadení bola v prihraničných okresoch s Poľskom, a to v okresoch **Kežmarok** (128 ubytovacích zariadení s počtom lôžok 3 386), **Stará Ľubovňa a Bardejov**. Najmenej ubytovacích kapacít sa nachádzalo v severovýchodných okresoch kraja, a to v Stropkove, Svidníku a Medzilaborciach. Tieto tri okresy mali spolu 27 ubytovacích zariadení s počtom lôžok 945. Absolútne najväčšiu ubytovaciu kapacitu (321) v roku 2015 ponúkali zariadenia v turisticky najatraktívnejšom okrese **Poprad** s kapacitou lôžok 15 413, teda takmer 51 % celkovej ponuky lôžok v kraji.

V priebehu rokov 2011 až 2015 postupne rástol počet ubytovacích zariadení takmer vo všetkých okresoch kraja okrem okresov na severovýchode kraja (Stropkov, Medzilaborce a Humenné) a okresu Vranov nad Topľou. Index rastu počtu ubytovacích zariadení (Index 2015/2011) za Prešovský kraj dosiahol hodnotu **130,3**.

Priemerný počet lôžok na jedno ubytovacie zariadenie – okresy Prešovského kraja (2015)

Zdroj: *www.statistics.sk*; *vlastné spracovanie*

V sledovanom období 2011 až 2015 nastali zmeny vo vnútornej štruktúre ubytovacích kapacít. Kým v roku 2011 bolo v kraji 551 ubytovacích zariadení s počtom 27 637 lôžok, teda na jedno ubytovacie zariadenie pripadalo v priemere 50,2 lôžok, v roku 2015 pri počte 718 ubytovacích zariadení to už bolo len 42,4 lôžok.

Počet ubytovacích zariadení – okresy Prešovského kraja (2011 - 2015)

Roky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT	PV
2011	97	42	35	5	20	6	12	11	223	22	41	11	26	551
2012	126	48	37	9	21	8	12	17	321	32	53	16	24	724
2013	118	48	38	8	18	7	12	17	314	29	50	17	25	701
2014	113	45	39	9	17	4	10	17	299	26	48	13	23	663
2015	128	50	42	8	14	5	10	17	321	30	54	16	23	718

Index^{*)}	132,0	119,0	120,0	160,0	70,0	83,3	83,3	154,5	143,9	136,4	131,7	145,5	88,5	130,3
---------------------------	-------	-------	-------	-------	------	------	------	-------	-------	-------	-------	-------	------	--------------

*) rok 2015/rok 2011

Zdroj: www.statistics.sk; vlastné výpočty

Návštevnosť Prešovského kraja sa odvíjala od atraktívnosti jednotlivých regiónov, ubytovacích možností a úrovne poskytovaných služieb. Ubytovacie služby týchto zariadení využívali domáci aj zahraniční návštevníci. **Počet návštevníkov** v týchto zariadeniach v priebehu sledovaného obdobia (s výnimkou roku 2014) postupne rástol, avšak maximum v počte návštevníkov bol zaznamenaný v roku 2015. Prešovský kraj rozlohou ako druhý najväčší na Slovensku v roku 2015 poskytol ubytovanie viac ako 740,7 tisíc návštevníkom (Index 2015/2011 dosiahol hodnotu 119,8), čo predstavovalo 17,1 % z celkového počtu návštevníkov ubytovacích zariadení v Slovenskej republike. Podľa počtu návštevníkov bol Prešovský kraj po Bratislavskom a Žilinskom kraji tretím najnavštevovanejším na Slovensku.

Návštevníci v ubytovacích zariadeniach – Prešovský kraj (2011 – 2015)

Ukazovateľ	2011	2012	2013	2014	2015	Index 2015/2011
Návštevníci spolu	618 470	664 863	700 248	642 706	740 701	119,8
<i>z toho</i>						
hotely	416 696	448 639	461 554	441 144	502 093	120,5
penzióny	66 625	71 862	79 306	65 251	80 162	120,3
ubytovanie v súkromí	8 095	10 234	12 041	10 026	13 940	172,2
Domáci návštevníci	402 521	441 277	463 611	433 555	508 335	126,3
<i>z toho</i>						
hotely	250 406	277 902	283 303	283 419	332 684	132,9
penzióny	42 149	46 940	51 598	41 287	51 124	121,3
ubytovanie v súkromí	5 092	6 521	7 254	6 423	8 937	175,5
Zahranční návštevníci	215 949	223 586	236 637	209 151	232 366	107,6
<i>z toho</i>						
hotely	166 290	170 737	178 251	157 725	169 409	101,9
penzióny	24 476	24 922	27 708	23 964	29 038	118,6
ubytovanie v súkromí	3 003	3 713	4 787	3 603	5 003	166,6

Zdroj: www.statistics.sk; vlastné výpočty

Z hľadiska členenia návštevníkov na **domácich a zahraničných** sa Slováci (68,6 %) výrazne podieľali na využívaní ubytovacích zariadení Prešovského kraja, spolu to predstavovalo 508,3 tisíc osôb. Od roku 2011 (s výnimkou roku 2014) v kraji postupne pokračoval nárast počtu domácich návštevníkov. Index 2015/2011 dosiahol hodnotu 126,3 a v absolútnom vyjadrení to bolo o 105,8 tisíc turistov zo Slovenska viac ako v roku 2011. Cudzinci sa v roku 2015 na návštevnosti podieľali 31,4 %, čo tvorilo 232,4 tisíc návštevníkov a v porovnaní s rokom 2011 bol nárast zahraničných návštevníkov o 7,6 % (16 417). Podiel zahraničných návštevníkov na celkovom počte návštevníkov v roku 2011 bol 34,9 % a v roku 2015 to bolo 31,4 %. Rozdiel medzi najvyššou a najnižšou návštevnosťou v sledovanom období je relatívne nízky (27 486), čo naznačuje dlhodobú stabilitu zahraničných návštevníkov, a zároveň potvrdzuje výraznejší medziročný nárast domácich návštevníkov.

Z hľadiska návštevnosti podľa **kategórie a triedy** hromadných ubytovacích zariadení, 31,1 % hostí v roku 2015 najviac využívali na ubytovanie niektorý z trojhviezdičkových hotelov (28,8 % domáci a 36,1 % zahraniční návštevníci). Ďalších 23 % návštevníkov využilo služby štvorhviezdičkových hotelov (22,6 % domáci a 23,9 % zahraniční návštevníci) a 11 % sa ubytovalo v penziónoch (10,2 % domáci a 12,8 % zahraniční návštevníci).

Návštevníci v ubytovacích zariadeniach – Prešovský kraj (2011 – 2015)

Zdroj: www.statistics.sk; vlastné spracovanie

Prešovský kraj s bohatou ponukou turisticky atraktívnych miest má veľmi dobré predpoklady pre rozvoj cestovného ruchu počas celého roka (v lete aj v zime). V kraji sa nachádza veľa významných kultúrno-historických pamiatok ako aj veľa možností pre letné a zimné športovo-turistické vyžitie. Napriek tomu sú výrazné rozdiely v počte návštevníkov v ubytovacích zariadeniach v **jednotlivých mesiacoch roka**. Najviac hostí počas každého roka prichádzalo počas letných mesiacov (jún, júl, august, september) a dlhodobo najvyššia návštevnosť

bola vždy v 3. štvrtroku (33 až 34 percent zo všetkých návštevníkov kraja). Absolútne dominoval mesiac august 2015, kedy Prešovský kraj navštívilo spolu 101 544 hostí (14,4 %). Najmenej hostí navštívilo kraj v mesiacoch apríl, november a december.

Zloženie **zahraničných návštevníkov Prešovského kraja podľa krajiny trvalého pobytu** poukazuje, že aj v roku 2015 najpočetnejšou skupinou boli hostia z Českej republiky (35,9 %), nasledovali návštevníci z Poľska (14,7 %), Nemecka (7,4 %), Maďarska (6,8 %) a Ukrajiny (6,2 %). Z mimoeurópskych krajín to boli hlavne návštevníci z Južnej Kórey (3,4 %), Izraela (1,6 %) a zo Spojených štátov amerických (1,3 %).

V priebehu rokov 2011 až 2015 **počet návštevníkov v jednotlivých okresoch** Prešovského kraja postupne rástol okrem dvoch okresov na severovýchode kraja (Medzilaborce a Stropkov) a okresov Sabinov a Vranov nad Topľou. Najvýraznejší pokles počtu návštevníkov bol zaznamenaný v okrese Stropkov, kde Index 2015/2011 klesol pod hodnotu 50. Absolútne najviac návštevníkov využilo ubytovacie zariadenia v okrese Poprad, kde v roku 2015 bola prekročená **hranica pol milióna hostí**, čo predstavovalo 67,8 % z celkového počtu návštevníkov kraja. Za ním so značným odstupom nasledovali okresy Kežmarok (7,8 %), Prešov (6,2 %), Bardejov (5,3 %) a Stará Ľubovňa s 4,9 percentuálnym podielom na návštevnosti kraja za rok 2015.

Štruktúra zahraničných návštevníkov v okresoch Prešovského kraja (rok 2015)

Zdroj: *www.statistics.sk; vlastné spracovanie*

Podrobnejší pohľad na podiel návštevníkov v jednotlivých okresoch podľa krajiny trvalého pobytu poukazuje na dominanciu návštevníkov z **Českej republiky**. Z celkového počtu návštevníkov 83 313 v roku 2015 najviac ich smerovalo do okresov Poprad (77,6 %), Kežmarok (8,3 %), Prešov (5,2 %), Stará Ľubovňa a Humenné (po 2,2 %). Druhou najpočetnejšou skupinou (34 114) boli hostia z **Poľska**, a okrem okresu Poprad (72,7 %) ich ďalej najviac smerovalo do okresov Kežmarok (10,3 %), Prešov (4,5 %) a Stará Ľubovňa (3,2 %). Cieľovou destináciou návštevníkov z **Nemecka** (17 192) boli okresy Poprad (76,8 %), Kežmarok (7,6 %), Prešov (4,4 %) a Levoča (4,1 % z celkového počtu návštevníkov z Nemecka).

Návštevníci v ubytovacích zariadeniach – okresy Prešovského kraja (2011 - 2015)

Roky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT	PV
2011	55	33	32	2	1	1	12	5	390	10	49	8	14	618
	103	009	315	120	745	685	904	557	185	772	827	445	803	470
2012	59	31	36	2	1	2	9	6	429	12	51	9	14	664
	541	119	076	218	303	183	225	065	232	177	730	497	497	863
2013	59	37	39	2	1	1	10	6	458	11	46	9	14	700
	621	954	828	408	310	898	632	448	232	705	648	771	793	248
2014	50	35	37	2	1	1	9	6	426	10	40	8	13	642
	255	359	813	091	178	056	874	241	636	327	474	399	003	706
2015	57	36	39	2	1	1	16	5	502	11	45	7	12	740
	549	100	607	849	806	859	945	935	588	716	747	688	312	701
Index*	104,4	109,4	122,6	134,4	46,2	51,0	131,3	106,8	128,8	108,8	91,8	91,0	83,2	119,8

*) rok 2015/rok 2011

Zdroj: *www.statistics.sk; vlastné výpočty*

Zaujímavý pohľad na návštevnosť v okresoch kraja nám ponúka aj ukazovateľ „**Počet návštevníkov na 1 000 obyvateľov**“. Najvyššiu hodnotu (radovo vyššiu ako ostatné okresy) dosahoval okres Poprad (4 810). Ďalej to boli okresy Kežmarok (790), Stará Ľubovňa (676) a Bardejov (509). Naopak najnižšie hodnoty boli v severovýchodných okresoch Svidník (86), Medzilaborce (70) a Stropkov (39).

Priemerný počet návštevníkov na 1000 obyvateľov - okresy Prešovského kraja (2015)

Zdroj: *www.statistics.sk; vlastné spracovanie*

Prenocovania sú ďalším dôležitým ukazovateľom výkonov ubytovacích zariadení cestovného ruchu. Pre každého prevádzkovateľa ubytovacieho zariadenia je z ekonomického hľadiska výhodne udržať si návštevníka v zariadení čo najdlhšiu dobu. **Počet prenocovaní** návštevníkov v týchto ubytovacích zariadeniach v priebehu sledovaného obdobia (s výnimkou roku 2014) neustále rástol, a v roku 2015 dosiahol hodnotu 2 362 386 prenocovaní (z toho zahraniční hostia 715 084) s najvyšším medziročným nárastom o 10,3 %.

Prenocovania návštevníkov v ubytovacích zariadeniach – Prešovský kraj (2011 – 2015)

Ukazovateľ	2011	2012	2013	2014	2015	Index 2015/2011
Prenocovania spolu	2 027 582	2 112 644	2 256 759	2 142 701	2 362 386	116,5
<i>z toho</i>						
hotely	1 278 204	1 330 646	1 378 593	1 401 214	1 535 160	120,1
penzióny	164 474	184 816	208 683	170 287	205 555	125,0
ubytovanie v súkromí	25 535	32 303	36 873	32 108	41 723	163,4
Prenocovania domáci návštevníci	1 347 375	1 422 802	1 518 441	1 472 241	1 647 302	122,3
<i>z toho</i>						
hotely	763 029	815 853	833 929	893 273	1 015 503	133,1
penzióny	91 746	109 093	120 928	95 157	117 083	127,6
ubytovanie v súkromí	14 094	19 045	19 852	19 174	24 185	171,6
Prenocovania zahraniční návštevníci	680 207	689 842	738 318	670 460	715 084	105,1
<i>z toho</i>						
hotely	515 175	514 793	544 664	507 941	519 657	100,9
penzióny	72 728	75 723	87 755	75 130	88 472	121,6
ubytovanie v súkromí	11 441	13 258	17 021	12 934	17 538	153,3

Zdroj: www.statistics.sk; vlastné výpočty

Z hľadiska podielu prenocovaní domácich a zahraničných návštevníkov to bolo 70:30 v prospech domácich hostí. Dlhodobou nepriaznivým trendom z hľadiska vývoja cestovného ruchu je postupne klesajúci **priemerný počet prenocovaní** návštevníkov v ubytovacích zariadeniach. Hodnota priemerného počtu prenocovaní v roku 2015 za kraj bola 3,2 noci a v porovnaní s rokom 2011 sa priemer znížil o 0,1 noci.

Prenocovania návštevníkov v UZ - okresy Prešovského kraja (2011 - 2015)

v tisíc prenocovaní

Roky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT	PV
2011	154,9 7	159,2 1	228,5 7	5,52	5,03	10,3 7	29,2 5	13,5 6	1	19,6 7	110,6 8	22,8 9	36,7 2	2 027,58
2012	159,7 6	131,4 5	227,1 5	4,38	2,82	6,58	15,8 2	15,3 9	1	23,8 4	126,7 9	22,6 8	31,1 6	2 112,64
2013	159,8 2	153,3 4	266,3 4	4,86	3,06	1,50	16,7 7	19,9 8	1	23,0 4	94,05	26,5 4	37,0 2	2 256,76
2014	135,9 4	166,3 1	284,4 3	5,34	2,98	2,23	17,1 0	16,0 4	1	18,3 8	78,15	21,1 4	30,3 5	2 142,70
2015	150,1 5	167,8 8	291,2 9	6,47	1,39	2,24	28,0 4	17,6 9	1	22,5 1	88,42	20,1 7	25,2 1	2 362,39
Index^{*)}	96,9	105,4	127,4	117,2	27,6	21,6	95,9	130,5	125,2	114,4	79,9	88,1	68,7	116,5

*) rok 2015/rok 2011

Zdroj: www.statistics.sk; vlastné výpočty

Z pohľadu jednotlivých **okresov** v priemere najdlhšie pobudli v roku 2015 návštevníci v okresoch Bardejov (7,4 dňa) a v Starej Ľubovni (4,7 dňa). Naopak, najkratšie pobudli návštevníci v okresoch Humenné a Stropkov s priemerným počtom prenocovaní 1,7 dňa. Priemerná dĺžka pobytu návštevníkov Prešovského kraja (3,2 dňa) presiahla celorepublikový priemer (2,9 dňa).

Podľa krajiny trvalého pobytu v priemere najdlhšie pobudli v okrese Bardejov návštevníci z Čiernej Hory (13 nocí) a Izraela (12,5 nocí), v okrese Stará Ľubovňa hostia z Bieloruska (11,4 nocí), v okrese Snina z návštevníci z Maďarska (11,3 nocí) a v okrese Sabinov hostia z Ruska (9,6 nocí).

Tržby za ubytovanie návštevníkov v UZ – Prešovský kraj (2011 – 2015)

v tisíc EUR

Ukazovateľ	2011	2012	2013	2014	2015	Index 2015/2011
Tržby za ubytovanie spolu	39 095,0	42 971,0	46 206,4	44 559,9	50 367,5	128,8
<i>z toho</i>						
hotely	30 006,0	32 129,7	34 313,4	35 531,4	39 636,5	132,1
penzióny	3 073,4	3 312,4	3 851,8	3 276,5	3 980,6	129,5
ubytovanie v súkromí	279,4	358,5	395,1	388,9	519,5	185,9
Tržby za domácich návštevníkov	23 541,3	26 147,9	27 907,9	28 280,1	31 333,0	133,1
<i>z toho</i>						
hotely	17 025,5	18 035,0	19 187,2	21 879,6	23 861,2	140,2
penzióny	1 647,0	1 859,7	2 148,7	1 761,8	2 236,6	135,8
ubytovanie v súkromí	148,6	211,5	215,4	241,6	301,2	202,7
Tržby za zahraničných návštevníkov	15 553,7	16 823,2	18 298,5	16 279,8	19 034,5	122,4
<i>z toho</i>						
hotely	12 980,5	14 094,7	15 126,2	13 651,8	15 775,2	121,5
penzióny	1 426,4	1 452,7	1 703,1	1 514,7	1 744,0	122,3
ubytovanie v súkromí	130,8	147,0	179,7	147,3	218,3	166,9

Zdroj: *www.statistics.sk*; vlastné výpočty

Tržby za ubytovanie sú ďalším hodnotiacim kritériom úrovne rozvoja cestovného ruchu. V roku 2015 bol ich objem v Prešovskom kraji **50 367,5 tis. EUR**, čo z celoslovenských tržieb predstavovalo 16,2 %. Podiel tržieb od domácich návštevníkov v kraji tvoril 62,2 %, v nominálnej hodnote 31 333 tis. EUR. Zahraniční návštevníci sa podieľali 37,8 %, čo bolo 19 034,5 tis. EUR.

Z jednotlivých okresov Prešovského kraja najvyššie tržby za ubytovanie sa dosiahli v **okresoch** Poprad 37 929,6 tis. EUR, Bardejov 3 288,3 tis. EUR, Kežmarok 2 744,6 tis. EUR, Prešov 2 196,3 tis. EUR a Stará Ľubovňa 1 712,2 tis. EUR.

Tržby za ubytovanie návštevníkov UZ - okresy Prešovského kraja (2011 - 2015)

v tisíc EUR

Roky	KK	SL	BJ	SK	SP	ML	HE	SV	PP	LE	PO	SB	VT	PV
2011	3 040,7	1 894,0	2 168,4	35,9	60,4	88,2	671, 5	192, 4	27 310,2	378, 4	2 544,1	296, 5	414, 1	39 095,0
2012	2 715,5	2 852,7	2 107,3	28,9	23,4	66,3	374, 3	224, 6	31 008,3	484, 6	2 396,1	271, 7	417, 5	42 971,0
2013	2 918,9	2 834,5	3 070,7	30,4	21,8	30,5	465, 7	228, 9	33 242,1	486, 4	2 105,3	310, 4	461, 0	46 206,4
2014	2 774,8	3 274,3	3 306,5	50,9	25,3	41,5	494, 0	190, 8	31 543,9	350, 1	1 731,9	255, 5	520, 3	44 559,9
2015	2 744,6	1 712,2	3 288,3	55,8	13,3	59,3	873, 8	167, 4	37 929,6	519, 3	2 196,3	281, 2	526, 4	50 367,5
Index^{*)}	90,3	90,4	151,6	155, 4	22,1	67,3	130, 1	87,0	138,9	137, 2	86,3	94,8	127, 1	128,8

*) rok 2015/rok 2011

Zdroj: *www.statistics.sk*; vlastné výpočty

Priemerná cena za ubytovanie v kraji v roku 2015 predstavovala **21,32 EUR** a bola o 3,78 EUR nižšia ako celoslovenský priemer (25,1 EUR). V priebehu piatich rokov vzrástla o 2,04 EUR (index 2015/2011 dosiahol hodnotu 110,6). Najvyššiu priemernú cenu za ubytovanie s hodnotou 31,16 EUR zaplatili návštevníci v okrese Humenné, ďalej v poradí okresy Medzilaborce (26,51 EUR) a Prešov (24,84 EUR) a najnižšiu priemernú cenu zaplatili návštevníci v okresoch Snina (9,47 EUR) a Svidník (8,62 EUR).

Priemerná cena za ubytovanie návštevníkov v UZ – Prešovský kraj (2011 – 2015)

v EUR

Ukazovateľ	2011	2012	2013	2014	2015	Index 2015/2011
Priemerná cena za ubytovanie spolu	19,28	20,34	20,5	20,8	21,32	110,6
<i>z toho</i>						
hotely	23,48	24,15	24,9	25,4	25,82	110,0
penzióny	18,69	17,92	18,5	19,2	19,37	103,6
ubytovanie v súkromí	10,94	11,10	10,7	12,1	12,45	113,8
Priemerná cena domácich návštevníkov	17,47	18,38	18,4	19,2	19,02	108,9
<i>z toho</i>						
hotely	22,31	22,11	23,0	24,5	23,50	105,3
penzióny	17,95	17,05	17,8	18,5	19,10	106,4
ubytovanie v súkromí	10,54	11,11	10,9	12,6	12,45	118,1
Priemerná cena zahraničných návštevníkov	22,87	24,39	24,8	24,3	26,62	116,4
<i>z toho</i>						
hotely	25,20	27,38	27,8	26,9	30,36	120,5
penzióny	19,61	19,18	19,4	20,2	19,71	100,5
ubytovanie v súkromí	11,43	11,09	10,6	11,4	12,45	108,9

Zdroj: *www.statistics.sk*; vlastné výpočty

Z pohľadu ponuky služieb v oblasti cestovného ruchu v roku 2015 v Prešovskom kraji (rozlohou druhý najväčší na Slovensku) poskytovalo ubytovacie služby 718 hromadných ubytovacích zariadení, čo predstavovalo takmer 20 % z celkového počtu zariadení na Slovensku. V týchto zariadeniach bolo ubytovaných 740 701 hostí, čo tvorilo 17 % z celkového počtu ubytovaných návštevníkov na Slovensku. Podľa počtu návštevníkov bol Prešovský kraj po Bratislavskom a Žilinskom kraji **tretím** najnavštevovanejším regiónom na Slovensku, pričom z hľadiska členenia návštevníkov na domácich a zahraničných sa Slováci (69 %) veľmi výrazne podieľali na využívaní ubytovacích zariadení Prešovského kraja. Zloženie zahraničných návštevníkov kraja (232 366) podľa krajiny trvalého pobytu poukazuje na najpočetnejšiu návštevnosť z Českej republiky (35,9 %), Poľska (14,7 %), Nemecka (7,4 %) a Maďarska (6,8 %). Z mimoeurópskych krajín to boli hlavne návštevníci z Južnej Kórey (3,4 %). Ďalším významným hodnotiacim kritériom úrovne rozvoja cestovného ruchu sú tržby za ubytovanie. V roku 2015 ich objem v Prešovskom kraji dosiahol hodnotu 50,4 mil. EUR, čo z celoslovenských tržieb predstavovalo 16,2 %.

Návštevnosť jednotlivých regiónov Prešovského kraja a s tým spojená výška tržieb sa odvíjala od ich atraktívnosti, ubytovacích možností i úrovne poskytovaných služieb. Hodnoty vybraných ukazovateľov v oblasti cestovného ruchu v jednotlivých okresoch kraja poukazujú na výrazne regionálne rozdiely. Dominantnými okresmi v sledovanom prihraničnom území s Poľskom sú severozápadné okresy **Kežmarok, Stará Ľubovňa** a **Bardejov** , v ktorých sa nachádza 75 % ubytovacích zariadení (220). Zároveň tieto okresy navštívilo takmer 80 % všetkých hostí (133 256) smerujúcich do sledovaného regiónu prihraničných okresov kraja. Z hľadiska tržieb za ubytovanie (7,7 mil. EUR) tieto tri okresy v roku 2015 dosiahli až 85 % z tržieb v prihraničných okresoch. Výrazný vplyv na rozvoj cestovného ruchu v týchto troch okresoch má blízkosť Vysokých Tatier, kúpeľníctvo a historické a kultúrne pamiatky. Napriek vhodným prírodným podmienkam výrazne zaostávajú vo všetkých ukazovateľoch cestovného ruchu okresy v severovýchodnej časti územia, a to hlavne okresy **Svidník, Stropkov, Medzilaborce** a **Snina** . Najvýraznejšie je to vidieť na tržbách za ubytovanie, keď v roku 2015 dosiahli len 3,4 % (296 tis. EUR) z celkových tržieb v týchto ôsmich prihraničných okresoch s Poľskom.

Vďaka turisticky najatraktívnejšiemu regiónu Vysokých Tatier absolútne najlepšie parametre vo všetkých ukazovateľoch v oblasti cestovného ruchu prezentuje **okres Poprad** . Má absolútne najväčšiu ubytovaciu kapacitu (321), ktorú v roku 2015 využilo 68 % návštevníkov kraja (502 588) a hodnota tržieb za ubytovanie (37,9 mil. EUR) predstavovala 3/4 z celkových tržieb v Prešovskom kraji.

6.3. ORGANIZÁCIE DESTINAČNÉHO MANAŽMENTU (DMO)

Koordinácia tvorby, poskytovania a analýzy ponuky turistickej destinácie je zvyčajne v rukách subjektu, ktorý slúži na jej vonkajšiu reprezentáciu. Spravidla ide o špecializované organizácie, ktoré sú označované ako **organizácie destinačného manažmentu** (angl. *Destination Management Organizations - DMOs*).

Organizácie destinačného manažmentu (DMOs) sa primárne snažia zosúladiť a jednotnou propagáciou aj podporiť aktivity čo možno najväčšieho počtu stakeholderov pôsobiacich na danom území tak, aby smerovali k naplneniu stanovených cieľov a vízie udržateľného rozvoja danej destinácie.

V našich podmienkach ide o organizácie v pôsobnosti územnej samosprávy, ktoré zo zákona zodpovedajú za rozvoj daného územia (ak je vymedzený v súlade s existujúcim územnosprávnym členením).

Hlavné funkcie DMO (Morrison 2013, s. 5-7; UNWTO 2007):

1. Manažment
2. Marketing
3. Vytváranie udržateľného prostredia
4. Zabezpečovanie súladu medzi prísľubom marketingu a realitou

DMO sa stali doslova hnacím motorom konkurenčného zápasu o turistov medzi turistickými destináciami. Prirodzeným dôsledkom identifikácie významu turistických destinácií bolo, že jednotlivé štáty, regióny, mestá či obce (resp. aj inak vymedzené územné celky) začali financovať činnosť DMO a to na viacerých úrovniach. V praxi veľmi často v súlade s jednotlivými hierarchickými úrovňami administratívneho členenia:

- **Nadnárodná úroveň** - za turistickú destináciu sa považuje spoločenstvo štátov (napr. Európska komisia pre turizmus, ktorej pôsobnosť je zameraná na turistickú destináciu Európa; angl. *The European Travel Commission* - ETC).
- **Národná úroveň** – za turistickú destináciu sa považuje štát. V tomto prípade reprezentuje DMO nejaký typ štátnej organizácie na podporu a koordináciu rozvoja turizmu. Zvyčajne koordinuje aj činnosť DMOs na nižších úrovniach.
- **Regionálna úroveň** – za turistické destinácie sú tu považované nižšie administratívne jednotky – regióny alebo ich skupiny. V rámci regionálnej úrovne môžu, ale i nemusia existovať DMOs na nižšej úrovni. Ak existujú, ich činnosť sa regionálna DOM snaží koordinovať.
- **Lokálna úroveň** – často na úrovni miest a obcí alebo inak vymedzených samosprávnych jednotiek. Ide o najnižšiu úroveň DMO.

Organizácia destinačného manažmentu na Slovensku

Do roku 2010 bola organizácia destinačného manažmentu na Slovensku upravená prostredníctvom troch zákonov:

- *Zákon o združovaní občanov ako občianske združenia č. 83/1990 Zb.*
– zakladaním spolkov, spoločností, zväzov, hnutí, klubov a iných občianskych združení
- *Obchodný zákonník č. 513/1991 Zb.*
– vytváraním organizácií, ktoré sú podnikateľským subjektom
- *Občiansky zákonník č. 40/1964 Zb.*
– vytvorením záujmového združenia právnických osôb.

Absencia účelovej legislatívnej úpravy, ktorá by zjednotila podmienky podpory a manažmentu rozvoja turizmu na hierarchicky nižších úrovniach riadenia viedla začiatkom roku 2010 k prijatiu **Zákona č. 91/2010 Z. z. o podpore cestovného ruchu** (Zákon 91/2010). Uvedený Zákon „...upravuje podporu cestovného ruchu v Slovenskej republike, práva a povinnosti fyzických osôb a právnických osôb pôsobiacich v cestovnom ruchu, tvorbu koncepčných dokumentov a financovanie rozvoja cestovného ruchu“. (Zákon 91/2010).

Štruktúra riadenia turizmu na Slovensku podľa tohto zákona reflektuje vo vertikálnej rovine usporiadanie systému štátnej a verejnej správy. V oblasti destinačného manažmentu prináša organizačné rámce pre systém riadenia turizmu na národnej, regionálnej a lokálnej úrovni. Definuje nasledujúce tri organizačné štruktúry riadenia (Zákon 91/2010):

- na **národnej** úrovni je ustanoveným subjektom riadenia turizmu *Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky* (viď. kapitola a),
- na regionálnej tzv. **Krajskú organizáciu** (viď. kapitola b)
- na lokálnej úrovni tzv. **Oblastnú organizáciu**. (viď. kapitola c).

a) Národná úroveň

Na najvyššej úrovni je územie turistickej destinácie vymedzené štátnymi hranicami. Národná úroveň je organizačne podriadená *Ministerstvu dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky* (MDaV). Zákon (91/2010) za poradný orgán ustanovil *Agentúru: Slovenská agentúra pre cestovný ruch* (SACR). Išlo o „príspevkovú organizáciu zriadenú a financovanú ministerstvom, ktorej činnosť bola zameraná na propagáciu a prezentáciu Slovenskej republiky doma aj v zahraničí ako cieľovej krajiny cestovného ruchu“ (Zákon 91/2010).

Jej zriaďovateľ *Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky* nariadením číslo 143/2016 zo dňa 31. októbra 2016 sa ju rozhodol zrušiť. Počnúc 1. januárom 2017 sa jej formálnym právnym nástupcom stalo *Ministerstvo dopravy a výstavby Slovenskej republiky* (MDaV) a v rámci neho *Sekcia cestovného ruchu*.

Úlohy a kompetencie Sekcie cestovného ruchu MDAV ako národnej organizácie destinačného manažmentu (DMO) sú formulované nasledovne (MDaV 2017):

1. Je to najvyšší štátny orgán riadenia turizmu na Slovensku pod vedením ministra dopravy a výstavby SR;
2. Je zodpovedná za tvorbu a kontrolu plnenia národnej stratégie pre rozvoj turizmu na Slovensku (kreovanie politik, stratégií a koncepcií);
3. Tvorí a uvádza do praxe vlastnú legislatívu upravujúcu fungovanie turizmu na Slovensku a rovnako dbá o jej zosúladenie s predpismi na vyššej úrovni v rámci EÚ;
4. Koordinuje aktivity s inými sekciami ministerstva a orgánmi štátnej správy a samosprávy, rovnako ako dbá o zosúladenie činností nižších úrovní DMOs na regionálnej a lokálnej úrovni tak, aby boli v súlade s národnými strategickými cieľmi pre oblasť turizmu;
5. Zastupuje Slovensko v medzinárodných turistických organizáciách a je garantom plnenia medzinárodných záväzkov vyplývajúcich Slovensku z uzavretých platných dohôd v danej oblasti;
6. Koordinuje strategický marketing Slovenska ako turistickej destinácie, s hlavným dôrazom na jednotnú prezentáciu krajiny v zahraničí a manažment značky Slovenska. (MDaV 2017)

Fungovanie nižších úrovní DMOs je u nás upravené **Zákonom podpore cestovného ruchu č. 91/2010 Z. z. o** (v znení neskorších predpisov č. 556/2010 Z. z., 386/2011 Z. z., 352/2013 Z. z., 415/2013 Z. z., 125/2016 Z. z.), ktorý vstúpil do platnosti 24.03.2010 s účinnosťou v znení neskorších úprav od 01.07.2016 (Zákon PCR 2010). Vymedzuje podmienky vzniku a základný rámec fungovania: DMOs na úrovni krajov tzv. *Krajská organizácia cestovného ruchu* (§ 8-12) a DMOs na lokálnej úrovni tzv. *Oblasťná organizácia cestovného ruchu* (§ 13-24).

b) Krajské organizácie cestovného ruchu (KOCR) (podľa Zákona 91/2010)

Hlavným cieľom KOCR je koordinácia aktivít vedúcich k rozvoju turizmu na území príslušného kraja. Zákon PCR (2010) striktné určuje, že na území kraja môže pôsobiť len jedna KOCR, ktorej členom musí byť okrem príslušného vyššieho územného celku aj minimálne jedna oblasťná organizácia cestovného ruchu pôsobiaca na danom území. Zákon PCR (2010) ďalej upravuje výšku členských príspevkov OOCRs, ktorá je stanovaná na minimálne 10% zo sumy príspevkov, ktorú získali OOCRs od svojich členov. KOCRs môžu získať finančné prostriedky okrem spomenutých členských príspevkov aj dotáciou zo štátneho rozpočtu, príspevkov z prostriedkov EÚ, z dobrovoľných príspevkov samospráv, od fyzických či právnických osôb, z vlastných príjmov z činnosti, z predaja produktov, služieb, reklamy na plochách v ich vlastníctve a pod. (Zákon PCR 2010, § 28). Výnosy KOCR nie sú považované za jej príjmy, ale sú použité na jej činnosť.

Okrem iných má KOCR podľa Zákona PCR (2010) za úlohu:

1. Tvorbu a implementáciu marketingovej stratégie kraja, ktorá sleduje strategický cieľ: udržateľný rozvoj turizmu krajiny a zvyšovanie konkurencieschopnosti turistickej destinácie a jej členov
2. Podporuje a prípadne sa aj aktívne podieľa na tvorbe, riadení a propagácii turistických produktov kraja (napr. na výstavách v rámci turistických informačných centier, ktoré môže aj prevádzkovať a pod.)
3. Zastupuje jej členov pri presadzovaní spoločných záujmov doma aj v zahraničí (napr. spolupracuje s rozličnými orgánmi štátnej správy, zahraničnými organizáciami a pod.)
4. Poskytuje konzultačné a poradenské služby svojim členom.
5. Raz ročne zostavuje správu o svojej činnosti, ktorú má povinnosť zverejniť na svojich webových stránkach a Ministerstvu dopravy a výstavby Slovenskej republiky predkladá finančnú správu.

Začiatkom roku 2017 pôsobilo na Slovensku podľa Registra organizácií Ministerstvo dopravy a výstavby Slovenskej republiky celkom 5 KOCR (Register OCR 2017; MDAV 2017):

1. KOCR: Turizmus regiónu Bratislava, ktorej členmi sú:

- Bratislavský samosprávny kraj,
- Bratislavská organizácia cestovného ruchu,
- Región Senec,
- OOCR Malé Karpaty,
- OOCR Záhorie,

2. KOCR: Severovýchod Slovenska, ktorej členmi sú:

- Vyšší územný celok: Prešovský samosprávny kraj,
- OOCR: Horný Zemplín a Horný Šariš,

- OOCR: Vysoké Tatry - Podhorie,
- OOCR: Severný Spiš - Pieniny,
- OOCR: Región Vysoké Tatry,
- OOCR: Tatry - Spiš - Pieniny,
- OOCR: Šariš – Bardejov,
- OOCR Región Šariš,

3. KOOCR: Žilinský turistický kraj, ktorej členmi sú:

- Žilinský samosprávny kraj,
- OOCR: Rajecká dolina,
- OOCR: Klaster ORAVA,
- OOCR: REGIÓN LIPTOV,
- OOCR: Malá Fatra,
- OOCR: Organizácia cestovného ruchu Kysuce,
- OOCR: TURIEC-KREMNICKO,

4. KOOCR: Košický kraj, ktorej členmi sú:

- VÚC Košický samosprávny kraj,
- Zemplínska OOCR,
- KOŠICE – Turizmus,
- OOCR Slovenský raj & Spiš,

5. KOOCR: Trenčín región, ktorej členmi sú:

- Trenčiansky samosprávny kraj,
- Región Horná Nitra – Bojnice,
- Región Horné Považie,
- OOCR Trenčianske Teplice,
- OOCR Trenčín a okolie.

c) Oblastné organizácie cestovného ruchu (OOCR)

(podľa Zákona 91/ 2010)

Oblastnú organizáciu cestovného ruchu môže podľa Zákona (91/2010, § 14 odstavce 1-3) „založiť zakladateľskou zmluvou s podnikateľskými subjektmi najmenej päť obcí alebo mestské časti v hlavnom meste Slovenskej republiky Bratislave a v meste Košice, pričom súhrn počtu prenocovaných návštevníkov v ubytovacích zariadeniach na území zakladajúcich obcí v predchádzajúcom kalendárnom roku musí dosiahnuť najmenej 50-tisíc prenocovaní. Oblastnú organizáciu môže založiť aj menej ako päť obcí, ak bol súhrnný počet prenocovaní v ubytovacích zariadeniach na území zakladajúcich obcí v predchádzajúcom kalendárnom roku najmenej 150-tisíc. Každý subjekt pôsobiaci na území obce má právo byť členom oblastnej organizácie. Obec môže byť členom len jednej oblastnej organizácie.“

Okrem iných má OOCR podľa Zákona (91/2010) stanovené nasledujúce úlohy:

1. Tvorbu a implementáciu marketingovej stratégie príslušnej oblasti, ktorá sleduje strategický cieľ: udržateľný rozvoj turizmu a zvyšovanie konkurencieschopnosti turistickej destinácie ako aj jej členov
2. Podporuje prípadne sa aj aktívne podieľa na tvorbe, riadení a propagácii turistických produktov oblasti (napr. na výstavách, v rámci turistických informačných centier, ktoré môže aj prevádzkovať a pod.)
3. Zastupuje jej členov pri presadzovaní spoločných záujmov doma aj v zahraničí (napr. spolupracuje s orgánmi obcí pri rozvoji územia v rámci svojej pôsobnosti)
4. Poskytuje konzultačné a poradenské služby svojim členom a aktualizuje integrovaný informačný systém vo svojej pôsobnosti, a to aj prostredníctvom turistického informačného centra, ktorého môže byť zriaďovateľom.
5. Spracúva a predkladá projekty rozvoja cestovného ruchu a zabezpečuje ich realizáciu.
6. Raz ročne zostavuje správu o svojej činnosti, ktorú má povinnosť zverejniť na svojich webových stránkach a Ministerstvu dopravy a výstavby Slovenskej republiky predkladá finančnú správu.

OOCRs získavajú finančné prostriedky na svoju činnosť okrem členských príspevkov aj dotáciou zo štátneho rozpočtu, príspevkov z prostriedkov EÚ, z dobrovoľných príspevkov samospráv, od fyzických či právnických osôb, z vlastných príjmov z činnosti, z predaja produktov, služieb, reklamy na plochách v ich vlastníctve a pod (Zákon 91/ 2010, § 28).

V roku 2017 bolo na území Slovenskej republiky podľa registra organizácií Ministerstva dopravy a výstavby zaregistrovaných dovedna **36 OOCR**. Od r. 2010 zanikli tri OOCR (dve po roku a jedna po štyroch rokoch

fungovania) a dve OOCR zmenili svoj názov. Ostatné zmeny sa týkali štruktúry ich členov (viď tabuľka 1; mapa 1).

Mapa 1
Oblastné organizácie cestovného ruchu na Slovensku Stav k 1.11.2017
 Tabuľka 1
Oblastné organizácie cestovného ruchu na Slovensku Stav k 1.11.2017

Bratislavský kraj Bratislavská organizácia cestovného ruchu OOCR Región Senec OOCR Malé Karpaty	Trnavský kraj OOCR REZORT PIEŠŤANY OOCR Žitný ostrov OOCR Trnava Tourism
Bratislavský a Trnavský kraj OOCR Záhorie	Prešovský kraj OOCR Región Vysoké Tatry OOCR SEVERNÝ SPIŠ - PIENINY OOCR „ŠARIŠ“ – BARDEJOV OOCR TATRY - SPIŠ - PIENINY OOCR Región Šariš OOCR Vysoké Tatry - Podhorie OOCR Horný Zemplín a Horný Šariš
Trenčiansky kraj OOCR Trenčianske Teplice OOCR Región Horné Považie OOCR Trenčín a okolie	
Nitriansky kraj Nitrianska OCR OOCR Tekov OOCR Región Horná Nitra-Bojnice OOCR PODUNAJSKO	Košický kraj OOCR Košice Turizmus Zemplínska OOCR
Žilinský kraj OOCR Malá Fatra OOCR Kysuce OOCR Rajecká dolina OOCR REGION LIPTOV OOCR Klaster Orava	Banskobystrický kraj OOCR Dudince OOCR Nízke Tatry Juh OOCR Región Gron OOCR Stredné Slovensko OOCR Región Banská Štiavnica OOCR TURISTICKÝ NOVOHRAD A PODPOĽANIE
Žilinský a Banskobystrický kraj OOCR TURIEC - KREMnicko	Košický a Banskobystrický kraj OOCR Slovenský raj & Spiš

Zdroj: Register OCR (2017)

d) Asociácia organizácií cestovného ruchu (AOOCR)

Zavedený systém hierarchie podpory a riadenia turizmu na Slovensku prostredníctvom zákonného rámca (Zákon 91/2010) priniesol aj nové výzvy. Tou najväčšou je komunikácia medzi jednotlivými úrovňami riadenia. Situáciu komplikuje aj fakt, že nie všetkých 36 OOCR sú zároveň členmi KOOCR (celkom 5), ktoré by logicky mali prepájať obe krajné úrovne.

14. júna 2017 preto 13 Oblasťných organizácií cestovného ruchu (OOOCR) iniciovalo vznik novej štruktúry riadenia turizmu, zaregistrovanej na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky pod názvom: **Asociácia organizácií cestovného ruchu**, so sídlom v Bratislave. Orgány asociácie AOOCR (po formálnej stránke „záujmové združenie právnických osôb“) tvoria: valné zhromaždenie, predsedníctvo, výkonný riaditeľ a dozorná rada. Predsedníčkou sa stala Ing. Michaela Potočárová a podpredsedom Igor Kuhn (Register ZZPO 2017). Jej Zakladajúcimi členmi sú :

1. Bratislavská organizácia cestovného ruchu
2. Región Senec
3. Trnava Tourism

4. Oblastná organizácia cestovného ruchu Záhorie
5. Dudince
6. Región Banská Štiavnica
7. Horný Zemplín Horný Šariš
8. REGIÓN GRON
9. Rajecká dolina
10. Malá Fatra
11. Rezort Piešťany
12. SEVERNÝ SPIŠ - PIENINY
13. Stredné Slovensko (Register ZZPO 2017).

Ide o profesijnú organizáciu, ktorej hlavným cieľom je výmena skúseností a know-how v oblasti destinačného manažmentu, ako aj zastupovanie a presadzovanie záujmov členov AOOCR vo vzťahu k orgánom štátnej a verejnej správy (Register ZZPO 2017).

Regionálne organizácie destinačného manažmentu na území Prešovského samosprávneho kraja

Na území Prešovského samosprávneho kraja pôsobí jedna regionálna organizácia destinačného manažmentu: **Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska (KOCR SVS)**. Vznikla 5. decembra 2012 (Register OCR 2017). Zakladateľom je Prešovský samosprávny kraj a oblastné organizácie cestovného ruchu (SVS 2017). Sídli v Prešove na ulici Námestie mieru 2 (Register OCR 2017). Orgány združenia tvoria:

- a) *Valné zhromaždenie*,
- b) *Predseda* – do tejto funkcie bol zvolený 20. marca 2014 Michal Sýkora,
- c) *Výkonný riaditeľ* - od jej vzniku je ním Mgr. Martin Janoško (Register OCR 2017).

Členmi KOCR Severovýchod Slovenska sú (Register OCR 2017):

- Vyšší územný celok: Prešovský samosprávny kraj,
- Oblastná organizácia cestovného ruchu: Horný Zemplín a Horný Šariš,
- Oblastná organizácia cestovného ruchu: Vysoké Tatry - Podhorie,
- Oblastná organizácia cestovného ruchu: Severný Spiš - Pieniny,
- Oblastná organizácia cestovného ruchu: Región Vysoké Tatry,
- Oblastná organizácia cestovného ruchu: Tatry - Spiš - Pieniny,
- Oblastná organizácia cestovného ruchu: Šariš – Bardejov a
- Oblastná organizácia cestovného ruchu Región Šariš.

Hlavným cieľom organizácie KOCR SVS je podpora rozvoja cestovného ruchu na území, ktoré spadá pod správu jej členov. Uskutočňuje to prostredníctvom formovania vhodných podmienok a organizovaním či spoluorganizovaním rozličných podporných aktivít a ochranou záujmov jej členov (Register OCR 2017). Hlavnou oblasťou činnosti je marketing s akcentom na jednotnú propagáciu územia ako aj jeho produktov. Okrem toho poskytuje poradensko-konzultačné služby jednak jej členom ako aj cieľovým skupinám (zriaďovanie a prevádzkovanie turisticko-informačných kancelárií; Register 2017). Počiatkom roka 2017 bolo zriadené centrum Cyklistické koordinačné centrum CykloPO, do pôsobnosti ktorého spadá „koordinácia aktivít spojených s plánovaním, realizáciou a údržbou cykloturistických trás v Prešovskom kraji, poskytovanie informácií spojených s plánovacími a strategickými dokumentmi zameranými na cykloturistiku v Prešovskom kraji, odborné poradenstvo a konzultácie pri značení cyklotrás a budovaní nových cyklotrás“ (SVS 2017).

V oblasti propagácie Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska organizačne zabezpečuje niekoľko aktivít:

- (1) Fotografická a putovná súťaž „Chod' a fot'“. Doposiaľ boli zorganizované štyri ročníky. V roku 2016 sa jej zúčastnilo 55 amatérskych a profesionálnych fotografov. Ich diela budú publikované v podobe kalendára „Objavuj Prešovský kraj 2017“. 222 súťažných snímok bolo prezentovaných verejnosti v médiách a tiež prostredníctvom putovnej výstavy v rôznych slovenských a zahraničných mestách. (KOCR SVS 2016, s. 7)
- (2) Hra do mobilných zariadení, album a zvukové CD „LEGENDARIUM“. Ide o interaktívnu formu propagácie územia Severovýchodu Slovenska cielenú na segment rodiny s deťmi. Jej podstatou je zábavnou formou predstaviť desať vybraných miest kraja: Vysoké Tatry, Červený Kláštor, Kežmarok, Levoča, Starú Ľubovňu, Prešov, Bardejov, Sabinov, Medzilaborce a Sninu. Mobilná aplikácia je doplnená o album s nálepkami a audio CD s rozprávkami a legendami viazucimi sa k územiu Prešovského kraja. Produkt LEGENDARIUM získal 1. miesto v súťaži Android Code 2015 v kategórii Slovenské aplikácie a bol zároveň Ministerstvom dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR vyhodnotený ako najlepšia inovácia v cestovnom ruchu na Slovenku za rok 2015. (KOCR SVS 2015, s. 6; (KOCR SVS 2016, s. 8) V roku 2016 bol projekt interaktívnej propagácie LEGENDARIUM 2. rozšírený o ďalších 5 turistických lokalít (pribudli Ždiar, Poprad, Svidník, Hanušovce nad Topľou a Humenné; KOCR SVS 2016, s. 8).

- (3) Hra Objavuj Prešovský kraj 2016, je ďalšou zo série interaktívnych foriem propagácie. Ide o mobilnú aplikáciu podnecujúcu k objavovaniu regiónu. Obsahuje 360 tipov na výlety a 250 súťažných miest s výzvou na zdokumentovanie (fotografia, prípadne zodpovedanie príslušnej otázky; KOČR SVS 2016, s. 9).
- (4) Zábavno-súťažné podujatia „Cyklopátrania Prešovským krajom 2016“ – predstavuje podobný formát ako predchádzajúce súťažné formáty. Jeho cieľovou skupinou sú cyklisti, pre ktorých bola vytvorená špeciálna mobilná aplikácia umožňujúca poznávať Prešovský kraj pátraním po 15 vopred stanovených cieľoch. Podujatie bolo podporené online i printovou reklamou. Celkovo sa jej zúčastnilo približne 300 cyklistov. (KOČR SVS 2016, s. 11)
- (5) Oceňovanie „NAJ v cestovnom ruchu Prešovského kraja 2016“ – doposiaľ boli zorganizované tri ročníky súťaže, v ktorej široká verejnosť formou anonymného online hlasovania vyberá najlepších reprezentantov roka v kategóriách: osobnosť, zariadenie cestovného ruchu, zamestnanec cestovného ruchu a produkt roka v oblasti cestovného ruchu. (KOČR SVS 2016, s. 11)
- (6) Vernostné a klubové programy - TATRY Card 2016. Ide o program podpory siete zapojených subjektov – ubytovacie zariadenia, turistické atrakcie (aquaparky, múzeá), dopravu (lanovky), maloobchodné prevádzky (predajne športových potrieb), požičovne, gastronomické a iné služby v oblasti Vysokých Tatier. (KOČR SVS 2016, s. 15)
- (7) Okrem viacerých propagačných materiálov, online či video kampaní bolo v roku 2017 Krajskou organizáciou cestovného ruchu Severovýchod Slovenska vytvorený propagačný videospot Visit Prešovský kraj. (KOČR SVS 2016, s. 11)
- (8) Výstavy – pre svojich členov Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska organizačne zabezpečuje podporu v rámci medzinárodných výstav, kde pripravuje spoločnú expozíciu. Konkrétne sú to: medzinárodná kontraktačno-predajná výstava ITF SlovakiaTour v Bratislave, Utazás v Budapešti, Dovolená a region, Lázeňství, v Ostrave a výstava Infotour a cykloturistika v Hradci Králové. (KOČR SVS 2016, s. 11)
- (9) Podujatia – súčasťou propagačných aktivít, ktoré pre svojich členov Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska zabezpečuje je organizácia a účasť na rôznych podujatiach. V roku 2016 to boli: tradičné vojensko-historické podujatie Karpaty 1914/1915, Hostovice v okrese Snina, zamerané na „dark tourism“ produkt CR (autentická ukážka bojov na Karpatskom fronte v roku 1915, dobové vojenské tábory, vojenskú hudbu, jedlo, sprievodné výstavy a i.); medzinárodné podujatie Danube Up v Bratislave zamerané na spa a wellness tourism (kúpeľníctvo, minerálne vody, kúpaliská, aquaparky) v rámci odpočinkového turizmu spojeného so splavom Dunajca a návštevou ďalších atrakcií spojených s vodou v kraji; propagácia ponuky turistických služieb v kraji v rámci Osláv svetového dňa cestovného ruchu 2016 na Štrbskom Plese. (KOČR SVS 2016, s. 19-22)
- (10) Sponzoring – finančná podpora podujatí: City trail Starý Smokovec; Night run, Plachého míľa – Nová Lesná; Podtatranský polmaratón – Poprad; Primátorská desiatka – Poprad; Zimná bežecká séria – Tatranská Lomnica; Zimná bežecká séria – Starý Smokovec; Veľká cena Slovenska, Štrbské Pleso; Mikuláš a Vianoce v Poprade; Popradské kultúrne leto (KOČR SVS 2016, s. 25-26)
- (11) Investície do infraštruktúry - Krajská organizácia cestovného ruchu Severovýchod Slovenska prispieva aj k zlepšovaniu turistickej infraštruktúry. Finančné príspevky na zlepšenie drobnej infraštruktúry: Rekonštrukcia krytého pódia na amfiteátri v skanzene pod hradom Ľubovňa – I. etapa; Propagačné stánky Severného Spiša a Pienin; Informačný bod v Humennom; Audit cyklotrás na Hornom Zemplíne; Legalizácia cyklotrasy Domaša – Humenné; Kyslíková cesta Bardejov – časť Mihaľov; Relaxačno-sportová zóna Bardejovské Kúpele; Drevený prístrešok v Osturni; Úprava poľnej cesty pre prejazd bicyklom Hanušovce – Ždiar; Doplnenie značenia bežeckých a cyklistických trás Ždiar – Ski Bachledova; Údržba lávky cez Dunajec v Červenom Kláštore; Údržba cyklistických trás v Levočských vrchoch; Prístrešok a informačná tabuľa vo Vrbove; Odpočívadlá v lesoparku v Kežmarku (KOČR SVS 2016, s. 27-30)
- (12) KOČR SVS poskytuje podporu pre členov v projektovej činnosti. Organizácia sa aktívne zapojila do riešenia projektov: Bicyklom aj za hranice (financovaného z nórskeho finančného mechanizmu); Svätomariánska púť – Svetlo z východu (o NFP v rámci výzvy medzinárodného Programu cezhraničnej spolupráce Interreg V-A Poľsko Slovensko); Nový turistický produkt – časť transeurópskej cyklotrasy EuroVelo11 Prešov-Muszyna-Mníšek nad Popradom (program cezhraničnej spolupráce Interreg V-A Poľsko – Slovensko); Cyklistické koordinačné centrum CykloPO (KOČR SVS 2016, s. 31).
- (13) Do portfólia aktivít patrí aj organizácia konferencií a vzdelávanie členských subjektov. V r. 2016 bola zorganizovaná konferencia cestovného ruchu zameraná na prezentáciu skúseností s využívaním turistických kariet v rozličných oblastiach cestovného ruchu. (KOČR SVS 2016, s. 11)
- (14) Krajská organizácia cestovného ruchu KOČR SVS organizuje stretnutia svojich členov, ktoré sú spojené s prezentáciou jej členov. (KOČR SVS 2016, s. 22)

Organizácia destinačného manažmentu Prešovského samosprávneho kraja na lokálnej úrovni

Na území Prešovského samosprávneho kraja pôsobí sedem Oblastných organizácií cestovného ruchu (OOCR; tabuľka 2; mapa 2). Z pohľadu hierarchie riadenia územia sú tieto zároveň aj členmi Krajskej organizácie cestovného ruchu Severovýchod Slovenska. OOCR Región Šariš sa stal členom KOOCR SVS 12. decembra 2015.

Tabuľka 2

Oblastné organizácie cestovného ruchu na území Prešovského samosprávneho kraja Stav k 1.11.2017

Oblastné organizácie cestovného ruchu pôsobiace v záujmovom území	
1. OOCR: TATRY - SPIŠ – PIENINY <ol style="list-style-type: none">1. Mesto Kežmarok2. Mesto Levoča3. Mesto Spišská Belá4. Mesto Spišské Podhradie5. Obec Červený Kláštor6. Obec Jezersko7. Obec Majere8. Obec Malá Franková9. Obec Osturňa10. Obec Spišské Hanušovce11. Obec Veľká Franková12. Obec Vrbov13. Obec Ždiar14. CYPRIAN, n.o.15. IFK&D16. IMMOBAU, s.r.o.17. Ing. Ernest Rusnák18. PIENSPOL TRAVEL, s.r.o.19. SALMOTHERM – INVEST, s.r.o.20. SAMTREID, s.r.o.21. SUPERMIX, spol s r.o.22. Združenie pltníkov Dunajec, s.r.o. Majere23. I.PLTNÍCKA a TURISTICKÁ SPOLOČNOSŤ NA DUNAJCI ČERVENÝ KLÁŠTOR s.r.o.24. Janka & Juraj Gantner spol. s.r.o.25. Stanislav Škantár Canoeraft Dunajec26. PIENINY RESORT s.r.o.27. PaedDr. Ladislav Hrivko - SLOVKRED s.p.28. ARPROG, akciová spoločnosť Poprad	2. OOCR: SEVERNÝ SPIŠ - PIENINY <ol style="list-style-type: none">1. mesto Stará Ľubovňa2. obec Chmeľnica3. obec Nová Ľubovňa4. obec Hniezdne5. obec Vyšné Ružbachy6. obec Lechnica7. obec Lesnica8. obec Litmanová9. BGV, s.r.o,10. Chata Pieniny, s.r.o.11. PIENINY RESORT, s.r.o.12. Ľubovnianske múzeum - hrad13. GURMEN, s.r.o.14. Norbert Frank – EUROINF TATRY - Salaš u Franka15. Sorea, spol. s.r.o.
	3. OOCR: Horný Zemplín a Horný Šariš <ol style="list-style-type: none">1. mesto Humenné2. mesto Vranov nad Topľou3. mesto Snina4. mesto Medzilaborce5. obec Malá Domaša6. obec Bžany7. obec Zemplínske Hámre8. mesto Stropkov9. KAISAR, s.r.o., Hotel Alibaba10. Detské rekreačné zariadenie VIHORLAT11. Anna Volochová - ASTON12. I&J Company s.r.o.13. MS systém s.r.o. - Hotel Karpatia14. AGROTRADE ZELENÁ LAGÚNA s.r.o., Hotel Zelená Lagúna
4. OOCR: Vysoké Tatry – Podhorie <ol style="list-style-type: none">1. Obec Veľká Lomnica2. Obec Stará Lesná3. Obec Mlynica4. Obec Veľký Slavkov5. Obec Nová Lesná6. Obec Liptovská Teplička7. Obec Štôla8. Obec Vernár9. Obec Kravany10. Forton Travel, s.r.o.11. Finerg International, s.r.o.12. Združenie cestovného ruchu Stará Lesná	5. OOCR: „ŠARIŠ“ – BARDEJOV <ol style="list-style-type: none">1. Mesto Bardejov2. Mesto Svidník3. Bardejovské kúpele a.s.4. Adrián Lozák, s.r.o.5. KTC Bardejov

– Vysoké Tatry 13. GOLF INTERNATIONAL, s.r.o.	
Oblasťné organizácie cestovného ruchu pôsobiace mimo záujmového územia	
6. OOCR: Región Šariš 1. Obec Drienica 2. Mesto Lipany 3. Mesto Prešov 4. Mesto Sabinov 5. Mesto Veľký Šariš 6. BESNA, s.r.o. 7. ADAMS – Hotel Šomka, s. r. o. 8. MART-SK, s.r.o. 9. RegeGastro, s. r. o. 10. Opáľové bane Libanka, s.r.o.	7. OOCR: Región Vysoké Tatry 1. Mesto Vysoké Tatry 2. Mesto Poprad 3. Obec Štrba 4. Združenie cestovného ruchu Vysoké Tatry 5. Taty mountain resorts, a.s. 6. AQUAPARK Poprad, s.r.o.

Zdroj: Register OCR (2017)

Mapa 2

Zdroj: Register OCR (2017)

1. Oblasťná organizácia cestovného ruchu: TATRY - SPIŠ – PIENINY

Hlavným cieľom OOCR: TATRY - SPIŠ – PIENINY je posilňovanie značky turistickej destinácie a propagácia ponuky turistických produktov. Okrem toho organizácia investuje do obnovy a rozširovania infraštruktúry.

2. Oblasťná organizácia cestovného ruchu: SEVERNÝ SPIŠ - PIENINY

Hlavným cieľom OOCR: SEVERNÝ SPIŠ - PIENINY posilňovanie značky turistickej destinácie a propagácia ponuky turistických produktov. Okrem toho organizácia investuje do obnovy a rozširovania infraštruktúry.

3. Oblasťná organizácia cestovného ruchu: Horný Zemplín a Horný Šariš

Hlavným cieľom OOCR: Horný Zemplín a Horný Šariš je posilňovanie značky turistickej destinácie a propagácia ponuky turistických produktov. Okrem toho organizácia investuje do obnovy a rozširovania infraštruktúry.

4. Oblasťná organizácia cestovného ruchu: Vysoké Tatry – Podhorie

Hlavným cieľom OOCR: Vysoké Tatry – Podhorie je posilňovanie značky turistickej destinácie a propagácia ponuky turistických produktov. Okrem toho organizácia investuje do obnovy a rozširovania infraštruktúry.

5. Oblasťná organizácia cestovného ruchu: „ŠARIŠ“ – BARDEJOV

Hlavným cieľom OOCR: „ŠARIŠ“ – BARDEJOV je posilňovanie značky turistickej destinácie a propagácia ponuky turistických produktov. Okrem toho organizácia investuje do obnovy a rozširovania infraštruktúry.

6. Oblasťná organizácia cestovného ruchu: Región Šariš

Hlavným cieľom OOCR: Región Šariš je posilňovanie značky turistickej destinácie a propagácia ponuky turistických produktov. Okrem toho organizácia investuje do obnovy a rozširovania infraštruktúry.

7. Oblasťná organizácia cestovného ruchu: Región Vysoké Tatry

Hlavným cieľom OOCR Región Vysoké Tatry je zabezpečovanie marketingu, Public Relations (PR), realizácia a reprezentácia členov na účelových podujatiach, infocestách pre zahraničných partnerov, zahraničných novinárov a zástupcov cestovných kancelárií (Maťašovská 2016). V marci 2016 založila organizácia vlastnú cestovnú kanceláriu Region Tatry Travel, s.r.o. Jej cieľom je špecializovaný predaj produktov OOCR regiónu Vysokých Tatier na dvoch cieľových trhoch: v Spojenom kráľovstve a Izraeli (Maťašovská 2016).

8.1 VZDELÁVACIE POTREBY V OBLASTI VIDIECKEHO CESTOVNÉHO RUCHU

Úvod

Vidiecky turizmus, ako súbor aktivít spojených s aktívnym trávením voľného času vo vidieckych osídleniach, je jedným z mála odvetví, kde je ľudský zdroj nenahraditeľný. Bez kvalifikovaných a odborne zdatných ľudí sa nemôže fungovať ani sa rozvíjať. Ďalšími faktormi potrebnými k jeho kvalitnému fungovaniu sú: prírodný potenciál, ekonomický potenciál, materiálno-technické podmienky, kvalita poskytovaných služieb a pod. Vidiecky turizmus vyžaduje, aby ľudia, ktorí v ňom participujú disponovali určitými špecifickými kompetenciami¹¹ (sociálnymi, ekologickými, technickými, odbornými, ekonomickými, spoločenskými a jazykovými). Je tiež potrebné, aby ľudia pohybujúci sa v oblasti vidieckeho turizmu dokázali flexibilne reagovať na zmeny charakteristické a typické pre dnešnú postmodernú spoločnosť. Maximálne využiť vymedzený čas v segmente záujmu dovolenkára je v súčasnosti celosvetovým trendom vidieckeho turizmu. Výrazne preto rastie záujem turistov o individuálne niekoľkodňové pobyty vo vybranej destinácii s cieľom vidieť a zažiť neznáme a jedinečné, čo je v neprospech tradičnej hromadnej turistiky. Vyhľadávajú sú preto špecializovaní sprievodcovia, ktorí flexibilne dokážu požiadavky klienta splniť na vysokej úrovni. Výraznú a nezastupiteľnú úlohu pri propagácii územia zohrávajú informačno-komunikačné technológie. Turizmus predstavuje rozličné formy uspokojovania duchovných potrieb ľudí (poznávanie, zábava, poučenie, vzdelávanie). V praxi má podobu návštev múzeí a galérií, kultúrnych pamiatok, archeologických nálezísk, spoločenských a náboženských podujatí. Agroturistika ako súčasť vidieckeho cestovného ruchu ponúka množstvo aktivít, spojených s poznaním tradícií a remesiel, Nie je ľahké identifikovať všetky potreby v oblasti „turistického“ vzdelávania. V tejto kapitole analyzujeme časť výsledkov terénneho výskumu vzdelávacích potrieb obyvateľov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia, ktorý bol realizovaný v rámci projektu Interreg Poľsko-Slovensko „Moderné vzdelávanie bez hraníc otvára vidiek podnikaniu“.

1. Teoretické východiská

Určité vzdelávacie potreby má v súčasnej spoločnosti každý jednotlivec, v každej fáze života bez ohľadu na sociálne, profesijné, či iné postavenie (Beneš, 2003). „Potreby vzdelávania a výchovy patria k sekundárnym (sociogenetickým) potrebám získaným a viazaným na psychiku a špecifické ľudské vlastnosti a danosti, ako aj potreby poznania, kvalifikácie a rekvalifikácie, rozvoja osobnosti a sebarealizácie“ (Hotár, Paška, Perhács et. al., 2000, s. 345). Vidiecky turizmus (v rámci slovensko-poľského pohraničia) je forma turizmu spojená s pobytom a poznávaním vidieckeho prostredia (vrátane historických pamiatok), ide o činnosti spojené s prezentáciou a podporou vidieckych sídiel. Zvyčajne ide o činnosti spojené s využitím prírodných zdrojov (zvlášť vodný turizmus), ďalej činnosti spojené s návratom k prírode, s možnosťou ubytovania v rodinných domoch a ubytovacích zariadeniach na vidieku, kde je súčasťou ponuky aj možnosť stravovania sa alebo vlastnej prípravy stravy a vykonávania rozličných aktivít spojených s pobytom na vidieku. Patrí sem tiež poznávanie kultúrnych pamiatok nachádzajúcich sa v pohraničí. Zmyslom rozvoja vidieckeho turizmu je, aby sa do poskytovania služieb zapojilo miestne obyvateľstvo. Dôležitá je preto odborná pripravenosť na poskytovanie služieb, ochota podieľať sa na uspokojovaní potrieb návštevníkov, otvorenosť a pohostinnosť vidieckej rodiny a jazyková pripravenosť.“ (Gučík M. a kol., 2006, s.197).

K rozvoju vidieckeho turizmu prispieva nie len atraktivnosť územia, pestrosť krajiny, dobrodružstvo spojené s poznávaním prírody a kultúrneho dedičstva, ale aj domáce prostredie, tradičná gastronómia, tradície a remeselná výroba, snaha zotaviť sa, nájsť rovnováhu medzi prírodou a rodinou. Len vidiek nestačí, dôležitá je aj ponuka služieb v turizme, hlavne ponuka služieb voľného času musí zodpovedať očakávaniam návštevníkov – hostí (klientov) v závislosti od prostredia, sezóny apod. Pohodlie turistov je závislé na rozhodnutiach poskytovateľov služieb so záujmom zaručiť spokojnosť návštevníkov na základe odstránenia jazykových bariér, dodržania čistoty a hygieny v zariadeniach, od času, ktorý ubehne od príchodu na miesto prjazdu do destinácie až po samotné ubytovanie, od prístupu k atraktivitám ako sú turistické atrakcie alebo kultúrne zariadenia, a tiež od špecifických požiadaviek turistov ako napríklad použitie internetu, faxu a iných komunikačných zariadení, ošetrovateľstva, starostlivosti o starších, deti, postihnutých alebo ľudí so špeciálnymi diétami. Netreba zabúdať na zabezpečenie verejného servisu ako bezpečnosť, doprava, pohotovostné služby, čistota ulíc a verejných priestranstiev (Kotler, Bowen, Makens, 2003).

Bez poznania reálneho stavu vzdelávacích potrieb (kľúčových kompetencií) ľudí žijúcich na území a jeho analýzy je rozvoj vidieckeho turizmu nepredstaviteľný. Kľúčové kompetencie – zahŕňajú celé spektrum kompetencií presahujúcich hranice jednotlivých odborností. Sú výrazom schopnosti človeka správať sa primerane situácii, v súlade sám so sebou, teda konať kompetentne. Rovina kompetencií sa vyznačuje mimo iného tým, že rôzne komplexné schopnosti pôsobia spoločne (Belz, Siegrist 2001). Medzi základné kompetencie pre oblasť cestovného

¹¹ „Kompetencie sú v kontexte zvládania pracovných situácií a úloh najčastejšie vyjadrené znalosťami, schopnosťami, povahovými rysmi, postojmi, zručnosťami a skúsenosťami konkrétneho jednotlivca“ (Veteška, Tureckiová, 2008, s. 43).

ruchu patria kompetencie sociálne. To znamená všetky kompetencie, ktoré umožňujú kompetentný kontakt s návštevníkmi. Sú zvlášť dôležité na zvládanie problémov celej plejády väčšinou nepredvídateľných požiadaviek zo strany návštevníkov. Možno ich rozdeliť na:

a) **komunikačné kompetencie** - verbálna a neverbálna komunikácia, schopnosť pracovať s informáciami, schopnosť učiť sa, multikulturálna komunikácia, asertivita a riešenie konfliktov, schopnosť spätnej väzby,

b) **kooperačné kompetencie** - spolupráca s inými subjektmi vo vidieckom turizme, s vedením, so zákazníkom, pružnosť reagovať na potreby,

c) **emocionálne kompetencie** - sebauvedomenie (sebauvedomenie, reálne sebahodnotenie, sebadôvera), sebaovládanie (spolahlivosť, svedomitosť, prispôbivosť, schopnosť inovácie), motivácia (ctížiadostivosť, lojalita, iniciatíva, optimizmus), empatia (pochoopenie, schopnosť stimulovať orientácia na ľudí),

d) **manažérske kompetencie** – poskytovanie osvetu obyvateľom územia, zosúladenie vlastnej činnosti s činnosťou iných subjektov pôsobiacich v oblasti vidieckeho turizmu,

e) **marketingové kompetencie** – prieskum trhu, tvorba základného produktu vidieckeho turizmu (stravovanie a ubytovanie) a doplnkových produktov ako napr. jazda na koni, zber lesných plodov, rybárstvo pod.), vedomosti o štandardoch kvality a tvorby ceny produktu.

Ďalšie kompetencie, ktoré sú nevyhnutné na rozvoj vidieckeho cestovného ruchu možno rozdeliť na:

a) **technické** – práca s počítačom (ako napr. tvorba www stránok, MS Office, Internet, databázové a informačné systémy, elektronický obchod a pod.), zásady správneho stolovania,

b) **ekonomické a legislatívne** - účtovníctvo, daňovníctvo, financie, EU, podnikanie, legislatíva, manažment, poisťovníctvo, plánovanie,

c) **spoločenské** na úrovni EU, štátu, regiónu, obce - politika, ekonomika, samospráva, história, geografia, príroda, doprava, financie, legislatíva, organizácie a inštitúcie,

d) **ekologické** – spôsoby využívania obnoviteľných zdrojov energie vo vidieckom turizme, možnosti znižovania spotreby energie, ekologické správanie, ochrana životného prostredia,

e) **jazykové** – schopnosť komunikovať v niektorom cudzom jazyku.

Osobné a sociálne kompetencie sa veľmi úzko vzájomne ovplyvňujú a prelínajú. V cestovnom ruchu sa vyžaduje najmä vysoká miera sociálnych kompetencií podporujúcich rozvoj personálnych kompetencií, ku ktorým patrí napríklad - zvedavosť, iniciatíva, snaha, vytrvalosť, motivovanosť, sebaúcta, zodpovednosť, ohľaduplnosť a ďalšie. Personálne kompetencie úzko súvisia s postojmi, ktoré predstavujú ustálené správanie alebo spôsob konania, ktoré vyjadrujú pocit alebo názor jednotlivca. Osobné a sociálne tvorí komplex osobnostných kvalít. Pre prácu v cestovnom ruchu a prácu s klientom, turistom, návštevníkom je dôležité vedieť, že osobné a sociálne kompetencie zvyšujú úspešnosť pracovníka a zároveň sú dôležitým nástrojom na vytváranie spolupracujúceho spoločenstva viacerých ľudí, pocitu spolupatričnosti ku skupine. Kompetencie spoločne s celoživotnými pravidlami dokresľujú, ktoré aspekty správania je potrebné u pracovníkov v cestovnom ruchu rozvíjať, aby ich pracovná skupina vytvárala atmosféru podporujúcu kooperáciu a komunikáciu. Kompetencie tvoria otvorený systém, ktorý je priebežne dotváraný podľa potrieb.

Význam sociálnych kompetencií pre všetkých, ktorí pacujú alebo budú aktívne pôsobiť v cestovnom ruchu, spočíva v tom, že sú základom celoživotného učenia sa, jednotlivec prostredníctvom nich dokáže riešiť problémy a konflikty, je schopný spolupracovať, efektívne komunikovať, či uplatňovať metakognitívnu kompetenciu učiť sa. Nerovnaká miera ich osvojovania sa pokladá za hlavnú príčinu sociálnych rozdielov a ohrozovanie niektorých skupín obyvateľov alebo jednotlivcov. osobných a sociálnych kompetencií, ide napríklad o samostatnosť, ochotu riskovať, iniciatívnosť a podnikavosť na jednej strane, ale aj v oveľa väčšej miere o tímovú prácu, ohľaduplnosť, starostlivosť, priateľský a partnerský prístup, solidaritu, vedenie dialógu a aktívny občiansky prístup na strane druhej. Sociálne kompetencie sa významne podieľajú na ekonomickej a sociálnej integrácii jednotlivca v spoločnosti. Pre jednotlivca pôsobiaceho alebo uchádzajúceho sa o prácu v cestovnom ruchu sú dôležité nasledujúce zložky sociálnej kompetencie:

- Efektívna komunikácia v rôznych sociálnych vzťahoch a rôznych situáciách.
- Úspešné riešenie sociálnych problémov.
- Schopnosť rozhodovania.
- Konštruktívne riešenie konfliktov.
- Efektívne uplatňovanie základných sociálnych zručností - asertivita, empatia, komunikácia, coping (zvládanie).
- Sociálne poznávanie – presná, adekvátne identifikácia pravidiel sociálneho prostredia/rodina, škola, spoločnosť.
- Sebakontrola a sebamonitorovanie vlastného správania a jeho dopadov na iných.
- Vnímanie self- efficacy, adekvátne sebaopínanie, identita.
- Schopnosť poskytovať a získavať sociálnu podporu a efektívnu sociálnu sieť.
- Rešpektovanie individuálnych odlišností a rozdielov, podmienených rodou a etnicitou.
- Orientácia na budúcnosť- schopnosť stanoviť cieľ a konať v smere ich dosahovania.

- Záujem o well-being (blaho, pohoda) druhých a schopnosť preberať zodpovednosť za nich (Blaško 2008).

V priebehu sociálnej interakcie aj v rámci práce v cestovnom ruchu získava každý partner prúd vizuálnych a auditívnych informácií o tom druhom. Musí rozpoznať kľúčové podnety a správne interpretovať ich význam – v tom sú niektorí ľudia senzitívnejší než iní, najmä pre určité oblasti podnikania, ktoré súvisia s ich profesijnou činnosťou.

Vidiecky turizmus pre svoj rozvoj potrebuje rozhladených, vzdelaných, zanietených ľudí, s komplexom potrebných osobnostných a sociálnych kompetencií, ktorí svoj región poznajú, majú k nemu citový vzťah a dokážu jeho krásy sprostredkovať aj iným skupinám ľudí ako sú turisti, návštevníci a podobne. U obyvateľov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia sa často stretávame aj s tradíciami, ktoré sú spoločné, podobné, preto je vítaná spolupráca v oblasti regionálneho turizmu, vzájomné informovanie sa a stretávanie na obidvoch územiach.

2. Výskumná časť

Hlavným cieľom výskumu bola identifikácia a komparácia vzdelávacích potrieb v oblasti vidieckeho turizmu u obyvateľov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia. Čiastkovými cieľmi bolo:

- zistenie do akej miery, a či vôbec ľudia žijúci v slovensko-poľskom pohraničí disponujú komunikačnými, kooperačnými, emocionálnymi, manažérskymi, marketingovými, technickými, ekonomickými a legislatívnymi, spoločenskými, ekologickými a jazykovými kompetenciami,
- zistenie, v akých oblastiach vidieckeho turizmu majú záujem ďalej sa vzdelávať,
- vytvorenie databázy záujemcov o vzdelávanie na kurzoch v oblasti vidieckeho turizmu.

2.1. Výskumná metóda realizácie výskumu

Výskumnou metódou bol dotazník, ktorý bol rozdelený na 3 časti. Prvú časť tvorili otázky zisťujúce kompetencie obyvateľov slovensko-poľského pohraničia. Druhú časť tvorili otázky ohľadom záujmu o vzdelávanie v oblasti vidieckeho turizmu, tretiu tvorili otázky sociálno – demografického charakteru (vek, vzdelanie, kategória, pohlavie a okres kde respondent pôsobí).

Dotazníky boli zozbierané tak v podobe printovej ako aj elektronickej, a tak u nich absentovala individuálna anonymita. Bolo to zámerom výskumníkov, keďže na základe odpovedí, bolo možné vytvoriť adresnú databázu záujemcov o vzdelávanie v oblasti vidieckeho turizmu. Výskum bol realizovaný v priebehu augusta a septembra 2017. Zozbierané údaje boli zakódované a spracované štatisticko-matematickými postupmi za pomoci programu Statistika. Bolo realizované prvostupňové triedenie (t.j. rozloženie súboru na základe jedného znaku) a u vybraných otázok aj druhostupňové triedenie (vzťah medzi dvoma otázkami).

2.2. Popis výskumnej vzorky

Výskumu sa celkovo zúčastnilo 171 respondentov, z toho 87 zo slovenské pohraničia a 84 z poľského pohraničia. Respondenti boli do výskumu vyberaní zámerným (účelovým) výberom, keďže išlo o ľudí, ktorí sa vidieckemu turizmu aktívne venujú, resp. majú oň záujem. Respondentov možno rozdeliť z hľadiska miery ich participácie v oblasti vidieckeho turizmu na:

- EXPERTOV - práca v oblasti vidieckeho turizmu (služby, remeslá a pod.) je ich hlavným pracovným pomerom, resp. v tejto oblasti podnikajú alebo sú členmi občianskeho združenia, ktoré sa venuje vidieckemu cestovnému ruchu,
- ODBORNÍKOV - hlavným pracovným pomerom je iná oblasť teda nie turizmus (alebo nezamestnanosť), ale oblasť vidieckeho turizmu je ich koníčkom,
- LAIKOV – o oblasť vidieckeho turizmu majú záujem.

Početnosť respondentov, z hľadiska miery ich participácie vo výskume, je uvedená v Tabuľke 1. Najviac respondentov, takmer polovicu, tvorili laici (46,20%), teda tí čo majú o oblasť vidieckeho turizmu záujem. Naopak najmenšiu skupinu tvorili experti (21,64%). Pokiaľ na poľskom pohraničí boli jednotlivé skupiny zastúpené pomerne rovnomerne, na slovenskom pohraničí výrazne prevládajú laici, čo do značnej miery komplikuje situáciu v interpretácii výsledkov výskumu z hľadiska porovnávania slovenského a poľského pohraničia.

Tabuľka 1 Rozloženie respondentov z hľadiska participácie na vidieckom turizme

Práca v oblasti vidieckeho turizmu	Slovenské pohraničie		Poľské pohraničie		Spolu	
	Početnosť	Relatívna početnosť	Početnosť	Relatívna početnosť	Početnosť	Relatívna početnosť
Experti	7	8,05	30	35,71	37	21,64
Odborníci	15	17,24	31	36,90	46	26,90
Laici	57	65,52	22	26,19	79	46,20
Neuvedené	8	9,19	1	1,19	9	5,26

Z hľadiska pohlavia sa výskumu zúčastnilo 71 mužov (41,04%), 99 žien (57,23%) a 1 respondent (1,73) pohlavie neuviedol. Rozloženie podľa pohlavia a územia, zvlášť za slovenské a zvlášť za poľské pohraničie je uvedené v Tabuľke 2. V oboch prípadoch prevládali mierne respondentky – ženy, muži boli zastúpení v nižšom počte, tak ako je tomu v celom súbore. Je teda možné konštatovať, že ženy viac ako muži, na slovensko-poľskom pohraničí pracujú, resp. sa zaujímajú o oblasť vidieckeho turizmu.

Tabuľka 2 Rozloženie respondentov podľa pohlavia a územia

Pohlavie	Slovenské pohraničie		Poľské pohraničie		Spolu	
	Početnosť	Relatívna početnosť	Početnosť	Relatívna početnosť	Početnosť	Relatívna početnosť
Muž	32	36,78	39	46,43	71	41,52
Žena	54	62,07	45	53,57	99	57,89
Neuvedené	1	1,15	0	0	1	0,58

Z hľadiska vzdelania prevládajú respondenti s vyšším vzdelaním (vysokoškolské-31,58% a stredoškolské s maturitou 30,41%), oproti učňovskému (19,88%) a základnému vzdelaniu (17,54%). Významný rozdiel vo vzdelaní sa prejavuje, ak porovnáme slovenské a poľské pohraničie. Pokiaľ na slovenskom pohraničí výrazne prevládajú respondenti s vyšším vzdelaním, na poľskom pohraničí je to presne naopak. Poukazuje to na skutočnosť, že pokiaľ vidiecky turizmus je na Slovensku zaujímavý takmer výlučne pre ľudí s vyšším vzdelaním, v Poľsku je to presne naopak. Je to odraz problémov, s akoukoľvek kompetenciou (nielen podnikateľ v oblasti vidieckeho turizmu), u skupiny obyvateľov so základným a učňovským vzdelaním na slovenskej strane. Táto skutočnosť sa však môže stať aj východiskom kde hľadať adekvátne ľudské zdroje pre rozvoj vidieckeho turizmu, keďže poľská strana je v oblasti vidieckeho turizmu oveľa úspešnejšia, a ako ukazujú výsledky výskumu je to aj v súvislosti s tým, aké vzdelanie majú hlavní aktéri vo vidieckom turizme. Rozdielnosť vo vzdelaní u respondentov na slovenskej a poľskej strane bude pravdepodobne zodpovedať aj záujem a motivácia o ďalšie vzdelávanie v oblasti turizmu a získanie jednotlivých kompetencií.

Tabuľka 3 Rozloženie respondentov podľa vzdelania a územia

Vzdelanie	Slovenské pohraničie		Poľské pohraničie		Spolu	
	Početnosť	Relatívna početnosť	Početnosť	Relatívna početnosť	Početnosť	Relatívna početnosť
Základné	0	0,00	30	35,71	30	17,54
Učňovské (stredné bez maturity)	3	3,45	31	36,91	34	19,88
Stredoškolské s maturitou	30	34,48	22	26,19	52	30,41
Vysokoškolské	53	60,92	1	1,19	54	31,58
Neuvedené	1	1,15	0	0,00	1	0,58

Priemerný vek respondentov v rámci slovensko-poľského pohraničia je 34,78 roka. Významne sa však odlišuje vek u slovenských a poľských respondentov. Pokiaľ u slovenských respondentov je priemerný vek 27,05 roka u poľských je to 42,51. Táto skutočnosť poukazuje jednak na dobrý potenciál z hľadiska budúceho rozvoja na slovenskej strane, ale tiež nato, že na Slovensku oproti Poľsku chýba stredná a staršia generácia, ktorá by sa zaujímala, resp. ktorá by vykonávala aktivity v rámci vidieckeho turizmu.

2.3. Analýza a interpretácia výsledkov výskumu

2.3.1. Identifikácia kompetencií pre rozvoj vidieckeho turizmu

Analýza výsledkov výskumu v oblasti identifikácie kompetencií potrebných pre oblasť vidieckeho turizmu na slovensko-poľskom pohraničí bude prezentovaná v dvoch častiach. Najprv budú kompetencie analyzované ako celok (spätná väzba a komunikácia, asertivita a konflikty, spolupráca a manažment, samostatnosť a empatia, motivácia a marketing, ekologické, technické, ekonomické, spoločenské, odborné a jazykové) a následne budú analyzované jednotlivé položky v rámci skúmaných celkov.

U respondentov, z hľadiska ich jednotlivých kompetencií ako celku možno konštatovať, že

- najproblémovými sa ukázala oblasť cudzích jazykov. Slovenskí respondenti sú o niečo viac jazykovo kompetentní ako poľskí, čo možno prisudzovať ich veku a vzdelaniu.
- druhou problémovou oblasťou je ekonomická kompetentnosť (zvlášť ako podnikateľ, oblasť legislatívy a účtovníctva). Slovenskí respondenti sú oproti poľským v tomto smere mierne horší.
- ako mierne nadštandardne sú hodnotené technické kompetencie, a to rovnako u slovenských ako aj poľských respondentov, čo je zaujímavé vzhľadom k rozdielnosť vo veku a vzdelaniu respondentov.

- vysoko nadštandardne je hodnotená oblasť samostatnosti a empatie a tiež oblasť spätnej väzby a komunikácie. Ukazuje sa, že poľskí respondenti sú v týchto kompetenciách mierne lepší ako slovenskí.

Tabuľka 4 **Kompetencie respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**
1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Kompetencie	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
spätnej väzby a komunikácie	3,87	4,29	4,07
asertivita a konflikty	3,66	3,93	3,80
spolupráca a manažment	3,85	3,85	3,85
ekologické	3,38	3,98	3,67
samostatnosť a empatia	4,24	4,66	4,45
motivácia a marketing	3,23	3,90	3,57
technické	4,29	4,26	4,27
ekonomické	2,45	3,89	3,16
spoločenské	3,52	4,26	3,89
jazykové	3,04	2,19	2,66

Nie všetky položky v rámci celku, ktorý sa navonok javí ako bezproblémový, sú skutočne v dostatočnej miere napĺňané. Položková analýza v rámci jednotlivých kompetencií poukazuje na silné a slabé stránky respondentov v slovensko-poľskom pohraničí.

V rámci oblasti spätnej väzby a komunikácie sú všetky položky hodnotené ako pozitívne – t.j., že respondenti ich majú skôr zvládnuté. Ako výrazne pozitívna je hodnotená schopnosť byť milý (schopnosť usmievať sa), a to tak u slovenských ako aj poľských respondentov. Ako najnižšie hodnotenou v tejto oblasti sa ukázala byť schopnosť, tak u slovenských ako aj u poľských respondentov, opýtať sa turistov na ich potreby, čo naznačuje potrebu ďalšieho vzdelávania v oblasti komunikácie, zvlášť v technikách kladenia otázok. U poľských respondentov sa ako najvýraznejšie ukázalo, že oproti slovenským, dokážu byť výrazne viac uvoľnený pri komunikácii s turistami. Slovenskí respondenti oproti poľským výrazne menej vedú poradiť turistom, majú menšiu slovnú zásobu a tiež sú menej schopní pri reagovaní na odlišnosti turistov (zdravotné, jazykové, v správaní). To sú pravdepodobne možné oblasti ďalšieho vzdelávania pre slovenských respondentov v tejto oblasti, ak sa má slovenský vidiecky cestovný ruch priblížiť poľskému.

Tabuľka 5 **Oblasť kompetencií - spätná väzba a komunikácia u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**

1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
viete poradiť turistom	3,74	4,36	4,04
viete sa turistov opýtať na ich potreby	3,51	4,00	3,75
viete správne telefonovať (predstavenie, vedenie rozhovoru, vybavenie požiadavky turistov)	3,85	4,07	3,96
máte dostatočnú slovnú zásobu	3,83	4,31	4,06
viete byť uvoľnený pri komunikácii s turistami	3,70	4,67	4,18
viete sa usmievať	4,52	4,62	4,57
viete ponúknuť turistom zaujímavosti regiónu	3,93	4,13	4,03
viete primerane zareagovať na odlišnosť turistov (zdravotné postihnutie)	3,74	4,37	4,05
viete primerane zareagovať na odlišnosť turistov (farba pleti, jazyk, správanie)	4,00	4,07	4,04

V oblasti kompetencií – asertivita a konflikty sú vysoko hodnotené schopnosti: počúvať turistu, vyjadriť svoj názor a požiadať o pomoc iných ľudí. Menej spokojní sú už respondenti so svojimi schopnosťami riešiť konflikty k spokojnosti oboch strán. Naopak najmenej spokojní sú svojou schopnosťou zvládať vlastnú agresivitu a hrubosť

voči iným ľuďom. V tomto smere je teda potrebné smerovať ďalšie vzdelávanie, tak na slovenskej ako aj poľskej strane. Prioritnou by sa tak mali stať nácviky asertívneho správania. Z hľadiska komparácie jednotlivých kompetencií v oblasti asertivity a zvládania konfliktov medzi poľskými a slovenskými respondentmi je možné konštatovať, že poľskí respondenti sú výrazne schopnejší počúvať turistov, vedia v oveľa väčšej miere vyjadriť svoj názor, sú viac schopní požiadať o pomoc iných ľudí a majú väčšiu schopnosť riešiť konflikty k spokojnosti oboch strán ako slovenskí. Naopak slovenskí respondenti dokážu byť menej agresívny, hrubý k iným ľuďom ako poľskí respondenti.

Tabuľka 6 **Oblasť kompetencií - asertivita a konflikty u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**

1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
ste schopný počúvať turistu	4,17	4,52	4,34
viete vyjadriť vlastný názor (nikoho neurážate a na nikoho neútočíte)	4,13	4,62	4,38
ste schopný požiadať o pomoc iných ľudí	4,15	4,61	4,38
dokázate byť agresívny, hrubý k iným ľuďom	2,20	1,74	1,97
viete riešiť konflikty k spokojnosti oboch strán	3,63	4,16	3,89

V oblasti zvládania spolupráce a manažmentu je možné konštatovať, že tak slovenskí ako aj poľskí respondenti majú tieto kompetencie relatívne zvládnuté. Poľskí respondenti v oveľa väčšej miere ako slovenskí dokážu: nadviazať kontakt a zosúladiť svoju činnosť s inými subjektmi vidieckeho turizmu, dokážu poskytovať osvetu obyvateľom v oblasti vidieckeho cestovného ruchu, dokážu spolupracovať s podnikateľmi vo vidieckom cestovnom ruchu a dokážu tiež spolupracovať so štátnou a verejnou správou. U slovenských respondentov sa ako jeden z handicapov, ktorý je možné riešiť napr. v rámci workshopov, tvorivých dielní a pod. za účasti ľudí z verejnej a štátnej správy, ukazuje (ne)kompetentnosť spolupráce so štátnou a verejnou správou.

Tabuľka 7 **Oblasť kompetencií – spolupráca a manažment u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**

1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
dokázate nadviazať kontakt a zosúladiť svoju činnosť s inými subjektmi vidieckeho turizmu s cieľom dosiahnuť maximálne uspokojenie potrieb turistov	3,46	3,93	3,69
dokázate poskytovať osvetu obyvateľom v oblasti vidieckeho turizmu	3,16	3,54	3,35
dokázate spolupracovať s podnikateľmi vo vidieckom turizme (reštaurácie, penzióny, remeslá, služby a i.)	3,47	3,95	3,71
dokázate spolupracovať so štátnou a verejnou správou	3,12	3,99	3,56

V oblasti ekologických kompetencií u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia je možné si všimnúť, že všetky položky sú hodnotené skôr pozitívne. Najvyššie je hodnotená schopnosť dokázať turistom vysvetliť ako sa správať ekologicky a najmenej pozitívne vedomosť o spôsoboch využívania obnoviteľných zdrojov energie. Poľskí respondenti, vo výrazne vyššej miere ako slovenskí, majú všetky ekologické kompetencie, ktoré sú zahrnuté v jednotlivých položkách. Slovenskí respondenti najviac zaostávajú v schopnosti ako vysvetliť turistom ekologické správanie. Najnižšie priemerné hodnoty u slovenských respondentov dosahujú: vedomosti o možnostiach znižovania spotreby energie využívaním obnoviteľných zdrojov energie a tiež vedomosti o spôsoboch využívania obnoviteľných zdrojov energie vo vidieckom turizme. To sú aj oblasti, kde sa ukazuje, že je potrebné zamerať ďalšie vzdelávanie.

Tabuľka 8 **Oblasť ekologických kompetencií u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**

1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
poznáte spôsoby využívania obnoviteľných zdrojov energie vo vidieckom turizme (biomasa, kompostovanie, geotermálna energia, slnečná energia a pod.)	3,15	3,64	3,39
máte informácie o možnostiach znižovania spotreby energie využívaním obnoviteľných zdrojov energie	3,13	3,71	3,42
dokážete turistom vysvetliť ako sa správať ekologicky (napr. za akých podmienok možno zakladať oheň v prírode, vojsť do neprístupnej jaskyne a pod.)	3,66	4,38	4,01
máte informácie o možnostiach ochrany životného prostredia v oblasti vidieckeho turizmu	3,59	4,17	3,87

Ako ukazujú výsledky výskumu samostatnosť a empatia sú to, čím disponujú respondenti na slovensko-poľských hraniciach v zvýšenej miere (priemerné hodnoty sa pohybujú od 4,23 do 4,57) a teda nie je potrebné v tejto oblasti ďalšie vzdelávanie.

V oblasti kompetencií – motivácia a marketing je možné identifikovať zaujímavú skutočnosť, a to, že respondenti na slovensko-poľskom pohraničí sa dokážu rovnako nadchnúť. Zároveň je to v rámci tejto oblasti kompetencií najvyššie hodnotená položka. Naopak najnižšie hodnotenou je vedomosť ako postupovať pri tvorbe doplnkového produktu vidieckeho turizmu. Poľskí respondenti ju tiež ovládajú najmenej v rámci marketingových a motivačných kompetencií. Naopak slovenskí respondenti majú málo vedomostí o štandardoch kvality a tvorby ceny produktu vidieckeho turizmu, čo je prekvapivé vzhľadom k ich vzdelaniu a veku. Navyše aj v ostatných položkách v tejto oblasti (okrem nadšenia), slovenskí respondenti výrazne zaostávajú za poľskými. V oblasti ďalšieho vzdelávania sa tak profiluje jedna veľká časť, pre slovenských respondentov, a to je oblasť marketingu. Hlavné vedomosti z oblastí: štandardov kvality a tvorby ceny, špecifikách vidieckeho turizmu a tvorbe doplnkového produktu cestovného ruchu.

Tabuľka 9 Oblasť kompetencií – motivácia a marketing u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia

1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
si viete urobiť prieskum trhu	3,20	3,70	3,45
viete ako postupovať pri tvorbe základného produktu vidieckeho turizmu - stravovanie a ubytovanie	3,13	3,91	3,51
viete ako postupovať pri tvorbe doplnkového produktu vidieckeho turizmu ako napr. jazda na koni, zber lesných plodov, poľovníctvo, rybárstvo a pod.	2,94	3,46	3,20
máte vedomosti o štandardoch kvality a tvorby ceny produktu vidieckeho turizmu	2,67	3,76	3,21
poznáte špecifiká vidieckeho turizmu a služieb v tejto oblasti ako napr. vlastná poľnohospodárska výroba, remeslá, organizácia ľudových podujatí a pod.	2,83	3,84	3,33
dokážete vzbudiť záujem o svoj región	3,76	4,30	4,02
dokážete sa nadchnúť	4,15	4,33	4,24

Ako ukazujú výsledky výskumu, prezentované v Tabuľke 10, technické kompetencie majú respondenti zo slovensko-poľského pohraničia pomerne zvládnuté, a tak nie je v tejto oblasti potrebné ďalšie vzdelávanie. Najmenej zvládnutou oblasťou sú vedomosti a informácie o informačných systémoch pre hotelové a reštauračné zariadenia, tak na poľskej ako aj slovenskej strane. Keďže ide o špecifickú vedomosť, ktorú nie všetci potrebujú, pravdepodobne nie je ani potrebné venovať jej pozornosť v rámci ďalšieho vzdelávania. Vzhľadom k zloženiu respondentov na slovenskej a poľskej strane (výrazne mladší a vzdelanejší) pôsobí prekvapujúco skutočnosť, že len schopnosť písať na počítači vo Word a vytvárať prezentácie je výrazne lepšia u slovenských respondentov

ako u poľských. Naopak poľskí respondenti sú výrazne lepší v zásadách správneho stolovania a v tom, že dokážu turistov zdvorilo obsluhovať.

Tabuľka 10 **Technické kompetencie u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**
1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
dokážete pracovať s internetom	4,63	4,37	4,50
viete písať na počítači (vo Worde)	4,70	4,31	4,51
viete na počítači vytvárať tabuľky (v Excely)	4,42	4,12	4,27
viete používať elektronickú poštu	4,69	4,43	4,56
máte vedomosti a informácie o informačných systémoch pre hotelové a reštauračné zariadenia	3,14	3,48	3,30
viete vytvárať prezentácie	4,58	4,06	4,32
poznáte zásady správneho stolovania	3,97	4,70	4,33
viete zdvorilo obsluhovať turistov (s úsmevom, príjemne)	4,20	4,63	4,41

Ekonomické kompetencie sú tými kompetenciami, ktoré poľskí respondenti na rozdiel od slovenských majú zvládnuté. Výsledné hodnoty za slovensko-poľské pohraničie sú v dôsledku toho výrazne skreslené. Napríklad, pokiaľ poľskí respondenti vedia všetko čo potrebujú k vytvoreniu a prevádzkovaní živnosti u slovenských respondentov je to skôr naopak. Je to prekvapivé vzhľadom k tomu, že slovenskí respondenti boli výrazne mladší a vzdelanejší. Možno teda jednoznačne konštatovať, že poľskí respondenti nepotrebujú ďalšie vzdelávanie v oblasti ekonomických kompetencií na rozdiel od slovenských. Tí by potrebovali ďalej sa vzdelávať vo všetkých ekonomických kompetenciách, počnúc vytvorením živnosti, vytvorením a rozšírením podnikateľského zámeru, orientácií v príslušnej legislatíve, účtovníctve a vedení povinnej dokumentácie pre prevádzkovanie zariadení vidieckeho turizmu.

Tabuľka 11 **Ekonomické kompetencie u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**
1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
viete čo všetko potrebujete k vytvoreniu a prevádzkovaní živnosti	2,78	4,42	3,58
máte informácie o tom ako vytvoriť, resp. rozšíriť svoj podnikateľský zámer	2,67	3,85	3,25
viete sa orientovať v zákonoch, vyhláškach a normách v oblasti vidieckeho turizmu	2,26	3,70	2,97
poznáte povinnú dokumentáciu pre prevádzkovanie zariadenia vidieckeho turizmu	2,05	3,70	2,86
poznáte základy účtovníctva	2,51	3,76	3,12

Vychádzajúc z výsledkov výskumu, prezentovaných v Tabuľke 12, miera ovládania spoločenských kompetencií, tak u respondentov slovenského ako aj poľského pohraničia je relatívne vysoká. Najvyššie je schopnosť poznania prírodných atrakcií regiónu, aj keď respondenti z poľského pohraničia sú na tom výrazne lepšie. Najnižšiu priemernú hodnotu má v rámci tejto oblasti vedomosť odkiaľ možno žiadať finančné zdroje na podporu podnikania v oblasti vidieckeho turizmu, v ktorej sú poľskí respondenti opäť výrazne lepší ako slovenskí. Tu sa aj otvára možnosť ďalšieho vzdelávania, pre zvýšenie kompetentnosti na slovenskej strane.

Tabuľka 12 **Spoločenské kompetencie u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**
1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
--	----------------------	-------------------	-------

Do akej miery	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
poznáte prírodné atraktivity regiónu	3,93	4,40	4,16
poznáte kultúrne atraktivity regiónu	3,90	4,40	4,14
poznáte históriu a významné osobnosti regiónu	3,66	4,30	3,97
viete odkiaľ môžete žiadať finančné prostriedky na podporu podnikania v oblasti vidieckeho turizmu (eurofondy, úrad práce a pod.)	2,84	3,93	3,37
viete organizovať podujatia (športové, kultúrne,...)	3,27	4,31	3,78

Jazykové kompetencie sa ukazujú ako výrazne najslabšie v rámci všetkých hodnotených kompetencií, tak u slovenských ako aj poľských respondentov. Je prekvapivé, že pokiaľ poľskí respondenti deklarujú, že sa nevedia takmer vôbec dohovoriť po slovensky, slovenskí respondenti sú na tom z poľským jazykom výrazne lepšie. Už menej prekvapivé je (vzhľadom k vzdelanostnému a vekovému zloženiu respondentov), že vo všetkých jazykoch, okrem nemeckého, sú slovenskí respondenti výrazne lepší ako poľskí, aj keď aj tu platí, že ich skôr neovládajú. Potreba vzdelávania v cudzích jazykoch sa tak ukazuje, tak u slovenských ako poľských respondentov.

Tabuľka 13 **Jazykové kompetencie u respondentov žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia**
1 – vôbec neovládajú až po 5- úplne ovládajú

Do akej miery	Slovenské pohraničie	Poľské pohraničie	Spolu
	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota	Priemerná hodnota
sa viete dohovoriť v angličtine	3,59	2,92	3,25
sa viete dohovoriť v ruštine	2,64	2,37	2,51
sa viete dohovoriť v ukrajinčine	2,23	1,71	1,98
sa viete dohovoriť v nemčine	1,92	2,01	1,96
sa viete dohovoriť v slovenčine	x	1,95	1,95
sa viete dohovoriť v poľštine	3,00	x	3,00

Záujem o kurzy v oblasti vidieckeho turizmu prejavili tak slovenskí ako aj poľskí respondenti. Slovenskí respondenti mali záujem predovšetkým o kurzy zamerané na doplnkové produkty vidieckeho turizmu ako sú: jazda na koni, športy v prírode, organizácia kultúrnych a folklórnych podujatí, služby v gastronómii, agroturistika, remeselná výroba, poľovníctvo, rybárstvo, lesníctvo, vysokohorská turistika, zber lesných plodov. Podstatne menší záujem bol o oblasti jazykových kurzov a sociálnych kompetencií – vystupovanie pred ľuďmi, komunikácia. Najmenší záujem (skôr jednotlivci) bol o získanie vedomostí z histórie regiónu, jeho kultúrnych a prírodných pamiatok, manažmentu, motivácie, ekonomických kompetencií, vedomostí o výrobe ekologicky čistých výrobkov, využitia minerálnych a termálnych vôd a hotelierstva. Objavil sa tiež záujem o informácie ohľadom značenia, resp. opravy turistických chodníkov. Poľskí respondenti sa vyjadrili, že pociťujú nedostatok kurzov. Zaujímali sa hlavne o jazykové kurzy. Tiež prejavili záujem o kurzy zamerané na doplnkové produkty vidieckeho turizmu, ako napr. včelárstvo, gastronómia, technik pre turistické služby, ľudové tradície a remeslá, agroturistika. Najmenší záujem prejavili o kurzy: manažment, počítačové kurzy, sprievodca cestovného ruchu, vodičské kurzy, poskytovanie finančných zdrojov z EÚ.

Záver

Cieľom predloženého textu bolo na základe realizovaného výskumu identifikovať potreby záujemcov a podnikajúcich vo vidieckom turizme žijúcich na území slovensko-poľského pohraničia v oblasti vzdelávania v jednotlivých oblastiach podporujúcich vidieckym turizmus. Po teoretickom vymedzení základných pojmov nasledovala výskumná časť.

Z výsledkov je zrejmé, že na slovensko-poľskom pohraničí z hľadiska základných sociálno-demografických znakov, je štruktúra podnikajúcich a záujemcov vo vidieckom turizme výrazne odlišná aj vzhľadom k výskumnej vzorke, keď na slovenskom pohraničí prevládali laici a na poľskom pohraničí bolo zastúpenie všetkých troch skupín respondentov pomerne rovnomerné. A tak možno konštatovať, že hoci v oboch prípadoch prevládajú vo vidieckom turizme skôr ženy, na slovenskom pohraničí sú to skôr vzdelanejšia a mladšie ročníky, naproti tomu na poľskom pohraničí ide o menej vzdelaných a staršie ročníky. Toto zistenie je dôležité vzhľadom k motivácii a potrebám vzdelávať sa v rámci kurzov v jednotlivých oblastiach kompetencií, ale tiež k aktuálnemu stavu

vidieckeho turizmu na slovenskom a poľskom pohraničí. Ukazuje tiež, o aké ľudské zdroje sa opiera vidiecky turizmus, ktorý sa výrazne aktívnejšie rozvíja na poľskej strane.

Potreba vzdelávania sa výrazne ukázala v oblasti jazykových kompetencií (zameranie predovšetkým na ukrajinčinu, nemčinu a ruštinu), tak na slovenskom ako aj poľskom pohraničí. V oblasti ekonomických kompetencií sa ukázala potreba ďalšieho vzdelávania len na slovenskej strane, a to vo všetkých smeroch. V oblasti sociálnych kompetencií ide hlavne o nácvik techník kladenia otázok a nácvik asertívneho správania, tak na slovenskom ako aj poľskom pohraničí. Naopak v oblasti samostatnosti, empatie, motivácie a technických kompetencií nie je potrebné ďalšie vzdelávanie ani na jednej strane. V oblasti spolupráce, je len na slovenskej strane potreba vzdelávania spolupráce so štátnou a verejnou správou. V oblasti marketingu, je len na slovenskej strane potrebné rozvíjať vedomosti z oblastí: štandardov kvality a tvorby ceny produktov vidieckeho turizmu, špecifik vidieckeho turizmu a spôsoboch tvorby doplnkových produktov vidieckeho turizmu. V oblasti ekologických kompetencií, je len na slovenskej strane potrebné ďalšie vzdelávanie najmä o možnostiach znižovania spotreby energie využívaním obnoviteľných zdrojov energie a tiež o spôsoboch využívania obnoviteľných zdrojov energie vo vidieckom turizme. V oblasti spoločenských kompetencií sa ukázalo, že na slovenskej strane je potrebné zvýšiť vedomosti ohľadom možností získania finančných zdrojov potrebných na podporu podnikania v oblasti vidieckeho turizmu.

Záujem o ďalšie vzdelávanie v oblasti vidieckeho turizmu formou kurzov je relatívne vysoký tak na slovenskej ako aj poľskej strane. Pokiaľ na poľskej strane prevládajú jazykové kurzy, na slovenskej sú to kurzy zamerané na doplnkové produkty vidieckeho turizmu.

Každá časť analýzy okrem interpretácie zistených obsahuje v sebe aj náčrt možných opatrení pre oblasť ďalšieho vzdelávania. Analýza teda slúži ako východisko pre možné spracovanie a následnú realizáciu cieľného vzdelávania obyvateľov v oblasti turizmu na slovensko-poľskom pohraničí.